

	पृष्ठ.
४ हिंदुस्थानी कवि	४४
५ भगवद्गीता व तिचे टीकाकार	४५
६ आर्यावृत्त	४६
७ मोरोपंतांचे आपल्या काव्यांविषयी विचार	४७

३ उपदेशपर कविता.

१ तरुण राजपुत्रांस बोध	५२
२ स्त्रीधर्म	५४
३ प्रल्हादाचा असुरपुत्रांस उपदेश	५४
४ वधूवरांस बोध	५७
५ गांधारीचा दुर्योधनास बोध	५८
६ निंदक	५९
७ वीरमातेचा वीरपुत्रांस निरोप	६०
८ शहाणा राजा	६३
९ श्रीकृष्णाचा उद्धवास वेदांतोपदेश... ..	६३
१० पिता, माता व देव	६७
११ अंगदशिष्टाई	६७
१२ पतिवशीकरण	६९
१३ सामान्यनीति	७१

४ वर्णनपर कविता.

१ अंबरीष राजा	७७
२ अर्जुनाचा पुत्रशोक	७७
३ श्रीकृष्णाचा गुरुगृहवास	८०
४ सावित्रीची दिनचर्या	८१
५ कुंभकर्णी झोप	८१
६ काळ	८२
७ द्रौपदी	८३

	पृष्ठ.
८ रामास वनांत धाडल्यामुळें भरत आईवर रागावतो...	८३
९ रामराज्य ...	८४
१० कुशलवांचें लक्ष्मणाशीं युद्ध	८५
११ रामेश्वरचा सेतु ...	८६
१२ भीम आणि दुःशासन ...	८७
१३ गायींची वत्सलता ...	८९
१४ श्रीकृष्ण, गोपी आणि मुरली	८९
१५ रामाच्या बाललीला ...	९१
१६ मद्यपी आणि भगवद्भक्त ...	९२
१७ राम वनवनास निघाले तेव्हांचा अयोध्येतला विलाप	९२
१८ भाषादेवीच्या राज्यांतला अद्भुत चमत्कार	९६
१९ रंगभूमि ...	९७
२० रावण व रामवानर यांचें युद्ध	९८
२१ भारती युद्धानंतरचा रणभूमीवरचा शोकप्रद देखावा	९९
२२ रामाचा सीतेसाठीं शोक ...	१०४

५ कथानकपर कविता.

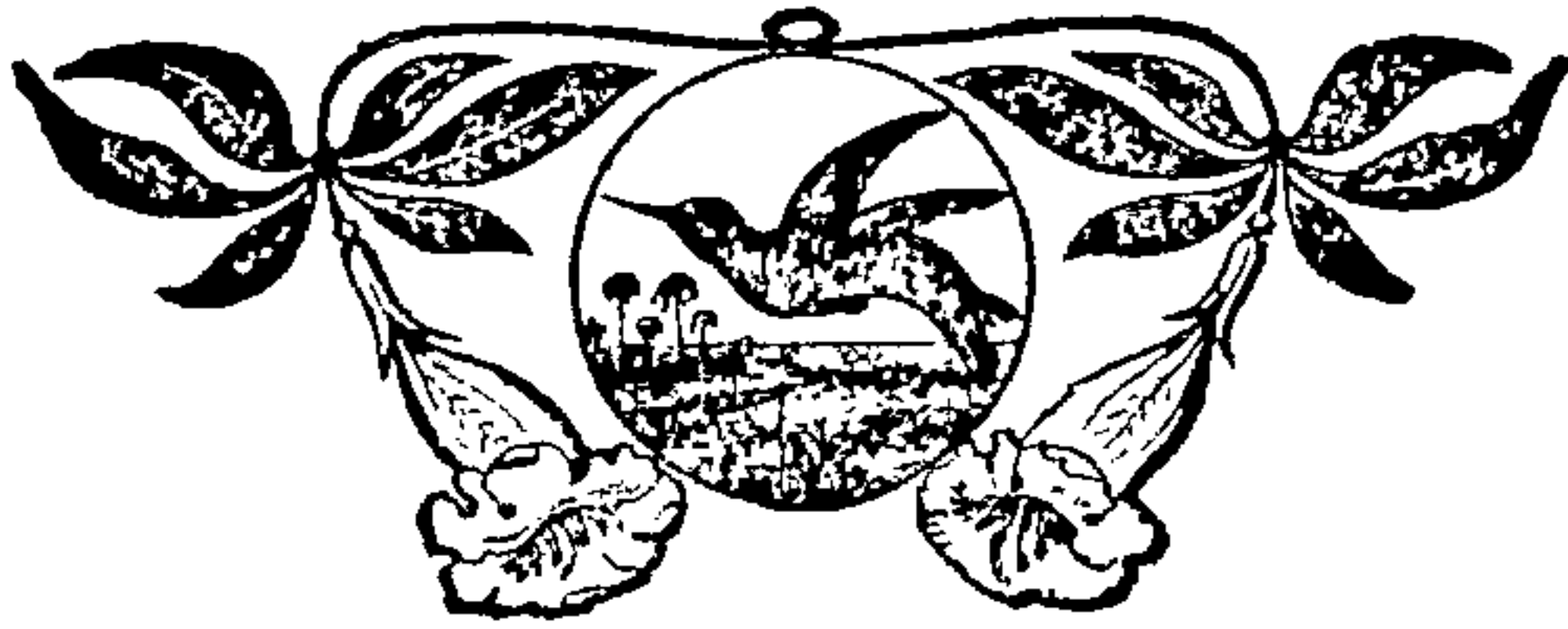
१ रुक्मिणीचें स्वविवाहवृत्तकथन	१०८
२ कोल्ह्याचें शहाणपण	१११
३ हंस व काक यांची स्पर्धा	११३
४ ब्रह्मदत्त राजा व चिमणी यांची गोष्ट	११६
५ आस्तीक जन्म	११८ ✓
६ वळीचें औदार्य	१२०
७ उषा व अनिरुद्ध	१२५
८ एका कुटुंबावरची पाळी	१२९
९ परांगनाधर्षणाचा परिणाम	१३२

६ चक्रीरामायण.

१३८

७ विविधविषयपर कविता.

१ द्रौपदीचें सत्व	१५६
२ श्रीकृष्णाचा रुक्मिणीशीं विनोद	१५८
३ लक्ष्मीचें स्वयंवर किंवा पतिशोध	१६०
४ कुलीन सासरा (सुनेचें गौरव)	१६२
५ टाकावी कीं न टाकावी हे शुद्धचरिता सती	१६२
६ सूड कां क्षमा	१६५
७ कर्णचा थोरपणा	१६८
८ राजकन्या व गुरुकन्या यांचें भांडण	१७०
९ भीष्माचा निर्याणसमय	१७१
१० पंतांचे आस, इष्ट, व समकालीन राजकीय पुरुष	१७५

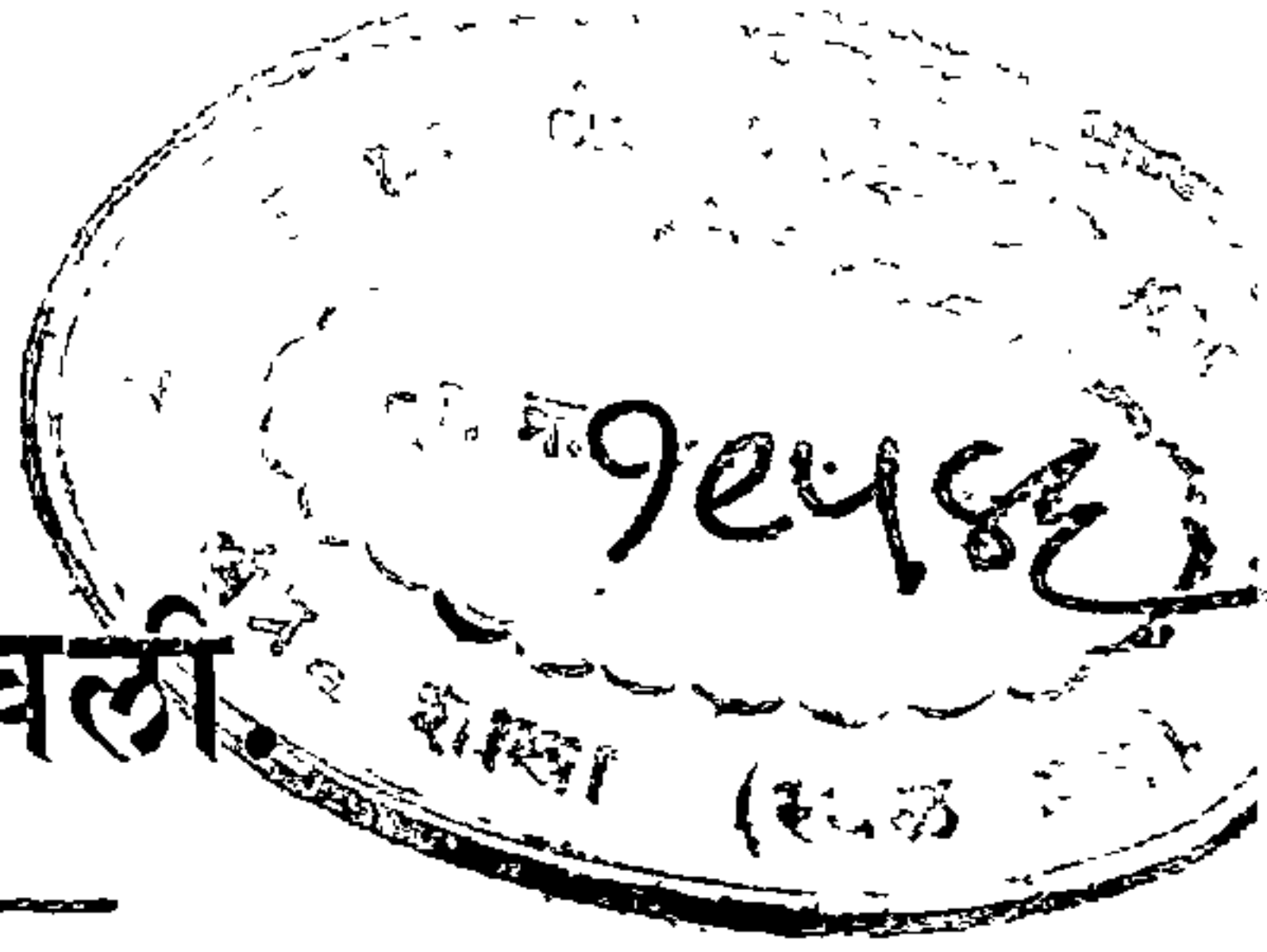

ईश्वरविषयक कविता.

(आत्मोन्नतीसाठी स्वतंत्रपणे रचलेली)

बहु गौड गुण तुझे ते ऐकावे, आदरें स्वयें गावे ।
थावेगळे मनोरथ नसती ते तूज काय सांगावे ? ॥ १ ॥

आर्या-केकावली

श्रीरामा ! तूं स्वामी अससी माज्या शिरावरी जागा ।
 आह्लासि तुज्या पायांवांचुनि निर्भय नसे दुजा जागा ॥ १ ॥
 बहु जन्म विसरलों तुज परि तूं आह्लासि विसरला नससी ।
 अंतर्वाह्य, कृपाळा ! सर्वा जीवांसि वेष्टुनी अससी ॥ २ ॥
 कल्पद्रुम तूं रामा ! ज्याची जसि भावना, तसा फळसी ।
 भोगिति दुःखें जीव स्वयुणें तूं निर्दयत्व नातळसी ॥ ३ ॥
 आतां प्रभो ! दयाळा ! मज दीनांवरि करूनियं मज्या ।
 स्वपदाब्जीं मन्मानसभृंग रमो; उगवुं दे कृपाअरुणा ॥ ४ ॥
 अपराध फार केले परि आतां हात जोडिले स्वामी ! ।
 करुनि दया तारावें आवडि वाढो सदा तुज्या नामीं ॥ ५ ॥
 सेवक तुजा ह्यणवितों श्रीरामा ! राघवा ! सरुया ! ह्यणतों ।
 होसी उदास तरि हो, होत नसें मी उदास आपण तों ॥ ६ ॥
 'संसारसागरीं तूं तारक' ऐसेंचि संत वदतात ।
 वदतां तदीय नामें देतो दासास तो स्वपद तात ॥ ७ ॥
 ऐसें औदार्य तुजें प्रभुत्व करुणाकरत्व ऐकोनी ।
 आलों शरण स्वामी ! जोडुनियां हस्त मस्तकीं दोनी ॥ ८ ॥
 पायें मज दीनाला रामा ! लोहूं नकोचि वा दूर ।
 उद्धरिले बहु पापी, याविषयीं तूं रघूत्तमा शूर ॥ ९ ॥
 केवळ भजनाचिकडे जरि ठेविसि दृष्टि तरि नसे थारा ।
 आपलिया थोरपणावरि ठेवुनि दृष्टि दीन हा तारा ॥ १० ॥
 धांव समर्था ! सदया ! भवपंकामाजि बुडतसे गाय ।
 निकटस्था ! धर्मज्ञा ! कौतुक अद्यापि पाहसी काय ॥ ११ ॥
 करुणाघन तूं माथां, जालितसे मज मृगास भववणवा ।
 वृष्टि न करितां होतों उदास हें योग्य तूज न सकंणवा ॥ १२ ॥
 वृष्टि वारुनि रामा ! निजगुणकीर्तन करावया योजीं ।

१ या ठिकाणीं संधि करणें अवश्य असून कर्वाणें तो केला नाहीं. २ केवळ माझ्या
 भजनाकडे लक्ष देऊं नकोस; कारण तसें भजन माझ्या हातून होत नाहीं. ३ 'ईश्वरः सर्व-
 भूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति' या गीतावचनप्रमाणें. ४ सदया.

आपलिया थोरपणें रामा ! मजला स्वकिंकरिं मोजीं ॥ १३ ॥
 तूं जरि न पावसी तरि पाचारूं संकटांत मी कवणा ।
 श्रवणारूढ करुनि हे विनती, रक्षीं मला पर्दप्रवणा ॥ १४ ॥
 सीतापते, रघुपते, विश्वपते, भूपते, वदान्यपते, ।
 इंद्रादिकीर्ति, तुझिया किर्तिपुढें तुछ, सर्वदा लपते ॥ १५ ॥
 त्वद्भक्त शुद्धकर्मा विभीषण प्राज्ञ रावणें छळिला ।
 येतां शरण तुला त्वां हृदयीं स्वभुजीं धरुनि आवळिला ॥ १६ ॥
 चरणविलोकनतत्पर वानर आतांत राघवा ! गणिले ।
 साधुवेषी जे जे कुळ त्यांचें त्वां समूलही खणिलें ॥ १७ ॥
 तूं बाप माय बंधू धणी सुहृन्मित्र जानकीज्यांने ।
 करुनि दया विलयाला अतिसत्वर संकटास माज्या ने ॥ १८ ॥
 श्रीराम ! सुखधामा ! पावननामा ! स्वभक्तविश्रामा ! ।
 कार्मारिगीतकीर्ते ! करुणामूर्ते नको त्यजूं आह्मा ॥ १९ ॥
 रामा ! धांव, रघुपते ! धांव, विभो ! धांव, राघवा ! धांव; ।
 कौतुक काय पहासी ? आळवितां यापरी तुझें नांव ॥ २० ॥
 नांव तुझें नावचि या संसारांभोधिला तरायासी ।
 तें हृदयीं धरुनीही मी कां अयापि सांग आयासी ? ॥ २१ ॥
 दीनानें किति सवृणहीनानें विनविलें तुला आजी ? ।
 बा जीवदान दे गा ! प्रभो ! उपेक्षा करूं नको माजी ॥ २२ ॥
 ह्रूत तुजला कळतें हृदयस्था राघवा, जगज्जनका ! ।
 जन काय तत्त्व जाणे प्रभो उपेक्षा करूंचि आज नका ॥ २३ ॥
 सर्वां लाभांहुनि बहु लाभ असे त्वत्पदांपुरुहभजनीं ।
 मज नीतिज्ञा ! भजतां संकट न पडों विजेचि अशुभ जनीं ॥ २४ ॥
 एकांतीं त्वज्जामें गायिन मधुरस्वरें स्थिरस्वातें ।
 संकट वारुनि यावें हें मज वरदान जानकीकांतें ॥ २५ ॥
 या संकटाबरोबर वारीं लोकेषणादि अनिवार्य ।
 म्हणजे हा दास तुजा जाला लोकत्रयांत कृतकार्य ॥ २६ ॥
 अज्ञाच्छादन देतें दुसरें बा कोण सांग विश्वास ।

१ पदलीना मला. २ दात्यांत श्रेष्ठतम अशा. ३ जानकीजानि म. जानकी आहे-
 जाया ज्याची तो राम. 'जा' च्या ठिकाणीं 'ज्या' लिहून पतांनीं एक दोष ला-
 तो अर्थान् यमकासाठीं केला आहे. ४ शंकर नेहमीं ज्याचे गुण गातात अशा. ५ स्थिर-
 चित्तानें ६ मोटेपणाची आवड. पुत्रेपणा, लोकेषणा, वित्तेपणा अशा तीन मुख्य ईषणा
 म. इच्छा सर्व प्राण्यांच्या मार्गें लागलेल्या आहेत.

क्षणताति ' आयुरघ्नं प्रयच्छति ' प्राज्ञ तेथ विश्वास ॥ २७ ॥

त्वद्गुणकीर्तन करितां लज्जा हे पापिणी धरूं नें गळा ।

हे ताटकांतका ! हा परमार्थ इणेंच बुडविला सगळा ॥ २८ ॥

खळ हांसतील तेंही सोसाया सहनशीलता घावी ।

लावीन मस्तक तुज्या पदीं तुजी भक्ति आत्मविद्या वी ॥ २९ ॥

केले म्या मनुजांचे आर्जव बहु चाटुंकारही जालों ।

परि तेथ ताप पाउनि पुनरपि तुजलागिं शरण मी आलों ॥ ३० ॥

त्वद्गुणकीर्तन करितां स्तंभादिक अष्ट भाव उपजावे ।

जावे अनात्मधर्म क्रोधादि मनोविकार वरजावे ॥ ३१ ॥

हा काम रामराया ! पुरवावा, कल्पवृक्ष तूं साचा ।

ज्ञाता, सर्वगत, प्रभु, आत्मा, प्रियु निर्निमित्त दासाचा ॥ ३२ ॥

मन हेंचि फार इच्छों का आता सवण तुझ पाय ।

तुजवांचुनि इतरांच्या भजनीं मजलागिं होय फळ काय ॥ ३३ ॥

शरण तरी तुज यावें नमन करावें तुलाचि सुजानें ।

गावे तुजेचि गुण वा सेवावें तुजचि मादृगंजानें ॥ ३४ ॥

क्षणवुनि तुमचें नामचि ' राम ' असें हें सुखीं सदा राहो ।

हा ज्ञानहीन दीन प्रसन्न होवुनि शीघ्र तारा हो ॥ ३५ ॥

पाळक तूं विश्वाचा बाळकसा तोंड पसरितों वा ! मी ।

ठ्याळकराळकठिणतर काळ कसा वारिसी न हा स्वामी ! ॥ ३६ ॥

ज्ञाता तूं, दाता तूं, त्राता तूं, वीर धीर भर्ता तूं ।

जनपीडाहर्ता तूं, श्रीरामा ! मुख्य विश्वकर्ता तूं ॥ ३७ ॥

स्तुति करुनि तुजी तुजला आह्मीं अज्ञान काय वा रिझवूं ? ।

गाउनि अमृतगुणांतें हृदयींचे ताप आपले विझवूं ॥ ३८ ॥

परि भावें गुण गातां प्रसन्न होतोसि तूं असें ठावें ।

जालें सज्जनसंगें, प्रेम कसें तें मनांत सांठावें ॥ ३९ ॥

संतांच्या वदनें मीं आयकिलीं वा तुजीं जयीं चरितें ।

त्यजुनि विषय मन केलें भरावया गुणसुधा तयींच रितें ॥ ४० ॥

१ लज्जा या राक्षसीला तूं ताटकेला मारलेंस तसें मार. ही परमार्थाला विघ्न करणारी आहे. तुकोचाही संतांना स्वचरित्र सांगतांना ' लाज नाही मनीं येऊं दिली ' असें सांगतात. २ पुस्तक अर्चि आत्मज्ञान प्रसवते. जनाबाई, चोखामेळा वगैरेना तुझ्या भक्तीनेच आत्मज्ञान झालें. ३ तोंडपुजा. ४ आत्मा-चैतन्य, अनात्मा-चैतन्यव्यतिरिक्त जी प्रकृति तिचे धर्म, देहेंद्रियांचे धर्म. ५ त्यागावे ६ कारणावांचून ७ माझ्यासारख्या जड जीषानें ८ भयंकर सर्पापेक्षांही जास्त क्रूर असा.

संकट वारुनि घडवी माझ्या हातून या महा क्रतुला ॥ ५६ ॥
 भक्तमयूर दयाघन तूं रामा ! भवदवार्तविश्रामा ! ।
 साष्टांग नमन तुजला भुजलालितनिजजना गुणग्रामा ॥ ५७ ॥

श्रीविठ्ठलस्तोत्र.

तुझे पादपद्मद्वयध्यान कांहीं । न केलें क्षणार्थार्थही येथ पाहीं ॥
 घडीही नसें पावलों साधुसंगा । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ १ ॥
 करावी तुझी मोक्षदा शुद्ध भक्ति । गृह-स्त्री-धनींही असावी विरक्ति ॥
 असें हें ठसीं सर्वदा अंतरंगा; । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ २ ॥
 तुझे नाम निर्लज्ज होऊनि गावें, । प्रपंचांतुनी शीघ्र वाटे निघावें; ॥
 करीती परंतु स्मरक्रोध दंगा । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ ३ ॥
 न जाणोनि माहात्म्यही आननाशी । तुझे नाम येतां, महापाप नाशी ॥
 स्वमार्गच्युताजामिलाघौघभंगा ! । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ ४ ॥
 शजेन्द्रासि नक्रे धरीतां जलांत । तुलां आठवांतां स्वये त्वां पळांत ॥
 तथा रक्षिलें सन्मनाच्या पलंगां । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ ५ ॥
 तुज्या वामनत्वीं पदातें विधीनें । जयीं क्षालिलें भक्तिपूजाविधीनें, ॥
 जगद्दोषहंत्री तधींहूनि गंगा । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ ६ ॥
 जरी लाविला तूजशीं नित्यदावा, । तथां तारिलें त्वां भवारण्यदावा ।
 स्वभक्ताच्या खाजवीलें तुरंगा । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ ७ ॥
 स्वगेंद्रध्वजा ! क्रूरकर्मासदर्प । गिळीतो महाभीम संसारसर्प ! ॥
 पहा लागल्या वेदना लक्ष अंगा । मला रक्ष रक्ष प्रभो ! पांडुरंगा ! ॥ ८ ॥

आशंसाष्टक.

तव पादसरोरुहीं स्वचित्तभ्रमरातें रस चाखवूनि गोवूं ।
 तुज भक्त तुजे सदैव गाती मृग आर्हीं गुणगीतसक्त होवूं ॥ १ ॥
 मज वाटतसे सभाग्य मोठें, भगवद्भक्त तथांत म्यां जुडावें ।
 तदर्धीन तुज्या यशः सुधेचा न्हद गंभीर तथासधें बुडावें ॥ २ ॥

१ ठसीव, मनांत बिंबीव. २ आत्मप्राप्तीच्या उपायापासून चुकलेला जो अजामीळ त्याचें पापभंग करणाऱ्या ! ३ साधूंच्या मनाच्या आधारा ! ४ वामनावतारीं. ५ जगाचें पाप क्षालन करणारी. ६ या अष्टकांत कवीनें आपल्या आशंसा म्ह० इच्छा काय आहेत त्या सांगितल्या आहेत. हें प्रकरण आजवर कोठेंही छापलेलें नाहीं. हे पंतांच्या दप्तरीं पंत-
 लिखित सांपडलें, तसेंच हुबेहुब वर दिलें आहे.

तुज वर्णिति संत संगमुक्त प्रकृति-प्रेमळ तद्रूणीं शिरावें ।
 तुझिया गुणसागरांत माजें मन हें सैंधव माधवा ! विरावें ॥ ३ ॥
 गमतें भगवज्जनप्रसंगें मज टाकूनि गृहादि लोभ जावें ।
 करुणावरुणालया ! सुकुंदा ! तुजला सादर सर्वदा भजावें ॥ ४ ॥
 तुजला रघुनाथ, रामचंद्र, प्रभुजी, यापरि नित्य आळवावें ।
 मन चंचळ हें त्वदंघ्रिपद्मीं जडतां न क्षणमात्र चाळवावें ॥ ५ ॥
 मन हें विषयीं उडीच घाली, विष हें जाणुनि यावरी विटावें ।
 तव किर्ति उदार कामधेनू तिस मीं होउनि वासरूं चिटावें ॥ ६ ॥
 तुज एक अनेक भूतभेदीं घटतोयार्क अशेपरी पहावें ।
 भजकार्पितभुक्तपादराजतुलसीदाम शिरीं सदा वहावें ॥ ७ ॥
 त्रिजगत्त्रयनप्रमोदहेतु त्वदुदारांघ्रिसरोज म्यां नमावें ।
 मधुपत्व धरूनियां रमावें स्वसुखें त्या भुवनत्रयीं नमावें ॥ ८ ॥

साधुसंतांची महति.

संतांची योग्यता.

अभंग.

संतांची शाश्वतधर्मीं चित्तवृत्ती । अधर्मीं प्रवृत्ती स्वर्मीं नसे ॥ १ ॥
 संतांची संसारनदीनांकां कथा । त्या संतांसी व्यथा कायसाची ॥ २ ॥
 साधुसंत गंगायमुनांचे ओघ । हा संगम मोघ कधीं नाहीं ॥ ३ ॥
 संतांपासुनीयां संतां भय झालें । असें कानां आलें नाहीं कधीं ॥ ४ ॥
 संत चालवीती सत्यें तरणीतें । तपें धरणीतें धरिताती ॥ ५ ॥
 किंबहुना संत सर्वांचीही गती । संत मुक्तिपती संत ज्ञान ॥ ६ ॥
 व्रत चालवीते एक संतराय । नामें अंतराय जाती दूर ॥ ७ ॥
 प्रसाद शाश्वत, अर्थ बहुमान । यांचें मूळस्थान संत तुझी ॥ ८ ॥

—सावित्रीगीत.

सत्संगमाहात्म्य.

सत्संगति करिताहे लीलालेशें करूनि जेंवि हित ।
 न तसें माता जाणे संसारामाजि मात्र जें विहित ॥ १ ॥
 सत्संगचि हित इतरीं दिसतो प्रेमा, परंतु पातळ तो ।
 जोंवरि कार्या येतो जन त्यातें तोंवरीच आतळतो ॥ २ ॥

सत्संग असैं ह्यणतो कीं ' जें बालक करील आ म्यां तें ।
 घावें अमृत प्राशुनि जें न पुन्हां आदरील आंम्यातें ' ॥ ३ ॥
 सत्संगतिप्रसादें बहु भगवद्भक्तिच्या भरीं भरले ।
 सरले दोष; सकल जन न तरावे जे कधींहि ते तरले ॥ ४ ॥
 जीं हरिहरप्रसादीं कल्याणें वसति साधुसंगीं तीं ।
 अघ शमते, सुख गमते, मन रमते, जेंवि दिव्य संगीतीं ॥ ५ ॥
 सत्संगमींच नानादुःखार्त तथापि चित्त रंगतसे ।
 जलनिधितरंग वातें सत्संगें उठति चित्तरंग तसे ॥ ६ ॥
 स्पर्शमणि सुवर्ण करी दे स्पर्शमणित्व तो न लोहातें ।
 हा साधुसंग करितो साधु असाधुसि हरूनि मोहातें ॥ ७ ॥
 अघ तीर्थविशेष हरी तो साधूंचाचि होय वा चेला ।
 ह्या चेला जळ जैसें करितो सत्संग शुद्ध वाचेला ॥ ८ ॥
 जलद बलद सस्याला हरिभजना साधुसंग हा बळद ।
 मुक्तिस मुसुक्षुस करें आपण सत्संग लावितो हळद ॥ ९ ॥
 परमार्थव्यवहारीं करितो पदु साधुसंग हा पंत ।
 अंत करुनि जाड्याचा येणें केलेचि सर्वही संत ॥ १० ॥
 प्रभुसि जडोद्भृति, पसरुनि सत्संगति माउली करा, याची ।
 हे स्वप्रसादपदरें तसावरि साउली करायाची ॥ ११ ॥

साधूंचीं लक्षणे.

अनता अपवित्राही साधु हित जसा नता पवित्रास ।
 साधु सुहृद् सर्वांचा, कोणासहि दे न ताप, वित्रास ॥ १२ ॥
 खळ निंदी साधु रडे पुसतां ' यास्तवचि मी ' ह्यणे ' रडलों ।
 नरकीं पचेल निंदक, या दुःसह दुःखसागरीं पडलों ' ॥ १३ ॥
 निःसीम छळा सोसी पोसी सत्वासि संकटीं धीट ।
 साधु ह्यणे, ' याचक हा जन्मोजन्मीं असो, नसो वीट ' ॥ १४ ॥
 मातेचे पाय जसे छळ करित्याचे तसेचि जो पाहे ।
 साधु निवे, नच कोपे, न दुरुक्तक्षोभ मानसीं राहे ॥ १५ ॥
 वाहवि अन्याणुगुणा साधु सदा वायु जेंवि फुणगीतें ।
 सुयशानें जरि साजे लाजे परि फार आत्मगुणगीतें ॥ १६ ॥
 ज्यासह घडतें दैवें सहज पथीं चालणें पदें सात ।
 त्या ' मित्र ' साधु म्हणती देतीच व्यसनसागरीं हात ॥ १७ ॥

१ जें मोक्षरूप अमृत प्राशन केलें असतां आर्द्रचं दूध पुन्हां प्यावें लागणार नाही.

प्रणत जनार्चं जाया सिद्धिप्रति सर्व योजिलें कार्य ।
 साधु मरण पथकरिती ऐसी सद्गीति वर्णित्ती आर्य ॥ १८ ॥
 साधु प्राणी पाहुनि संसारीं तापले असुख पावे ।
 ' व्हावें जग मुदित ' ह्मणे ' तद्दुःखें आपुले असु खपावे ' ॥ १९ ॥
 निंदा शापहि घ्यावा परि ' हरिस भजा ' असेंचि सांगावें ।
 हें सच्छील त्यागुनि कुशलें तीर्थादिं अन्य कां गावें ॥ २० ॥

साधूंची प्रार्थना.

व्हा सुप्रसन्नमानस मज दीनावरि वळाचि सज्जन हो ।
 दीनोद्धारींच हृदय तुमचें, इतरीं कदापि सज्ज न हो ॥ २१ ॥
 हरितां दर्शनमात्रें सर्वांच्या पापताप दैन्यातें ।
 भयद तुह्मी षडरीतें रामशर जसे पलाशसैन्यातें ॥ २२ ॥
 तारावें दीनातें वारुनि उग्राहि अंतरायातें ।
 श्रीरामातें ठावें कीं एक तुम्हांचि संतरायातें ॥ २३ ॥
 सर्वार्थपूरणव्रत तों चालविलें तुह्मींच संतांनीं ।
 औदार्यसत्त्व चिंतामण्युपळीं काय ? काय संतांनीं ? ॥ २४ ॥
 भगवंत भगवदनुगां आह्मां तों संत सदनुगां ठावे ।
 बाळें प्रथम बयेचे बापाचे चरण तदनु गांठावे ॥ २५ ॥
 आह्मां बाळांसि बळें स्वाहित तुह्मीं संत पंत पढवीतां ।
 आत्मपदीं कर धरुनी प्रेमें आग्रह करुनि चढवीतां ॥ २६ ॥
 सुटले सत्संगेंचि व्यसनापासूनि जीव, साधूंनीं ।
 दिधलें रंकासहि निजपद धरितां, मुक्तिपदहि साधूनी ॥ २७ ॥
 देती फळ बहु दिवसां देव शिळाकाष्ठमृण्मय प्रणतां ।
 जळमय तीर्थेहि तसी, संतचि फळती ' नमोस्तु ते ' म्हणतां ॥ २८ ॥
 यष्टि जसी अंधाला, जीवाला साधु साधुगति हेतू ।
 आश्रय इतर प्लव भवजलधींत, तुह्मींच संत दृढ सेतू ॥ २९ ॥

स्मरणी.

श्रीविठ्ठला ! साधुचंदांत दे वास हें मागतों वा तुला देवदेवास ।
 यावें मुखाला सदाही तुजें नाम चितीं नसो पांडुरंगा दुजा काम ॥ १ ॥

१ पत्करितात. २ कल्पवृक्षाच्या ठिकाणीं. ३ पहिल्या २६ आर्या संतस्तवन प्रकरणांतल्या
 व ३ मंत्र भागवत स्कंध १० यांताल आहेत. ४ हें प्रकरण पंतांच्या द्तरां मिळालें. आ-

श्रीज्ञानदेवा ! तुज्या सर्व ओवीस गातां, म्हणे तूंचि विश्वास होवीस ।
 जैसी कृति स्पष्ट तैसी तुजी उक्ति देती समस्ता जडालाहि हे मुक्ति ॥ २ ॥
 वा नामदेवा ! तुजे साजिरे बोल वित्तेश संपत्ति यांचे नव्हे मोल ।
 येतोचि हें ऐकतां विठ्ठला डोल सड्वंदूद होतेंचि सेवावया लोल ॥ ३ ॥
 बापा तुकोबा ! अभंगीं तुज्या भक्ति वैराग्य, अन्यत्र ऐसी नसे शक्ति ।
 केली समस्तीं जनीं त्वां दया फार दावी मलाही भवांभोधिचा पार ॥ ४ ॥
 वा एकनाथा ! दयाळंत तूं थोर दीना जनांचाचि भारी तुला घोर ।
 त्वां अंत्यजाचें कडे घेतलें पोर तारी जसे कोटि तैसाचि हा मोर ॥ ५ ॥
 दत्ता ! तुझी कीर्ति गाईन मी गोड सत्ता करी सत्य मत्ताप हा खोड ।
 मत्तारि षड्वर्ग वा एकदा मोड लत्ता हरी कालियाची कसी खोड ॥ ६ ॥
 श्रीपुंडरीका ! जगीं एक तूं धन्य भक्तांत न त्वत्सम श्रेष्ठं वा अन्य ।
 केला उभा देव तारावया अज्ञ या त्वत्प्रतापासि गाती महायज्ञ ॥ ७ ॥
 वा नारदा ! फार दास स्वयें मुक्त केले तुवां, मान्य देवा तुजें उक्त ।
 ते नावडावे मना भोग जे भुक्त तारी दयाब्धे मला हें तुला युक्त ॥ ८ ॥
 वा मारुते ! प्रेम रामीं तुजें फार सीतेसि शोकाब्धिचा दाविला पार ।
 माहात्म्य रामायणीं वर्णिलें सार ऐकोनियां प्रार्थितों दीन हा तार ॥ ९ ॥
 श्रीरामनामा ! तुजा अद्भुत व्याप आम्हां अनाथासि तूं माय तूं बाप ।
 कर्णीहि येवोनि संहारिसी पाप बाधो न देशी कधीं लेशही ताप ॥ १० ॥
 श्रीसायुहो ! द्या यशोवर्णनीं धीर हा बोलवावा दयेनें जसा कीर ।
 याला ह्मणा आत्मदासांत ' ये ' सीर पावो पर क्षिप्र मोहाब्धिचें तीर ॥ ११ ॥
 वा सहुरो ! इष्टदात्यांत तूं शूर राहो न दे तात मातें जसा सूर ।
 गातां भवभ्रान्तिं घालिसी दूर वाहो मयूरावरी त्वद्वयापूर ॥ १२ ॥
 श्रीरामाचे करिती जैसे अहितांसि भल्ल भस्म रणीं ।
 श्लोक तसे तेरा हे धरुत रसिक विष्णुवल्लभ स्मरणीं ॥ १३ ॥

महाजनप्रार्थना.

श्रीरामभरतलक्ष्मणशत्रुघ्न महादयाळु हो पावां ।
 ओपावा अभयवर प्रणतीं, दानीं न सुज्ञ कोपावा ॥ १ ॥
 तारावें दीनातें हें सदया मारुते मनावरि घे ।
 काथ जडालि प्रेरिलि ताराया सागरीं न नाव रिघे ? ॥ २ ॥

जवर अप्रसिद्ध होतें. पंतानीं आपल्या कंठीं कोणती ' जपमाळ ' धारण केली होती हे
 यावरून समजेल. १ पाहिजेस. २ उत्सुक.

तूतें स्वसमसमर्थ प्रख्यात सकृप म्हणोनि आर्यातें ।
 चिरजीवी करुनि प्रभु गेला ठेवूनि याचि कार्यातें ॥ ३ ॥
 बा पाव जामदग्न्या ! रामा ! तूं शत्रुमृगकुळीं हरिसा ।
 मज तव गोत्रोत्पन्ना पीडिति कामादि नित्य हे अरि सां ॥ ४ ॥
 माते अरुंधति ! तुवां मद्विषयीं एकदांचि बोलावें ।
 गुरुचें, गुरुपत्नीचें वचन सुशिष्यें समान तोलावें ॥ ५ ॥
 भक्त श्रीरामाचा मीं, हा झाला जगांत बोभाट ।
 ज्या प्रभुतें जो वर्णीं सत्कार्य प्राकृताहि तो भाट ॥ ६ ॥
 गुण पुससिल, तरि पढला शास्त्रासि न मंद हा न वेदास ।
 येतें नामचि; सर्वश्रेष्ठ म्हणुनि ज्यास मानवे दास ॥ ७ ॥
 मज भागवतांचा, कीं नामाचा भरंवसा, न इतरांचा ।
 बा ! अकलंका ! लंकानाथा ! बाळासि जेंवि पितरांचा ॥ ८ ॥
 आदिकवे ! प्रभुचरितीं सुज्ञ, जडहि, पावतो हुरुप, रमतो ॥
 श्रीरामचरणकभळीं लाविल जीवांसि जो, गुरु परम तो ॥ ९ ॥
 झालासि पढविता प्रभुपुत्रांतें रचुनि तूं सुकाव्यास ।
 देवर्षिवरें जैसें निववाया भागवत शुका व्यास ॥ १० ॥
 प्रभुसि कथुनि मज तारी; विश्व तुजें यश महाकवे ! गाय ॥
 धर्मज्ञा वाल्मीके ! आली तृषिता न हाकवे गाय ॥ ११ ॥
 बोलाना, भेटाना; भ्यालां पापासि नारदस्वामी ! ।
 काय ह्मणेल तुलां ? जो ह्मणतो ' भवसिंधुपारद स्वां मी ' ॥ १२ ॥
 बा ! पापिजनोद्धारीं तुजचि सदा परम हर्ष देवर्षे ।
 देसी प्रणतासि जसा मेघ मयूरासि हर्ष दे वर्षे ॥ १३ ॥
 फिरसि सदा उद्धरिसी प्राणी संसारसंकटीं पडला ।
 अडला नुपेक्षिला त्वां. दीनजनोद्धार बहु तुला घडला ॥ १४ ॥
 प्रन्हादा ! गुरुसि रुचे जी बोले परम लाडिका वाणी ।
 मुनितें विनवुनि चिकटिव तच्चरणीं पर मला डिकावाणी ॥ १५ ॥
 बा बळि ! उद्धरिव कसा, सांगुनि सद्द्वारपाळका मातें ।
 कार्य निरोपेंचि करिल; न चुके सद्द्वारपाळ कामातें ॥ १६ ॥
 पाणी एकोपंत द्रवुनि विकळ तृषित रासभा पार्जी ।
 तें लक्षविप्रभोजनसम झालें ह्मणति साधु बापा ! जी ! ॥ १७ ॥
 व्यासा बा ! साक्षात् तूं नारायण, जडजनासि ताराया ।

अवतरलासि दयार्णव बोधें अज्ञान सर्व साराया ॥ १८ ॥
 पळही जसें स्वरूपा ज्ञाते विसरति न विप्र भागवता ।
 ग्रंथ असा न पर; न दे दर्भत्व वरुनि नवि प्रभा गवता ॥ १९ ॥
 करुनि कृपात्व नृपापरि तारावें तूंचि वा शुका ! मातें ।
 पुरवी साधु नताच्या न तसा कल्पद्रु आशु कामातें ॥ २० ॥
 कथिलें भागवत तुवां इंद्रप्रस्थाकडील विप्रासी ।
 हे कीर्ति ' भक्तमाला ' कथिती, जिस सर्व सत्कवि प्रासी ॥ २१ ॥
 हो सकृप पुंढरीका ! ज्ञानेशा ! पाव नामदेवा ! हूं ।
 सांग तुकोबा ! प्रभुच्या चरणीं मन आठ याम दे वाहूं ॥ २२ ॥
 नामें चोखामेळा वाटे बहु धन्य तो महार मला ।
 कीं भगवद्भजनींच, त्यजुनि सकळ धामकाम, हा रमला ॥ २३ ॥
 ज्ञानें काय हरिजना म्हणतात महार, यवन, कुणबी, जीं ।
 उमटे तोचि तरुफळीं, असतो जो काय गुप्त गुण बीजीं ॥ २४ ॥
 दामाजीचा होउनि हरि पाडेवारं वेदरा गेला ।
 पंडित रागेले, परि नच तत्प्रेमज्ञ वेदं रागेला ॥ २५ ॥
 एक जनी हरिभक्ता शिष्याची, हरिहरी ' ह्मणे बटिक ।
 तीस दळाया लागे भगवान्; वदतील साधु कां लटिक ? ॥ २७ ॥
 कोठें उष्टीं काढी, कोठें खटपट करी, भरी पाणी ।
 त्याचा होय गुमास्ता, श्रीरामानंदशिष्य जो वाणी ॥ २७ ॥
 तुमची भक्ति श्रीहुनि वन्यांहुनि जेंवि नागरी बरवी ।
 भक्तिप्रताप कोठें ? कोठें हा अरितमा गरीब रवी ? ॥ २८ ॥
 मार्गें झाले, असती आतां, होणार जे पुढें काय ।
 त्या भागवतांचे म्यां भावें साष्टांग वंदिले पाय ॥ २९ ॥

—महद्विज्ञापना.

पंढरीमाहात्म्य.

पंढरि ! तुजमाजि सदा भगवत्कीर्तन महोत्सव व्यक्त ।
 भक्त स्त्री शूद्रजनाहि बहु अंत्यज यवनही तदासक्त ॥ १ ॥
 अवशीं, रात्रिं, पहांटे, प्रातःकाळीं, दिसा, सदा सांजे ।
 नवविध भक्तिरस करिति तुप्त निववुनी कधीं न दासां जे ॥ २ ॥
 जिकडे तिकडे हरिहरनामांचा सर्वदा असे गजर ।

पंढरि ! करिती नृत्य प्रेमळ जन सजरही जसे अजर ॥ ३ ॥
 वीणातालमृदंगध्वनि विट्ठल रामकृष्ण हा घोष ।
 तोष श्रवणीं देशी, श्री पंढरि ! हरिसि सर्वही दोष ॥ ४ ॥
 पंढरि ! माय ! तुज्या जो वारकरी दुरित दर्शनीं हरितो ।
 करितो धन्य प्रणता; मर्त्य नव्हे होय सर्वथा हरि तो ॥ ५ ॥
 तुज सुकृतीजन पावे, इतरांचे तों न वाहती पाय ।
 लोक प्रसिद्ध ह्मणती, हें कीं, ' पाप्यासि पंढरी काय ? ' ॥ ६ ॥
 सेविसि कथासुधा बहु पंढरि ! तूं धरुनि मौन कानांहीं ।
 वाटे श्रवणसुख तुला बहु, ऐसें त्याहि शौनका नाहीं ॥ ७ ॥
 प्रेमळ, भोळे, भावुक, यांच्या पंढरि ! कथा तुला रुचती ।
 देवहि उभाचि आजुन, नच गेली बहुसमाशतें सुचती ॥ ८ ॥
 पंढरि ! कथा यथामति करि त्या दंडीही जोडिती पाणी ।
 खळही तुज्या प्रसादें बहु नयनांतूनि सोडिती पाणी ॥ ९ ॥
 पुंडलिकानें केला ऐसा कोणीहि धर्म नय नाहीं ।
 कीं दीनबंधु घेती भेडुनि पाहोनि शर्म नयनांहीं ॥ १० ॥
 श्रीराम अहल्येतें तारी, यश त्याहि शुद्ध रायाचें ।
 परि अत्यद्भुत याचें कलिजडजनतेसि उद्धरायाचें ॥ ११ ॥
 शिंपी, माळी, वाणी, कुंभार, महार, यवन, चांभार ।
 बहु जड तरले, व्हावा मग शेपाचा उणा न कां भार ? ॥ १२ ॥
 भक्तिसुखनि पंढरि तूं ! साधुसभेचें सभाग्य माहेर
 बाहेर प्रेम जया, त्याच्या देवीं सदैव आहे ' रं ' ॥ १३ ॥
 भक्तवश त्यक्तप्रभुभाव नव्हे पांडुरंग देव कसा ।
 बारा वर्षे वसला एकोबाच्या गृहांत सेवकसा ॥ १४ ॥
 न बहातांही धांवे त्या नाम्याच्या स्वयेंचि बटकीला ।
 लागे देव दळायी, काय जनीनें तदर्थ हटकीला ? ॥ १५ ॥
 जरि बोबडें पित्याचें मोहावें मन तथापि तोकानें ।
 प्रभु साळ्याभोळ्याची वात्सल्यकथा तथा पितो कानें ॥ १६ ॥
 भक्तयशःस्वयशातें गात्याच्या ठाकतो पुढें मार्गें ।
 डोलतसे परमसुखें डोलावें सुस्वरें जसें नागें ॥ १७ ॥
 दासें समर्पिलें जें, भक्तिरसें, पत्र पुष्प फळ तोय ।
 या पुंडलीकवरदा तें परमप्रीतिकर सदा होय ॥ १८ ॥
 वीणा, ताल, मृदंग, प्रेमें जन जे कथेंत वाजविती ॥

विह्वलदृष्टि, तयातें आलिंगुनि, योगियासि लाजविती ॥ १९ ॥
स्मरणें, नमनें, स्वयशःश्रवणें निःशेष दोष वारावे ।
हा पांडुरंगदंडक, जीव जड प्राज्ञ सर्व तारावे ॥ २० ॥

गंगेची प्रार्थना.

पुरुषार्थांची शुद्धा गंगे ! तूं सद्रसा धुनीराजी; ।
तुज पंचप्राणांहीं, पावुनि बहु भद्र, साधु नीराजी. ॥ १ ॥
श्रीकृष्णमूर्ति यमुना, गंगे ! श्रीशंभुमूर्ति तूं धवळा; ।
ब्रह्मसुखाचा देतां, द्रवुनि तुह्मी साय सावसी कवळा ॥ २ ॥
वाटे अश्वासि, तसें लोळावें कविजना तुज्या पुलिनीं ।
क्रीडावें मुक्तीनीं माहेरीं जेंवि लाडक्या मुलिनीं ॥ ३ ॥
गमनें, नमनें, स्ववनें, पवनें स्तवनेंहि न व्यथा राहे ।
ऐसे अत्यद्भुत जे त्वद्गुण, विश्वासि भव्य थारा हे ॥ ४ ॥
देवि ! दयावति ! दवडिसि दासाची दुःख दुर्दशा दूर ।
पापातें पळवितसे परमपवित्रे ! तुझा पयःपूर ॥ ५ ॥
मंशकिनी नभीं, नरलोकीं भागीरथी, स्वयें अससी ।
गंगे ! भुजंगलोकीं, भोगवती नाम धरुनि तूं वससी ॥ ६ ॥
माते ! गंगे ! बुडतो जो तुझिया परमपूत तोयांत ।
हा भवजलधि सुदुस्तर जरि, तरि न बुडे कदापि तो यांत ॥ ७ ॥
धारी हिमाद्रिचा, तवसंबंधें सर्व ताप, परिसर तो ।
भोग, तव जना गरुडा पाहुनि, अत्युग्र सापपरि, सरतो ॥ ८ ॥
न उपासावें, गंगे ! देवि ! तुला अंतरोनि, पायसदा ।
तुकडा शिळाहि खावा; जवळ करावे तुजेचि पाय सदा ॥ ९ ॥
तुवां मत्पत्राला जननि ! दिधला मान, कळलें
तुजें, कारुण्याद्रें ! मन मजकडे स्पष्ट वळलें ।
सुखें येणें झालें, सकळहि पथीं विघ्न टळलें
प्रसू प्रक्षाळील त्वरित न कशी बाल मळलें ? ॥ १० ॥
वदे जाता, ' मुक्त त्वरित तुज गंगा करिल गा ! '
मला नाहीं संताहुनि इतर या भूवरि लगा ।

१ न्याय, नियम. २ नदी. ३ कल्याण. ४ निरांजनविधीनें ओंवाळी. ५ आपल्या उदकानें. ६ सभोवतालचा भाग. ७ खीर देणाऱ्या (तुला) ८ ही प्रार्थना काशीस गंगे-पुढें बसून केली. तेथें जाण्यापूर्वी त्यांनीं गंगेस एक विज्ञप्तिपत्र पाठविलें होतें. ९ आधार.

तुला आलों आहें जननि ! कर जोडूनि शरण
 स्वतीरीं त्वां घावें द्रवुनिं मज काशींति मरण ॥ ११ ॥
 गळावा त्वत्तीरीं भगवति ! न हा देह सदनीं
 पडो गंगे ! तूजें मरणसमयीं, तोय वदनीं ।
 विवेकीं यावें, जें धवलपण हेरंवरदनीं
 भवीं हो त्वन्नेत्र, प्रभुनयन तें जेंवि मदनीं ॥ १२ ॥
 पहातां दीनातें, सकरुण खरा तो कळकळे
 द्रवेना तत्प्रेमा भगवति ! मना पोकळ कळे ।
 तव स्नेहा नाहीं जननि ! उपमा, तापलि कडे
 मुला घे जी साची, ठकलि उपमाता पलिकडे ॥ १३ ॥
 तुज्या तीरीं नीरीं हृदय रमतें, दुःख शमतें
 यशोगानें पानें कुमत गळतें, विघ्न टळतें ।
 कळी भंगे गंगे ! षडरि झुरती दोष नुरती
 दिली रामें, नामें तशिच जगतीला निजगती ॥ १४ ॥
 द्रवावें त्वां गंगे ! द्रवुनि भगवत्कीर्ति वळली
 कृपा केली जी, ती बहु म्हणुनि सर्वत्र कळली ।
 ह्मणें प्रेमें सेवी प्रसुदित रहा मी नर मला
 न कां घावें ? ओघीं तव मकर हा मीन रमला ॥ १५ ॥
 अनेक शत पाळिसी अकृप जंतु जे घातकी
 समुद्धरिसिं जान्हवि ! त्रिपथगे ! महापातकी ।
 नसे जड मयूर हा, द्रवुनि यासि दे आसरा
 करील सुरभी सुखी, जवळ आलिया वासरा ॥ १६ ॥
 श्रीभागीरथि ! शेवटीं निजतटीं दे वास या, हा किती ?
 कोणीही शरणागता, सदय जे ज्ञाते, न ते हाकिती ।
 माता, धांवुनि आलिया स्वनिकट, ग्रीष्मातपीं तापल्या
 आधीं कीं कुरवाळिती, निवविती, स्नेहें, मुला आपल्या ॥ १७ ॥

रामस्तव.

(अनुष्टुभ् वृत्त)

श्रीरामा ! नीरदश्यामां ? सुखधामा ! रघूत्तमा ! ।

त्वत्पादनखचंद्राची ज्योत्स्ना माझ्या हरू तमा ॥ १ ॥

१ मजाननाच्या देताप्रमाणें माझा विवेक धवळ असो व शंकराच्या नेत्रानें मदनास जाळिलें तसें तुझा नेत्र भव (संसार) निरसो. २ मोक्ष.

ज्यास्तव स्मरतो नित्य स्वामी ! तुज दयाकरा ।
 तापापासूनि हा दीन मुक्त होय असें करा ॥ २ ॥
 सेवा करावया लावा देवा ! हा योग्य चाकर ।
 या तमाच्या शिरीं आतपत्र हो तुमचा कर ॥ ३ ॥
 शरणागतसंत्राणीं रामा ! तूं बहु सादर ।
 ऐसें असोनियां, दीन पावतो हा कसा दर ! ॥ ४ ॥
 मायानदींत श्रीरामा ! तुझे चरण सांगडी ।
 बहु आवडले हेची साधूंच्या मानसां गडी ॥ ५ ॥
 मीनांचें जीवन जळ, दीनांचें तूंचि केवळ ।
 मीं नाथा ! तापलों. यत्नहीनाचें मुख्य तूं बळ ॥ ६ ॥
 आलों शरण्या ! तुजला शरणागत पातकी ।
 न होसि तूं दीनबंधो ! शरणागतघातकी ॥ ७ ॥
 विश्वास विश्वास तुझा कीं तूं दीनासि रक्षिती ।
 कशाही संकटीं ' धांव ' ह्मणतां न उपेक्षिती ॥ ८ ॥
 तुझ्या प्रतापें आह्मांतें या काळीं जरि पाळिलें ।
 तरी सांभाळिलें सर्व; यश नातरि वाळिलें ॥ ९ ॥
 गाय पंकांत रुतली राय तो तीस उद्धरी ।
 पाय दीनासि रक्षीना काय श्रेष्ठत्व तें तरी ? ॥ १० ॥

वाङ्मनःप्रार्थना.

श्रीरामनाम जपतां तरशील लाटीं हूं, काय पाहसि ? असो भलतें ललाटीं ।
 राहें घरींच, न शिरोहि कडेकपाटीं; तें बैसवील तुज मुक्तिशिं एकपाटीं ॥ १ ॥
 नैर्काधिकोटि नग नाम पवि; त्रपां हें तीर्थासि दे, परम नाम पवित्र पाहें ।
 श्रीरामनाम गुरु संतत पावनांत त्यागूनियां, न करि संत तपा वनांत ॥ २ ॥
 चित्ता ! धरीं न दुसरी तिळ आस, राहें, श्रीरामनामचि करीं दृढ आसरा हें ।
 रक्षील पूरवुनि कामहि, मान गानीं स्वर्गीं किजे, परि फिका महिमा नगांनीं ॥ ३ ॥
 नासावया स्मरणिं मानस खेद येतें; नामापरी न करिती च सखे दयेतें ।
 हे सत्सुधांबुनिधिची भजकास वीची; ते न्यून दृष्टि गमते मज कासवीची ॥ ४ ॥
 नामींच, सोडुनि दुजा पथ, वावरावें; रामायणादिकृतिला अथवा वरावें ।
 हे सूपदेश मनिं भव्य वहा रसाचे; त्याहूनियां इतर न व्यवहार साचे ॥ ५ ॥

१ छत्र, उष्णता (ताप) नाहींसा करणारा. २ शरणागतांचा आधार, पालक.
 ३ वाचा व मन यांची प्रार्थना. ४ लहर, लाट. प्रपंचलहरींत. ५ एका पाटावर बस-
 वील, मुक्तीशिं तुजें लग्न लाविल. ६ अनेक पापांचे कोट्यवधी (पवंत) ७ लज्जा.

घालीं भवांत रघुनायकनावनौके; गेले तरोनि सहजेचि मना ! वनौके ।
 तारी क्षणांतचि, न तें करवि प्रयास; साक्षी पुरातन दयाकर विप्र यास ॥ ६ ॥
 श्रीरामनाम तरि अद्भुत; आढळेना ऐशी दुजी; स्वपद सोडुनियां ढळेना ।
 दावी सदा सुगति, हेचि नमज्जनातें दे; पावली बहु भरेंहि न मज्जनातें ॥ ७ ॥
 वर्तो प्रपंचविषयांत अवांसवा ही; भी नामनिष्ठ न नृपास, न वासवा ही ।
 यावांचुनि श्रम सुनिष्फळ तापसांचे; तापक्षयार्थ तपतां मनिं ताप सांचे ॥ ८ ॥
 ज्या रामनाम अमृतोत्तम नाचवीतें तो जाणतो शिवचि एक मना ! चवीतें ।
 तैसेचि ते रसिक सेविति या रसा जे लोभी; रसज्ञपण त्यांसिच फार साजे ॥ ९ ॥
 मूढासि नामचि, तदन्य अपाय साचे; बाळासि दे अशन पुष्टि न पायसाचें ।
 दुग्धें जेंमे शिशु; न तो नवनीतपानें; नामें तरे जन, तसा न वनीं तपानें ॥ १० ॥
 यामाष्टकांतहि पळार्थहि आळसानें माता जसें न विसरे निज बाळ सानें, ।
 तैसेचि नामजननी बहु वत्सला हे; आनंद या सुरभिचा बहु वत्स लाहे ॥ ११ ॥
 नामामृत, त्यजुनि साखर, ओरपीती; मानूनि दुर्लभ सुधाधिक थोर पीती ।
 स्त्री हाणिती जरि शिरींहि सकोप टांचा, लागे तथापि रस गोडचि खोपटाचा ॥ १२ ॥
 ध्याया पलाशपतिच्या अरिलीं जगावें; त्याचें यश, त्यजुनियां बरि लाज, गावें ।
 ऐकें मना ! परिस तूंहि जिभे ! कशाला व्यर्थोदितें करिसि हें सुख भेकशाला ! ॥ १३ ॥
 हो स्तोत्रपात्र, रसने ! प्रभुनाम गा गे ! मान्या शुनी न, जरि आठहि याम गागे ।
 दे मान्य, पुण्य, पुरुषार्थ सुखादि; सोपी मुक्ती हि; नामरस दुर्बळसा दिसो, पी ॥ १४ ॥
 संतासि वेड हरिनामनवासवाचें पीयूष तेंवि हरिना मन वासवाचें ।
 कीं तो तदन्य विषयांत रमे; न केला वेडा; भजे परम सादर मेनकेला ! ॥ १५ ॥
 ऐकोनि पाठ करिं दोनचि वर्ण वाचे ! जे राम हे, प्रव महाविपदर्णवाचे ।
 तो सत्रकोरहित राघव इंद्रु वा ! हे जें सह्यामृत तदीय सुबिंदु वाहे ॥ १६ ॥
 मोहीं श्रीरामनामा ! निज मधुर गुणें सर्वदा या जिभेला ।
 माशीला शर्करेचा स्ववश करि जसा चाखण्यामाजि भेला ॥
 गुंतो ही जीभ जैसी नव मधुसि जसी धांव घेऊनि हुंगी ।
 राहो गुंतोनि लोभें त्यजुनि मरणभी विस्मृतजाति सुंगी ॥ १७ ॥

सद्गुरूची महति.

श्रीगुरुचें चरणांबुजरज जें, तें मुख्य होय मंगल गा ! ।
 अंगलगा सिद्धि सदा याच्या; याचाचि धरिति संगलगा ॥ १ ॥

१ वनांत राहणारे मुनी. २ नारद. ३ नौका. ४ यथेष्ट. ५ पुष्ट होई. ६ राक्षसशत्रूला,
 रामाला. ७ हरिनामरूप नवमद्याचे. ८ अंगास लागलेल्या, चिकटलेल्या. ९ आश्रय.

श्रीगुरुकडे भवमहाव्यसनीं गुरुभक्त चित्त पाठवुनी ।
 होय सुखी, हेमंतीं देउनि शीतार्त जेंवि पाठ उनीं ॥ २ ॥
 श्रीगुरुनें लीलेनें सर्व श्रुतिशास्त्रसार पढवीलें ।
 ध्रुव बहुमत परम पदीं रंकातें कर धरूनि चढवीलें ॥ ३ ॥
 श्रीगुरुच्या सोडावें न नता प्रेमें, जसें नभा वातें ।
 इष्टा मित्रा सुहृदा आत्ता सख्याहि ये न भावा तें ॥ ४ ॥
 श्रीगुरुचे जे, त्यांच्या कामागुग्रीरि साहती लत्ता ।
 गुरुभक्ताची चाले त्या काळावरिहि सर्वदा सत्ता ॥ ५ ॥
 श्रीगुरु हा चतुरानन, चतुरासि नव्या नव्याचि सृष्टींत ।
 किति न चमत्कृति दावी ? प्रकटाया प्रेमबाष्प दृष्टींत ॥ ६ ॥
 श्रीगुरु शंकर, येणें सुदृढ स्वानुभवभव्य चापधरें ॥
 भस्म क्षणांत केलें देहपुरत्रय सुतीक्ष्ण बोधशरें ॥ ७ ॥
 श्रीगुरु माय, श्रीगुरु तात, श्रीगुरु धणी परित्राण ।
 श्रीगुरु वित्त, श्रीगुरु विद्या, श्रीगुरुचि जीवन प्राण ॥ ८ ॥
 श्रीगुरुचें व्हावें जें लोड, उशी, दार, सुत, पलंग डवा ।
 ' सांनिध्यार्थ चरण घे मोडूनि ' झणेल सुतप ' लंगड वा ! ' ॥ ९ ॥
 श्रीगुरुचे जो भगवद्गुणसे प्रेमें द्रवोनि गुण गातो ।
 श्रीचा, सुकीर्तिचा किंबहुना सन्मुक्तिचाहि कुणगा तो ॥ १० ॥
 श्रीगुरुच्या भजनसुखें क्षण देहाचा जया पडे विसर ।
 त्याच्या षडरतींचा हा ! हा ! हा ! हा ! म्हणे, रडे विसरें ॥ ११ ॥
 श्रीगुरुवचनासि, जसा चातक मेघोदकासि, आ पसरी ।
 न करील तयशाची त्या श्रीसुरसिंधुचेहि आप सरी ॥ १२ ॥
 श्रीगुरु पाहे, नुरवुनि तिळभरिही भेद, सारखे दास ।
 प्रणतांच्या शमवि श्रीगुरुचें वच वेदसार खेदास ॥ १३ ॥
 श्रीगुरुपदप्रसादें ध्रुवबाळें सुपद जोडिलें अढळ ।
 इच्छितपदार्थदानीं कोणाचा हात वा ! असा सढळ ॥ १४ ॥
 श्रीगुरुवांचुनि वाचुनि विफळ जिणें, यांत वांकडें काय ? ।
 शुक सांगे भागविला कृष्णें, वाहूनि लांकडें, काय ॥ १५ ॥
 श्रीगुरु ज्यातें तारी संसाराब्धींत, संत तोचि तरे ।
 श्रीगुरुसि शरण जाणें चित्ता ! हें होय संततोचित रे ! ॥ १६ ॥
 श्रीगुरुच्या शाश्वत सुखरूपी चरणींच, जेंवि पंशु, रहा ।

१ कामक्रोधादि सहा उग्र शत्रु. २ स्थूल सूक्ष्म व कारण हे तीन देह हेच कोणी त्रिपुर यांचें दहन करणारा गुरु हाच शंकर. ३ समुदाय (संबंध षड्गुणकडे). ४ बरोघरी.

चित्ता ! भवविभवातें न भुले, अत्यल्प काल भंगुर हा ॥ १७ ॥
 श्रीगुरुदेवा ! सेवा ये वात्सल्येकरूनि अनवरत ।
 मन वर तव दासाचें हा पावुनि हो जसेचि अनवरत ॥ १८ ॥
 श्रीगुरुवर्या ! दे तें, मयदितें न शील जें मोडी ।
 थोडीहि मनें विष या विषया जाणुनि धरूं नये गोडी ॥ १९ ॥
 श्रीगुरुराया ! शुद्ध ब्रह्मचि तूं नर न, दिससि जर नरसा ।
 तक्र तसें दुग्ध दिसे, दोहींच्या किमपि साम्य परि न रसा ॥ २० ॥
 श्रीगुरुनाथा ! माथा लववुनि हा दास बोलतो कांहीं ।
 बोलावेचि शिकाविले, हृदयविनोदार्थ, बोल तोकांहीं ॥ २१ ॥
 श्रीगुरुराया ! अंतर्बाह्य न अन्यत्र सर्वथा नातें ।
 आया बाया माया दाविति देती न सर्व थानातें ॥ २२ ॥
 श्रीगुरुराया ! जाया आयासा या स्वजन्ममरणाच्या ।
 स्मरणाच्या कासेला लागावें वा ! तुज्याचि चरणाच्या ॥ २३ ॥
 श्रीगुरुराया ! प्रेमें सेवावे म्यां तुजे सदा चरण ।
 हे मात्र न सोडावे, जोडावें निश्चयें सदाचरण ॥ २४ ॥
 श्रीगुरुराया ! ज्या या जायासुतवित्तसंपदा, साच्या ।
 कृत्याशां अत्युग्रा देती हृदयासि कंप दासाच्या ॥ २५ ॥

गुरुस्तुतिमुक्तांजलि.

गुरुशिष्यसंवाद.

- ' स्वामी ! काय ग्राह्य ? स्वसुखें सांगा, करा दया पूर्ण ' ।
 ' शिष्या ! स्वीकारावें गुरुवचन प्रणतिपूर्व अतितूर्ण ' ॥ १ ॥
 ' काय त्यागावें ? तें स्वामी ! सांगा अजाणत्यास मज ' ।
 ' शिष्या ! अकार्य सारें टाकावें, हें मनीं बरें समज ' ॥ २ ॥
 ' सत्वर काय करावें ? स्वामी ! तुमचाचि बोल मज वेद ' ।
 ' वत्सा ! शीघ्र करावा ज्ञानें संसारसंततिच्छेद ' ॥ ३ ॥
 ' स्वामी ! वैरी कोण ? ' छात्रा ! तो शत्रु जो अनुद्योग ।
 ज्या उद्योगाभावे पावति विलयासि सर्व सुखभोग ' ॥ ४ ॥
 ' स्वामी ! शूर ह्मणावें कोणाला ? हें मला तुम्ही बोधा ' ।
 ' शिष्या ! स्त्रीनेत्रशरें पावेना जो व्यथेसि, तो योधा ' ॥ ५ ॥
 ' गुरुतेचें मूल मला स्वामी ! कांहींच ठाडकें नाही ' ।
 ' शिष्या ! न मागणें हें गौरवबीज स्वमानसीं पाही ' ॥ ६ ॥
 ' दारिद्र्य कोण सांगा ? बहु पुसतां, कीं तुझा नसे रोष ' ।

- ‘ शिष्या ! बरवें पुशिलें; दारिद्र्यपण तेंचि जो असंतोष ’ ॥ ७ ॥
 ‘ जाड्य कशास ह्यणावें ! हें सांगाजी ! मला सुडासास ’ ।
 ‘ शिष्या ! जो कौशल्यप्राप्तीसाठीं नसेचि अभ्यास ’ ॥ ८ ॥
 ‘ स्वामी ! कोण सुदुःसह सर्वां नरकांपरीसही नरक ? ’ ।
 ‘ परवशताचि निरय, हें जाणुनि, तूं संग सोडुनी सरक ’ ॥ ९ ॥
 ‘ स्वामी ! जे जे प्राणी, त्यांचें प्रिय वस्तु मुख्य तें काय ? ’ ।
 ‘ शिष्या ! पंचप्राणचि लोकांचा प्रियपदार्थ समुदाय ’ ॥ १० ॥
 ‘ मित्र कवण ? हें सांगा, संशय न तुझांविना दुजा छेदी ! ’ ।
 ‘ तो मित्र होय बापा ! पापाचारांत जो बुडों नेदी ’ ॥ ११ ॥
 ‘ शल्य असे कोण ? गुरो ! मरणापर्यंत ज्यामुळें ताप ’ ।
 ‘ तें शल्य नेत्र झांकुनि, केलें असतें सुष्ठु जें पाप ’ ॥ १२ ॥
 ‘ यत्न करावा कोठें ? हें सांगा जी ! तुझीं महा ज्ञानी ’ ।
 ‘ शिष्या ! यत्न करावा विद्याभ्यासीं, सद्दोषधीं, दानीं ’ ॥ १३ ॥
 ‘ कोण प्रिया करावी ? स्वामी ! करुणामृतद्रवज्जृदया ! ’ ॥
 ‘ वत्सा ! प्रिया करावी सन्मैत्री, दक्षता, तशीच दया ’ ॥ १४ ॥

प्रश्नोत्तररत्नमाला.

नाममाहात्म्य.

- भागवतांच्या सुहृदा ! नामा ! तूं हरिसि सर्व पापहर ।
 यारतव सदया ! वरदा ! दीनें म्यां पसरिला तुला पदर ॥ १ ॥
 दैवें तुजशीं सत्सहवासांत नवीच ओळखी पडली ।
 तूझ्यां मधुरतरुणीं अतिचंचल चित्तवृत्ति ही जडली ॥ २ ॥
 नारदवाल्मीकिशुकव्यासादि सखे तुजे तुला भजती ।
 मित्र तुजें ह्यणवाया, कैची दीनासि योग्यता मज ती ॥ ३ ॥
 सर्वत्र स्नेह तुझा सम, समयीं संकटीं पुढें होसी, ।
 परमपदीं बैसविसी रंकाहि, देउनि सुलंघ तूं जोशी ॥ ४ ॥
 तूं मात्र रामनामा ! कामा येसी न पाहसी दोष ।
 दुसरे सखे सखेद त्यजती करिती नयच्युतीं रोष ॥ ५ ॥
 रामें निजप्रजातें बहु सुख दिधलें तसेंचि तद्राज्य ।
 नामा ! त्या मार्गे त्वां विश्वाला दाविलें सुख प्राज्य ॥ ६ ॥
 नामा ! या मातांनीं तानीं थानींहि लाविलीं मरती ।
 त्वदपत्यें दुस्तर भवसिंधूंत जडासि तारिती मरती ॥ ७ ॥

नामा ! रामाहुनि तूं सदय; स्तुतिवाक्य हें न दासाचें ।
 न ह्मणें सत्य ह्मणों मन बापा ! करुणासुधानदा ! साचें ॥ ८ ॥
 एक अयोध्या नेली तरि मागें पुष्कळ प्रजा उरली ।
 तीची तवप्रसादें अमृतरसास्वादनरुष्टहा पुरली ॥ ९ ॥
 रामें तात त्यजिला शोकीं याहुनि कोण अत्याग ? ।
 नामें त्वां तद्धर्मविन केलें, न करितांचि तस्याग ॥ १० ॥
 श्रीरामें क्षत्रियकुलकाल, तुवां जिंकिला जगत्काळ ।
 तो भवचापचि खंडी, तूं भवभवपाशजाळ तात्काळ ॥ ११ ॥
 श्रीरामाच्या कंठीं घाली जनकारुण्यनृपतिची बाळा; ।
 तुझिया गळां सुरासुरनरवरसद्वृत्ति घालिती माळा ॥ १२ ॥
 विश्वस्तप्रतिपालन, दुर्जनचित्तप्रसादन स्वैर ।
 केलें, आणि न केलें पुण्यजनेश्वरकुळीं तुवां वैर ॥ १३ ॥
 खलकृतदोषारोपें जरि तवपदसेवनासि अंतरती ।
 प्राणसख्या ! नामा ! मग साध्वी सन्मंडळी कशी तरती ? ॥ १४ ॥
 त्वत्पद वियोगघटिका युगशतशुर्वी तवाश्रितां होय ।
 श्रीरामवानरांचें नाम नरापरिस धैर्य बहु होय ॥ १५ ॥
 नामा ! सामात्य प्रभु गेला स्वपदांतरासि ज्या कार्ळीं ।
 दे अधिकार तुज निजप्रतिनिधिला कीं, सुखें प्रजा पाळीं ॥ १६ ॥
 नामा ! जामाता तूं करिसी निजदास, आत्मजा मुक्ती ।
 देसि, ह्मणूनचि पुष्कळ गौरविसी; सूचली भली युक्ती ॥ १७ ॥
 वृष्णानदींत अधना तारिसि तूं नामराज नावाडी ।
 तोचि उदार, सदघ्नें जो क्षुधिता पामरा जना वाडी ॥ १८ ॥
 नामा ! बा ! माहेरो न्याया आलासि काय तूं मूळ ।
 न सुचेचि कामधाम, प्रकट स्वांतीसि लाविलें खूळ ॥ १९ ॥
 प्रभुपदिं भवसिंधूधृत मुक्तांची नित्य एक लाखोली ।
 वाहसि जाणसि कुशला ! भवाब्धिची तूंचि एकला खोली ॥ २० ॥
 तूं अमृतशालि नामा ! भगवज्जनवदनपद्म तें चाडें ।
 प्रेमळजनसुक्षेत्रें, भरिसि पिकें, मिळसि आपुल्या पाडें ॥ २१ ॥
 कळिकाळीं मंत्रांचें तेज प्रतिवासर क्षया जाय ।
 तेज घटे तुज नामा ! बहु माने काळ हा तुला काय ? ॥ २२ ॥

१ अति अपराध, पाप. २ त्या दशरथाचें रक्षण. ३ शंकराचें संसारपाशाचें जाळें. ४
 रामानें रावणकुळीं वैर केलें तसें त्वां केलें नाहीं. ' पुण्यजना ' वर श्लेष आहे. पुण्यजन
 म्हणजे राक्षस असाही अर्थ आहे. ५ आत्मस्वरूपस्थिति. ६ चित्त, मन. ७ यीं पेरतांना
 ज्यांतून शेतांत पडतें तें.

नामा ! मामाकाकादादाबाबादि आप्त जन्माप्त ।
 स्नेही तेही तूही; त्वरनेहें परि जगत्त्रय व्याप्त ॥ २३ ॥
 दुष्टा कलिवांचुनि, तूं आवडसी फार साधुचित्तास ।
 तुज जपति परमहंसहि नित्य, जसे कृपण लोक वित्तास ॥ २४ ॥
 यद्रसनार्थी नाचसि तूं होउनि सुप्रसन्न नटसा रे ! ।
 नाचों लागति त्याचे भवपाशविमुक्त पितर चट सारे ॥ २५ ॥
 नामा स्वामात्या तुज, राज्यभरोद्वहनयोग्यशक्तीस ।
 निजजनधनभवनपरित्राणाधिकृतिहि विशुद्ध भक्तीस ॥ २६ ॥
 त्रिभुवनराज्य प्रभुचें प्रतिनिधिनें त्वां स्वहस्तगत केलें ।
 भोळ्या दिगंबरार्चें आक्रमिलें वतन, जळ जसें तैलें ॥ २७ ॥
 या काळांत भरभर स्वामी ! तृष्णीच, कीं धणी हातीं; ।
 घेसी आश्रितकामें एकामें करुनि नुलवती पातीं ॥ २८ ॥
 सर्वाभीष्टपदार्थामध्यें तूं फार मिष्ट नामरसा ! ।
 पामर साच्युत सांचहि तुज सेविति, जेंवि भृंग तामरसा ॥ २९ ॥
 सनकादि बंधु चवघे, नारद, शुक, शंभु, मारुती, चेले ।
 नेले भुलवुनि, गेले संसारांतूनि, फार वश केले ॥ ३० ॥
 भगवन्नामोच्चारें सकळेंहि अर्घें सवासनें जळती ।
 मळती न नामधारक, पळती यमकृत विघ्नही टळती ॥ ३१ ॥
 तुजें कुशाळ नाम वा ! हळुहळु मना आकळी
 दुरत्यय असा महा खळहि त्यास भी हा कळी ।
 हरि व्यसन पाप हें; बहु कशास ? कार्याधवा-
 परि त्वरित भेटवी तुजहि योगमायाधवा ! ॥ ३२ ॥
 तुझांसमचि हें गुणें; अणु उणें नसे नाम, हा
 दिसे अधिकही, तसा गुण तुला असेना महा ।
 सदैव भलत्यासही सुलभ, आणखी गायका
 छळी न, न अधोगति क्षणहि दे जगन्नायका ॥ ३३ ॥

संशयरत्नमाला.

संसारसागरांत बुडत असतां परमेश्वरानें आपणास तारावें लणून कर्वाणें देवाचा धांवा
 केला. भक्ताविषयीं कनवाळू देव लवकर कां येईना लणून कर्वाणें अनेक संशय घेतले

१ जन्मापासून जडलेले. २ एकसरा, डोळ्याचें पातें लवतें न लवतें तोंच. ३ प्रन्हाद.
 ४ उत्तरार्थांत नामाचें रामाहूनही श्रेष्ठत्व कसें हें दाखविलें आहे. राम भक्तांना मात्र सुलभ
 आहे; नाम जडमूढपतितांसुद्धां सर्वांना आहे. ५ वळाला देवानें छळलें व पाताळ दाखविलें.

ते या रत्नमालेंत गुंफले आहेत. खाली दिलेल्या टीपा पंतांनीं स्वलिखित प्रतीत स्वहस्तानें समासांत जशा दिल्या आहेत तशाच घेतल्या आहेत.

उठतां बहु त्वरेनें 'कोठें जातां?' असें तुझां देवी ।

पुसती झाली, जाणों पुसतां, ज्ञाना पुढें न पद ठेवी ॥ १ ॥

किंवा नारद आला आलापीत स्वकीय सच्चरितें ।

प्रेमळ गीत तुझांला हरि ! हरिणापरिस बहुत वशं करितें ॥ २ ॥

कीं माझे दुर्दैवें प्रभुच्या भागीत आडवें पडलें ।

शरणागत भयशमना ! यारतव येणें तुजें नसे घडलें ? ॥ ३ ॥

किंवा मजहुनि दुसरा कोणी बहु दीन दास आढळला ।

तत्शुभदैवसमीरें त्यावरि करुणाघन प्रभू वळला ॥ ४ ॥

बहुधा बळिचें द्वार क्षणभरिही सोडितां नये देवा ।

न चुकावी छलपापप्रायश्चित्तार्थ साधुची सेवा ॥ ५ ॥

प्रायः सुसुहृतांचा शोध करायासि लागला वेळ ।

होय महर्त्कार्य परी प्रभुचा तों नित्य सहज हा खेळ ॥ ६ ॥

किंवा तुज एकाकी पाहुनि, खळ दैत्य आडवे आले ।

फुटतां सागर सिकतासेतूचें काय त्यापुढें चाले ? ॥ ७ ॥

किंवा तुज गुंतविलें भजकीं परि ते दयार्द्र या रंकीं ।

उद्धरित्यासि न सज्जन गुंतविती, गाय कष्टतां पंकीं ॥ ८ ॥

किंवा चुकतें कांहीं रतवनीं, तेणेंचि माणता बससी ? ।

तरि हें मन्मूर्खत्व, प्रभु तूं दोषज्ञही तसा नससी ॥ ९ ॥

हरिहरं लक्षणतो यावें कोणें ? यद्वास्य पथकरहि तो घे ।

जपतां, अन्योन्याच्या कार्या जपतां जसे तुझी दोघे ॥ १० ॥

केली असेल निद्रा, कानीं गेली नसेल ही हाक; ।

तो समय होय हो भवदन्यप्रभुकोप जिष्णुचा नाक ॥ ११ ॥

'मीं द्विजराज मयूरत्राण न केले' अशी धरो लाज ।

प्रस्थानीं परि गरुडें सिद्ध असावेंचि, लागतां कांज ॥ १२ ॥

१ पर्यंकावरून. २ पुसल्यावर गेल्यास कार्यसिद्धि नाही असें जाणून. ३ गीतश्रवणीं कांहींचि भान नसनें. ४ आपला समूळोच्छेद न व्हावा म्हणोन. ५ परमार्ताकडे आधीं जावें हें उचित. ६ सज्जन सेवेनें प्रसन्न होतो, अपराध क्षमा करितो. ७ शुभलक्षीं समर्थ महर्त्कार्य सुहृद्दर्शनादि करितात. ८ आमच्या दृष्टीनें. ९ खेळास मुहूर्त पाहणें नलगे. १० ते तुजपुढें तुच्छ. ११ मत्संदेह वृथा. १२ दोषग्राहक नव्हेस, गुणग्राहक आहेस. १३ एकाचा भक्त नव्हे. तुम्हां दोघांत भेद नाही म्हणोन दोघांसही भजतां. १४ जो धणी तो जपतो असें जरि म्हणाल. १५ निद्राभंगें प्राकृत कोपतात, तूं न तसा. १६ राजानें प्रजा न रक्षिली तरी लज्जा पावावी. १७ काहीं असो; सेवकें स्वधर्म सर्वथा चालवावा.

'देवधिपितृमनुष्याद्यभितांचें ऋण; न फेडिली कवडी ।
 हें सत्य परि प्रभु अभिमानें सबदा न हातिंचा दवडी ॥ १३ ॥
 कीं 'भीतो भ्रांत वृथा, मृगजलभ्रशासि काय तारावें ?' ।
 ह्मणतां असें कसें ? शिशुभय जाया बागुलांसि मारावें ॥ १४ ॥
 कीं कांहीं व्रतनियमीं बोलों चालों नये असें झालें ।
 तरि दीनरक्षणाहुनि अधिक फलव्रत कधीं मनां आलें ? ॥ १५ ॥
 कीं न श्रवणीं गेली ही माझी हाक, हा कसा तर्क ? ।
 कांशि गुरुजनीं सतीची ? शिवला ज्या कुमुदिनीस असंदर्क ॥ १६ ॥
 कीं हाक ऐकतांचि, प्रभुला हा रक्षणार्हसें वाटे ।
 वाटे या दुःशीलग्रीष्मीं नवनव दयानदी आटे ॥ १७ ॥
 कीं पावावें समयीं सदय मनांतूनि योजिलें जरि तें ।
 तरि जेंवि रुक्मिणीचे चित्ता, माझे अधीर मन करितें ॥ १८ ॥
 किंवा पुराणपुरुषा ! संप्रति बहु भागलासि या कामीं ।
 तुज नीज लांगली तों सजलों मारावयासि हाका मीं ॥ १९ ॥
 किंवा बरी परीक्षा केल्यावांचूनि न प्रसाद करा ।
 तरि वरि तसाचि आंतहि उगाळितां कोळसा प्रयास करा ॥ २० ॥
 कीं आर्जविला नामप्रतिनिधि, हा अमृत उधळितो स्वैर ।
 न पुसे, न भी, न ऐके; यास्तव दोघांत लागलें वैर ॥ २१ ॥
 किंवा ह्मणसि 'समर्थोहं कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुम्' ।
 दीनावनाविणें क्षण देइल दयितांदया कशी वर्तू ॥ २२ ॥
 कीं वैकुंठीं पुष्कळ भक्त, तिळ स्थळ नसे, नसावेंची ।
 वसवा पुरें 'पुरे' कां ह्मणतां ? धनवंत कण कसा वेची ? ॥ २३ ॥

१ धोरपणास बहु मूल्य देऊन घेणें तें घ्यावेंच हें प्रभूचित. २ लटक्याही भयास तातें
 वारितो तसें करावें. ३ पूर्वीं तों अत्युत्तम म्हणून धरिलें होतें तें कधीं टाकिलें ? ४ गुरुस-
 र्भाप समेत अस्पृशा सती राजसुता पतिसमक्ष वस्त्रमोक्षणीं मोठी हाक कशी मारील ?
 तशी ऐकिली माझी कां न ऐका ? ५ कुमुदिनी अर्क म्हणतां मृदुत्व उग्रत्व दिसते तेणें
 व्याकुळ. ६ प्रतिक्षणीं स्वनामोच्चारध्वनिश्रवणीं दया करावीसैं म्हणतां; परंतु दुराचार सु-
 टेनात म्हणोन दया करितां करितां राहतां. ग्रीष्मांत नदी वाटेंतच आटती तसी मजकडे
 येतां दया सरते. ७ निद्रामुखीं प्रबोध दुष्कर. ८ श्रम मात्र, लाभ नाही. ९ बद्धमूळ प्रधान
 स्वामीस मानित नाही. १० स्वार्थीन पतिक्रा स्त्री वर्तविती तसे पती वर्ततो. ११ भरलें
 असेल, भरावें हेंच उत्तम. शाखानगरें रचावीं तेथें भक्त ठेवावे. स्थळसंकोचें धनत्याग
 नीतिविरुद्ध. १२ मोठा साहुकारही धान्यकणांतें लंघीत नाही. मस्तकीं उचलून ठेवितो,
 तुच्छ म्हणत नाही, तेणें कल्याणच होतें.

कीं याचकांसि देतां सरले चारीहि मुक्तिधनराशी ।
 भक्तिच मज द्या, द्यावें देवाला अमृत, योग्य न नरांसी ॥ २४ ॥
 कीं हो कळानिधि द्विजराज नको, ज्यासि लागला डाग ।
 तरि काय प्रभुवर्या ! चुकला तुमचा गुरू सहाभाग ? ॥ २५ ॥
 कीं वाटलें खळाला मुक्ति न द्यावी, जशी सुधा सर्पा ।
 तरि घ्या अघादिकांच्या, द्या सुवरा, भक्तिमात्र मज अर्पा ॥ २६ ॥
 कीं गमलें जरि आधीं म्हणतो दावा स्वपाद; या लोभी ।
 जातां वांचिल जें जें तें द्यावें हें सुधा द्यालो ! भी ॥ २७ ॥
 कीं भेटि बहु दिसां, भय भेटाया दीनबंधुला वाटे ।
 तरि भेटावें विधीनें, गेले जाताति साधु ज्या वाटे ॥ २८ ॥
 कीं भीसी मज एका उद्धरितां, लागतील फार झटें ।
 तरि, कोणाहि न कळतां, न्यावा झांकोनि दास पीतपटें ॥ २९ ॥
 कीं एक मींच उरलों पापी; हें बीज ठेविलें जतन ।
 वतन स्वकीय मज कां करितें त्वन्नाम मंगलायतन ॥ ३० ॥
 कीं मागें गुप्त उभा अससी, प्रेमें उभारुनी वाहे ।
 तरि काय बाळकाचे तूं सादर बोल ऐकसी वा हे ॥ ३१ ॥

सन्मनोरथराजि.

श्रीरामासि भजावें भक्तें म्यां जेंवि तेंवि संतातें, ।
 राजासि उपासावें, तैसेंचि जनें प्रधानपंतातें ॥ १ ॥
 कर्णयुगांत भरावें हें हरि ! हरिजनयश प्रचुर म्यां तें, ।
 जैसा दोंदीं कोंदी गुर्जरदेशस्थ विप्र चुरम्यातें ॥ २ ॥

१ जें ज्याला योग्य तें त्याला द्यावें. २ चंद्र व मोरोपंत. ३ शाशिशेखर. ३ अघादि-
 कांच्या घ्या; (अघासुरादि जे पापी त्यांच्या) दिली कन्या फिरोन घेऊं नये दुसरियास
 देऊं नये. ४ चरण दाखवायास या म्हणतो पण लोभी आहे. काय मागेल तें कळेना. गेल्या-
 वर न देतां थोरपणास शब्द म्हणोन भीत असाल. तरि भय लटिकें धरूं नका. भेटी मात्र
 पाहिजे तीच द्यावी. लटिका भय धरितो खरा भय धराना. भीतोसि तरि सुधा द्या-
 लोभी-योग्यच आहे इति कोपोक्ति. ५ बहुकालें भावू भावास भेटला तरि नाश होतो.
 विधीनें भेटतां नाश नाहीं. उभयत्रही बरें. ६ निजवृत्ति, स्थळ. ७ ' सज्जनांच्या मनो-
 रथांची माला. ' या काव्यांत सज्जनांना काय काय गोष्टी आवडतात, हें प्रतिचरणांत
 किंवा प्रत्यायेंत एखादी घरगुती सार्धी उपमा योजून दाखविलें आहे. ८ दिवाण. मुख्य-
 कारभारी. कवीच्या वेळीं ' प्रधानपंत ' असें पेशव्यांस म्हणत. ९ या व पुढील आयेंत.

हा हो सुतृप्त राघवनामं, सारेंचि जेंवि तेलिंगा ।
 शीला जपो, बहु जपति जैसे अय्याख्य साधु ते लिंगा ॥ ३ ॥
 मतिची पडो हरिगुणीं, पतिकंठीं मिठि जशी सुदारांची ।
 नुच्चारू परमर्मा, जीभ नकारा जशी उदारांची ॥ ४ ॥
 सत्संगतीं असावा प्रेमा, ग्रीध्मीं जसा असे व्यजनीं, ।
 रम्यहि अभक्त हो मज, मधुपा चंपक तसा, असेव्य जनीं ॥ ५ ॥
 काव्य करावें म्यां, नच वचकावें हूषिती परि लघूस ।
 न करावें काय सदन कीं त्यांत पुढें चिळें करिल घूस ॥ ६ ॥
 गुरुभक्ति ते स्वमाता, भाऊ सत्संग, विषय तो बाऊ ।
 भावू माझें मानसवाल श्रीरामकीर्तिनें खाऊ ॥ ७ ॥
 कांपावें मन कुजनीं, वृद्धपणीं कांपतें जसें शिर तें ।
 सत्संगींच शिरावें, बाळ जनन्यंचळीं जसें शिरतें ॥ ८ ॥
 नच सोडावें नारायणनामानें कदापि हें वदन ।
 मेल्याही लोभ्याच्या चित्तें सोडूं नये जसें सदन ॥ ९ ॥
 सद्गजन न त्यजावें, बहुकर्षीं संकटीं जसें वतन ।
 सूक्त करावें तैसें जैसे तपकीरितत्परें जतन ॥ १० ॥
 भाग्यवतीला दुर्बळ कन्यासी सत्सभेसी हे उक्ति, ।
 व्हावी परिपाल्या, कीं घेती शिशुचीहि जाणते युक्ति ॥ ११ ॥
 प्रेमें नवीं नवीं तीं साइया रसनेसि सुकाविकुलगीतें ।
 गीतें यावीं, येती माहेरीं जेंवि बहुत सुलगीतें ॥ १२ ॥
 हो सत्करप्रसादें कुब्जा तैसी मदीय मति सरळी, ।
 खळकतनिंदा सुखदा हो श्यालकृता जसीच मतिस रळी^२ ॥ १३ ॥
 निश्चय करुनि, न भागें तिळही ठेवी पतिव्रता चरण ।
 भगवद्भजनीं माजी तैसीच करूं मति व्रताचरण ॥ १४ ॥
 हरिकीर्ति गीति जी म्यां देवा! व्हावें कुरंगरे! तींत, ।
 लोळावा हा सत्पदधृळींत जसा तुरंग रेतींत ॥ १५ ॥

गुजराथ्यांचें चुरम्यावरचें प्रेम, तेलंग ब्राह्मणांचें सारावरचें प्रेम व्यक्त केलें आहे व
 लिंगाईत लिंगाला किती जपतात हें दाखविलें आहे. या चिमुकल्या काव्यांत
 देशाचार, स्त्रियादिकांचे आचार व आवडी, व नित्य प्रतिगृहीं दिसणाऱ्या सामान्य
 गोष्टी उपमानांत योजून कवीनें आपली मार्भिक व सूक्ष्म दृष्टि व्यक्त केली आहे.
 १ आईच्या चोळींत (स्तनपानासाठीं). २ सूक्त शब्द येथें श्लिष्ट आहे. (१) सुज-
 नांची आज्ञा (२) तपकीर ठेवण्यासाठीं कोंकणप्रांतीं केळींचें वाळलेलें सोप घेतात तें.
 ३ मेव्हण्यानें केलेली रळी (थडा) जसा तरुणाम आनंदविते तशी परकृत मनिंदा मला सुखवो !

बहु साधूक्त रुचावें, लोभिप्रभुला जसें चहाडाचें ।
 मज अन्य कलत्राचे स्पर्श न विटवू जसेंच हाडाचें ॥ १६ ॥
 वत्स जसा स्तन्यातें सादर पीतो धरूनि आभ्यातें, ।
 जें साधुमुखोद्गत यश तैसें प्यावें करूनि आभ्यां तें ॥ १७ ॥
 हरिकीर्तनीं शिरावें, धनिकगृहीं जेंवि जपुनि चोरानें, ।
 न उठावें बहुकार्यें, बहुभारें जेंवि कुचर ढोरानें ॥ १८ ॥
 निजदेहगेहभान प्रभुभक्तांच्या कधींहि मेळांत ।
 मज कीर्तनीं नसावें जैसें शिरतां मुलांस खेळांत ॥ १९ ॥
 म्यां कीर्तनां टपावें, मार्जारें सर्वदा जसें दुग्धा, ।
 मन्मति विनयादिगुणां वाहो, प्रेमें नगा जसी मुग्धा ॥ २० ॥
 प्रिय हरिजन हो जैसा आला माहेरचा बहायाला ।
 स्त्रीजन जसा विवाहा, जावें म्यां सज्जना पहायाला ॥ २१ ॥
 हृदय हरिजना कांता मतिनें उघडें करूनि ओपावें, ।
 सद्विरहीं बहु देहीं गोपीचित्तें तसेंचि कोपावें ॥ २२ ॥
 उलटा आंत स्पष्ट व्यवहार दहांत दाखवी सुलटा, ।
 मन्मति हो तैसि परपुरुषासक्ता सदां जसी कुलटा ॥ २३ ॥
 जैसे अंधें वृद्धें नसतां गतिहेतु हरतकीं यथी, ।
 तैसें व्हावें सज्जनसंगतिवांचुनि उदंड म्यां कधी ॥ २४ ॥
 आवड असो कथेची, जसि बाला फाल्गुनांत पुनवेची, ।
 संतीं वेंचावें धन, तापसजन तप जसें तपुनि वेंची ॥ २५ ॥
 रंगावें सवृचनें मतिनें, चूर्णें जसेंचि हळदीनें, ।
 भजन न सोडावें म्यां, जेंवि कधीं कर्षकें न हळ दीनें ॥ २६ ॥
 हळु हळु झडो अहंता सज्जमनीं, वार्धकीं जशी शेंडी ।
 केंडू विवेक विषया, निःस्पृह जन वस्तुतें जसा केंडी ॥ २७ ॥
 वरि संकोच असावा, आंत बहुत कृष्णकीर्तनीं काम; ।
 ज्याकरुजनसमक्ष पतिचें घेतां आर्याग्रहें जसें नाम ॥ २८ ॥
 सत्पदरजाहुनि अधिक मज चिंताघाणि सुरहु न गमावे ।
 सन्नतमतिमहिलागीं नवनव सेवाधिकार न गमावे ॥ २९ ॥
 ताप शमाया अलिनीं नलिनीं म्यां सत्पदींच लोळावें ।
 पोळावें चातकमन न दवीं जलदें द्रवोनि ओळावें ॥ ३० ॥

१ दूध. २ ह्या आर्यंतला श्लेष फार मजेदार आहे. व्यभिचारिणी जशी पर-
 (अन्य) पुरुषासक्त होऊन आंत निंद्य आचरण करून बाहेर पतिव्रतेचा डौल मिरविते, त्या-
 प्रमाणें मार्शी मति पर (श्रेष्ठ) पुरुषसक्त होऊन आंत ब्रह्मनिष्ठ होऊन बाहेरून लोकाचार
 पाळीत चारचौघांसारखी दिसो. ३ शेतकरी. ४ निदो, त्यागो.

श्लोक-केकावलि.

सदाश्रितपदा ! सदाशिवमनोविनोदास्पदा !
 स्वदासवशमानसा ! कलिमलांतका ! कामदा ! ।
 वदान्यजनसद्गुरो ! प्रशखितामितासन्मदा !
 गंदारिदरनंदकांबुजधरा ! नभरते सदा ॥ १ ॥
 पदाब्जरज जें तुझे सकलपावनाधार तें
 अघाचलहि तारिले बहु तुवांचि राधारतें ।
 अजामिळ, अद्यासुर, ब्रजवधू, बकी, पिंगळा
 अशां गति दिली; उरे न तृण भेटतां इंगळा ॥ २ ॥
 तसाचि उरलों कसा ? पतित मी नसे काय ? कीं
 कृपाचि सरली ? असेंहि न घडे जगन्नायकीं ।
 नसेन दिसलों कसा ? नयन सर्वसाक्षी रवी
 विषाद धरिला ह्मणों ? न सुरभी विषक्षीर वी ॥ ३ ॥
 नतावनधृतव्रत ! ज्वलन तूंचि बाधावनीं;
 पदप्रणतसंकटीं प्रजव तूंचि बा ! धावनीं; ।
 दया प्रकट दाखवी कवण सांग त्या धारणीं ?
 सैतीव्यसनवारणीं ? जयजयार्थ त्या वा रणीं ? ॥ ४ ॥
 ' अगा ! प्रणतवत्सला ! ' ह्मणति त्या जनां पावलां,
 म्हणोन तुमच्याच मी स्मरतसें सदा पावलां, ।
 ' करूं बरि कृपा, हरूं व्यसन, दीन हा तापला
 असें मनिं धरा, खरा भरंवसा मला आपला ॥ ५ ॥
 कळी करि सुनिर्मळीं परम उग्र दावा नळीं
 तथांत अविशुद्ध मी, शलभ जेंवि दावानळीं ।
 व्रणार्त पशुच्या शिरावरि वनीं उभे काकसे
 स्मरादि रिपु मन्मनीं, अहि न काळ भेका कसे ? ॥ ६ ॥

जगज्ज्योतिष

दटावनि.

सुदर्शन चक्र, पांचजन्य शंख, नंदक नांवाचें खड्ग, व
 करणारा श्रीविष्णु. यावर चतुर्भुज विष्णूच्या हातांत पांच वस्तु कशा
 आल्या अशी शंका येते. कोणी ह्मणतात खड्ग कमरेस बांधले, कोणी म्हणतात एकाच
 लेळीं पांचही वस्तु हातीं घेतल्या असें मानण्याचें कारण नाही. कदाचित् नंदक (आनंद-
 दायक) कमल असाही अर्थ घेतां येईल. २ येथें ' राधारत ' या विरुद्ध कारणापासून
 ' अघाचलहि तारिले ' हें कार्य झालें म्हणून विभावनालंकार झाला आहे. ३ त्रिविध तापपद्म
 वनांत: ४ गजेंद्र. ५ दौपदी. ६ अर्जुन.

तुझ्या गुणकथा महासुरभि त्यांत ही रासभी
शिरे विषयवासना; जसि शुका अहीराम भी ।
तसी न इतरांस भी; इस सडंडही हाकिती
तथापि बहु लाथळी मग अदंड मी हा किती ? ॥ ७ ॥

खरासुर जसा, तसी विषयवासना हे खरी
हिचा वध करावया तुजचि शक्ति आहे खरी ।
बकी सुमति, ताटका लघु, न हे भली; लाजसी
उगाचि; तसि एक ही ब्रजवनांत लीला जसी ॥ ८ ॥

‘ अतर्क्य महिमा तुझा, गुणहि फार, वा ! हे, विधी
श्रुतिज्ञहि क्षणे सदा, स्तविल आमुची केंवि धी ? ।

तरी जन यथामति स्तवुनि जाहले सन्मती
स्तवार्थ तुझिया तुझ्यासम कवी कधीं जन्मती ॥ ९ ॥

प्रभो ! शरण आलियावरि नव्हां कधीं वांकडे
क्षणोनि इतुकेंचि हें स्वहितकृत्य जीवांकडे; ।

प्रसाद करितां नसे पळ विलंब बापा ! खरें;
घनांबु न पडे सुखीं उघडिल्याविना पांखरें ॥ १० ॥

शिवे न तुझिया पदा अदयताख्य दोष क्षण;
प्रभो ! चुकतसों, तरी करिसि तूंचि संरक्षण ।

नमेचि शरणागती घडलि सत्य अद्यापि ती;
रुचे विषय, ज्यां मिले अमृत, ते न मद्या पिती ॥ ११ ॥

क्षण मज उताविला; गुणचि घेतला; घाबरें ✕
अंसो मन असेंचि वा ! भजकबहिमेघा ! वरें ।

दिसे क्षणिक सर्व हें ! भरंवसा घडीचा कसें ✕
धरील मन ? आधिनें बहु परिभ्रमे चाकसें ॥ १२ ॥

कृतांत कटकामलध्वजजरा दिसों लागली;
पुरःसर गदासवें झगडतां तनू भागली ।

सहाय दुसरा नव्हे तुजविणें वळें ३

न हों जरि उताविला स्वरिपु का; गमावे ॥ १३ ॥

अवश्य करणें खरें प्रणतरक्षण स्वोचित; लोळावें ।

उशीर मग कां ? बसों कृपण मीहि कां शोचित ? ।

नव्हे प्रभुवरा ! तुझां उचित एकटें धांवणें

कृतांत शिवला नसे तंव, दिसे वरें पावणें ॥ १४ ॥

१. श्लिष्ट शब्द—दंडधारी व संन्यासी २ चिंता. देहपतन होण्यापूर्वी आपणास ईश्वर-
प्राप्ति कशी होईल ही चिंता.

ध्रुवस्तवनि आवडी धरि, ह्यणानि अत्यादरें
 तुह्नी करुनि दाविली, शिवुनि गल्ल सत्या दरें; ।
 तसें मज करा, करांबुज धरा शिरीं, मावरा !
 वराभयपरा ! पराक्रमपटो ! मना आंवरा ॥ १५ ॥
 करांबुज असो; नसें उचित त्यास मी पामर;
 प्रणाम करिती पदाप्रतिहि सन्मुनी सामर ।
 पदाब्जरजही जगत्त्रयनमस्क्रियाभाजन;
 प्रसादचतुरा ! कसा तरि करा बरा हा जन ॥ १६ ॥
 तुह्नी करुनि दाविला ध्रुव कृतार्थ जैसा दरें
 तसेंचि जरि योजिलें तुमचिया मनें सादरें, ।
 असो; विहित तें करा; परि बरोवरी त्यासवें
 नसे उचित; तो महाप्रबळ, वांदिजे वासवें ॥ १७ ॥
 किती वय ? कसें तप प्रखर ? काय विश्वास तो ?
 ध्रुव ध्रुव खरा; स्तवा उचित होय विश्वास तो,
 कशी तुळितसां तुह्नी प्रकट मेरुशीं मोहरी ?
 प्रसाद करितां उणें अधिक नाठवा, हो ! हरी ! ॥ १८ ॥
 प्रभुत्व तरि हेंच कीं करुनि दे कृपा दान तें,
 स्वसाम्य यदुपार्जनें मिरविजे स्वपादानतें ।
 प्रसाद मग काय तो, जरि निवारिना लाघवा ?
 कसें दशमुखानुजा विसरलां ? अहो राघवा ! ॥ १९ ॥
 तुह्नींहि बळि बांधिला, ह्यणुनि आमुची माय जी,
 मनांत सहजा दया, निपट टाकिली काय ? जी ! ।
 सकोप दिसती गुरु क्षणभरीच; जें तापलें
 जल ज्वलनसंगमें, त्यजि न शैत्य तें आपलें ॥ २० ॥
 असंख्य खळ संगरीं निजकरीं तुवां मारिले;
 न निहत्तें कृपा करुनि ते भवीं तारिले ।
 जगज्जती करी मज्जु सकळ जीव, यां भातुकें
 दटावुनि। हें मज्जु शि वा ! अमृत नेदिजे घातुकें ॥ २१ ॥
 कृपाचि जननी तुह्नी, सकल जीव दायाद; या
 तिणेंचि उपदेशिल्या करिति सर्व दाया दया; ।
 असें उमजतां भले न गुरुभाव तो टाकितो
 मता तुजहि गोपिका, मग जनाम तोटा किती ? ॥ २२ ॥

सुरधिजवळी स्वयें वदसि, ' तत्र तिष्ठामि; ' या
 तुझ्याचि वचनें ह्मणें तुज ' कथावश : स्वामिया ! ।
 जसा स्थिर कथेंत तूं, स्थिर करीं तसें या मना
 स्वभक्तसुरपादपा ! सफळ हे असो कामना ॥ २३ ॥
 तुझे यशचि तारितें, परि न केवळा तारवे
 सहाय असिला असे, तरिच शत्रुला मारवे; ।
 न भागवत भेटतां न घडतांहि सत्संगती;
 न अज्ञहृदयें, तशीं तवयशोरसीं रंगती ॥ २४ ॥
 बुडे, बुडवि सागरीं तरि, सुकर्णधाराविना;
 सहाय नसतां स्वयें परतदासि ती दाविना ।
 सहाय भगवज्जना तव सुकीर्ति जेव्हां करी,
 तयींच उतरी भवोदधितटीं जना लौकरी ॥ २५ ॥
 सुसंगति सदा घडो; सुजनवाक्य कानीं पडो; X
 कलंक मतिचा झडो; विषय सर्वथा नावडो; ।
 सदाधिकमळीं दडो; सुराडितां हटानें अडो;
 वियोग घडतां रडो; मन भवच्चरित्रीं जडो ॥ २६ ॥
 न निश्चय कधीं ढळो; कुजनविघ्नबाधा टळो; X
 न चित्त भजनीं चळो; मति सदुक्तमार्गीं वळो; ।
 स्वतत्त्व हृदया कळो; दुरभिमान सारा गळो;
 पुन्हा न मन हें मळो; दुरित आत्मबोधें जळो ॥ २७ ॥
 सुखीं हरि ! वसो तुझी कुशलधामनामावली, Y
 क्षणांत पुरवील जी सकल कामना, मावली ।
 कृपा करिसि तूं जगत्रयनिवास दासांवरी,
 तशी प्रगट हे निजाश्रितजनां सदां सांवरी ॥ २८ ॥
 क्यामृतघना ! अहो हरि ! वळा मयूराकडे;
 रडे शिशु, तयासि घे कळवळोनि माता ऋडे ।
 असा अतिथि धार्मिकस्तुतपदा न गमधडे ?
 तुझां जड भवार्णवीं उतरितां न दासां पडे ॥ २९ ॥

शेवटची प्रार्थना.

दुग्धादिस्वरसें बहु पोषण केलें सदैव, गाई हो ! ।
 मोमयदानें अंतीं मज दीना उद्धराचि आई ! हो ! ॥ १

विश्वंभरे ! क्षमे ! तूं देउनि शयनार्थ दर्भ कामाते ।
 या पुरबुनियां, अंतीं देवि ! करीं धन्य अर्भका माते ॥ २ ॥
 माते ! तुळसि ! असो तव दळ वदनीं; मूळमृत्तिका भाळीं ।
 प्राणावसानसमयीं, इतुकीच दया करूनि, सांभाळी ॥ ३ ॥
 अंतीं हे आस्य वसिव, जेवि दशरथास्य रामनामा ते ।
 त्वत्कामनाचि वाढो; न स्पर्शो अन्य कामना माते ॥ ४ ॥
 भगवज्जन हो ! वंदुनि पदर पसरितो असंचि या स्मरण ।
 तरुण तसें मज पाजा श्रीहरिहरनाम, पातल्या मरण ॥ ५ ॥
 मोहाया न करावा प्रांजलि जो मीं मयूर या तजर ॥
 आप्त मुदित हो ! सुखवा हरिनामाचा करूनियां गजर ॥ ६ ॥

आरती, अभंग, पद्ये वगैरे.

आरती रामाची.

ऐक वा रामराया ! तुझ्या वंदितो पाया, आवरी आपुली हे विश्वमोहिनी
 माया ॥ ध्रु० ॥ मीं मूढ, हीन, दीन, सर्व सत्क्रियाहीन, तूं क्षमाशील देवा !
 शुद्धचरितनिर्जाधीन ॥ १ ॥ घडो सदा साधुसंग, नसो विषयप्रसंग । सप्रेम
 भक्ति द्यावी; सत्व वैराग्य अभंग ॥ २ ॥ वाटते नित्य भावे तुझे साधुगुण
 गावे, मन हे आवरेना सांग काय म्यां करावे ॥ ३ ॥ करितां संसारकाम,
 सुखीं असो तुझे नाम, इयाघना भक्त मोर । याचा पुरविसी काम ॥ ४ ॥

अभंग.

१

मूं मळो नेंदिसी महानदी नाते । लहान दीनाते न म्हणसी ॥ १ ॥
 तुझ्या पुण्यजळीं जो करी मज्जन । तयाते मज्जन ह्मणे विष्णू ॥ २ ॥
 इयाकादंबिनी सर्वदा समोर । सर्व दासमोर नाचविसी ॥ ३ ॥

१ पृथ्वी. २ माझे मुख. ३ दुखणेकन्याला पेजेचे पाणी देतात त्यास 'तरण' ह्मणतात.
 ४ गोंधळ. ५ यांतील बहुतेक भाग आजवर अप्रसिद्ध असाच आहे. पंतांचीं पद्ये सुमारे
 साठ आहेत व तीं पंतांचे मित्र चातुर्मासे यांचे दप्तरां व स्वतः त्यांचेही दप्तरां आहेत.
 ६ सदाचारसंपन्न अशा स्वभक्ताच्या अधीन. ७ हे गंगे. हा अभंग व पुढला अभंग उघड
 काशीत चलेले आहेत.

२

प्रसन्न तूं देवा काळभैरवा हो । काळ वैर वाहो, नसे भय ॥ १ ॥
 कळिकाळावरी तुझी आहे सत्ता । वंडिसी तूं मत्ता सुरेशाही ॥ २ ॥
 शरणागत हा मयूर हें जाण । करि परित्राण कृपासिंधो ॥ ३ ॥

३

राहोनियां संतापासीं । संतापासीं भांडती ॥ १ ॥
 पावे तोष तोक थानीं । तो कथानीं पावती ॥ २ ॥
 रामतोयदा ससोर ॥ दास सोर नाचती ॥ ३ ॥

पद्ये.

१

वरुं असा विभो दे कीं वत्ता गा मल्लीला ॥ धु० ॥
 पदवी श्रीची गोपीकांला । वैकुंठीची दिधली बल्लवपल्लीला ॥ १ ॥
 तुझ्या कीर्तिमात्रेपुढें । न पुसे कोणी धन्वंतरितें खल्लीला ॥ २ ॥
 भक्तमयूरसुखघना । न सुरद्रुम याचक नीचाच्या गल्लीला ॥ ३ ॥

२

धणी तो माझा रघुवर धणी । जो लुनीस दे सुखधणी ॥ धु० ॥
 मथुनि ताटिका कौशिकभुनिमख रक्षुनि लेंकुरपर्णी ।
 भर्गचाप भंगनि जानकी प्रणिली दुरतर पर्णी ॥ १ ॥
 जनकाज्ञेहुनि राज्यरमाही मानुनियां टेंगणी ।
 सपत्नीक सानुज विपिनातें नृपधानीसं गणी ॥ २ ॥
 खरप्रमुख नक्तंचर खरतरशरें वधुनियां रणी ।
 शिवाग्रध्वलिभुग्गादिकांची घडवी जो पारणी ॥ ३ ॥
 युवतिचोर दशवदन थोर जो प्रबळ सकलखळमणी ।
 मथुनि पुत्रभित्रांसह जेणें सोडविली स्वरमणी ॥ ४ ॥
 ज्याची पदयुगली जनशोकद्रुम आमूलहि खणी ।
 मयूरासि घन चकोराशि विधु असि सुखदा देखणी ॥ ५ ॥

१ हा अभंग पंतांनीं स्वहस्तानें लिहिलेला चार्तुमासे यांचे घरीं सांपडला. एका काड्या-
 एषढ्या चिटोरीविर लिहिला आहे. २ संताजवळ राहून त्रिविध संतापांशीं भांडतात,
 त्यांना जिंकतात. ३ हें पद्य अद्याप रामनवमीमहोत्सवांत पंतांच्या घरीं म्हणतात. ४
 पंतांचें एकपदी रामायण म्हणून एक होतें तें हेंच असावें असें मला वाटतें.

३
 केले^१ पावन सद्या रामारे । रामारे सुखधामा रे ॥ ध्रु० ॥
 पातकपर्वतपविपदपशा उद्धरिलें घनश्यामा रे ॥ १ ॥
 स्वांतीं संतत चिंतित होतें पूरविलें मनकामा रे ॥ २ ॥
 मद्देहोपलसंस्पृशारुण जाला पदगुणग्रामा रे ॥ ३ ॥
 अशनीं पानीं शयनीं गमनीं स्वमनीं गाइन नामा रे ॥ ४ ॥
 प्राणविसांवा तूं करुणाब्धे बोले गौतमवामारे ॥ ५ ॥

४

धन्य धन्य धन्य तुका वाणी ॥ ध्रु० ॥
 अमृतरसाची क्षितिवरि साची । सिंधुचि ज्याची वाणी ॥ १ ॥
 डोलवितोचि जडा अजडाही । प्रभुच्या वेणूवाणी ॥ २ ॥
 मोराघनीं श्रोत्यां ज्याचे अभंगीं । हर्षासि नाहीं वाणी ॥ ३ ॥

५

अहो अहो प्रभुजी पळभरि रहा । उद्धरिले बहु एकचि उरलों दीन मजकडे पहा । ध्रु।
 तडतड तोडिति करिति विकळ खळ कामादिक वृक सहा ।
 गृहगहनीं भ्रमलों तापत्रयगणवा दुःसह महा ॥ १ ॥
 पंकपतितधेनूद्धरणाला संमति देतिल दहा
 शरणागतविकलोद्धृतिहृतिवर ह्यणती महिमा महा ॥ २ ॥
 अजि करुणाघन साहेल कसा भक्तमयुर विरहा
 सर्वपतितपावन हें अपुलें बिलदहि त्यजितां अहा ॥ ३ ॥

६

नाम निगमशतसार ॥ ध्रु० ॥ X
 नारित आलें तारितसे हें । तारिलहि पुढें फार ॥ १ ॥
 याते धारंतीं कंठीं प्रेमें । कवि न मणिचा हार ॥ २ ॥
 जेंवि मयूरा जलधर तसां । जीवां करितें गार ॥ ३ ॥

७

नँ भुलं सुरसदना कीं । सुरसद नाकीं हेंच ॥ ध्रु० ॥
 नामरता अंधाहिन लागे । मारीं कांटा ठेंच ॥ १ ॥

१ या पदाचे शेवटीं पंतांचें नांव नाही तरी हें त्यांचे हातचें लिहिलेलें त्यांचे परीं त्यांच्या पदसंग्रहांत आहे तेव्हां याच्या कर्त्याविषयीं संशय राहत नाही. २ अनेक शास्त्रांचें सारभूत. ३ मीं देवसदनाला म्ह. स्वर्गाला भुलत नाहीं याचें कारण स्वर्गीही देवांना अत्यंत रस म्ह. हर्ष देणारें हेंच नाम आहे, नामावांचून देवांनाही परमानंदकर दुसरें कांहीं नाही.

अमृतें मुकले स्वहिता चुकले । उकले नामें पेंच ॥ २ ॥
भवभुजगाचा नाम मयूर । ध्यानें उतरे रेंच ॥ ३ ॥

८

सुख जें खरें तें नामानें ॥ धु० ॥
न बहुतुरगगजरत्नविराजित- । मणिकांचनमय धामानें ॥ १ ॥
वृद्धपर्णी नवसानीं झाह्या । न कुमराच्या दामानें ॥ २ ॥
न स्वर्गीच्या गानें पानें । सुरपुष्पाच्या दामानें ॥ ३ ॥
भक्तमयूर झणे रसने हें । सत्य झणावें रामानें ॥ ४ ॥

९

रसने न राघवाच्या थोडी यशांत गोडी ॥ धु० ॥
निंदा स्तुती जनाच्या । वार्ता वधू धनाच्या ।
खोट्या व्यथा मनाच्या । कांहीं न यांत जोडी ॥ १ ॥
साधूंचिया सदातें, । सुख देतसे सदा तें ।
श्रवणीं सुधा मदातें । सोडूनि हात जोडी ॥ २ ॥
विनवी मयूर भावें । सखि हेंचि नित्य गावें ।
मजला द्रवोनि पावें । दुसरें न बंध तोडी ॥ ३ ॥

१०

वद नामचि तें सार । रसने ! ॥ धु० ॥
गोरस मधुरस इक्षुरस सुधारस, नवरस तेहि असार ॥ १ ॥
तळमळसी किनि ? करिसी कीं हे, वेडे वेडे चार ॥ २ ॥
भक्तमयूरकृपाघन राघव, उघडित मुक्तिद्वार ॥ ३ ॥

११

अगड असुख रचीतो असु खरचीतो नंद ॥ धु० ॥
कोणही प्रत्येख्यान न करितो । बल्लव केवळ नंद ॥ १ ॥
कूरचि मेला काहुनि नेतो । व्रजसुखवल्लीकंद ॥ २ ॥
आज्ञा कृष्ण मयुग घन कीं । जेंचि पिका माकंद ॥ ३ ॥

१२

सदये प्रभो तूं हो पावे ॥ धु० ॥
जन्मापासुनि चुकतचि आलों । कीं जड मी न सूजें कोपावें ॥ १ ॥
मदधिकदीना प्रेम दिलहें जें । तेंचि मला सुदीना वोपावें ॥ २ ॥
भक्त मयूर असें जन झणती । त्वयशें न रामा लोपावें ॥ ३ ॥

कविता आणि कवि.

थोरांहीं स्तविले कवि, तन्निंदा तिळहि सोसवत नाहीं ।
मज सुरस ग्रंथांहीं वृत्तिपरा जेंवि सोस वतनांहीं ॥ २ ॥

कविता व कवितारसज्ञ.

सचेतः कैरवांतें विकच करि, जगत्ताप संपूर्ण टाळी,
 अज्ञानध्वांत सारें हरि, रसिकचकोरांसि अत्यंत पाळी, ।
 नाना वस्तु प्रकाशी, कविहृदयपयाराशिसंतोषहेतु,
 काव्येंदु स्वप्रभेनें खळविरहिजनीं होतसें धूमकेतु ॥ १ ॥
 सुयश न जयांत हरिचें, चित्रं हि गुणभवन कवन तें अशुची ।
 त्यांत सुमति नर न रमति पळही, बहु मानिती तथा पशुची ॥ २ ॥
 गजराजतारकाचें नाहीं ज्या सुयश नाम वाणींत ।
 शिरतां बहु कंटाळे हरिजनमन तींत जेंवि घाणींत ॥ ३ ॥
 देवाचीं ज्यामध्ये नामें सुयशोक्तिं प्रतिश्लोकीं ।
 अथ नुरवीच अबद्धहि असतां तो वाग्विसर्ग या लोकीं ॥ ४ ॥
 धातूंत जसें हाटक, नाटक वर सर्व सुप्रबंधांत ।
 तें अरसिकांत संप्रति निष्फळसें सुकुर जेंवि अंधांत ॥ ५ ॥
 रस न समजती ह्यणविति रसिक ह्यणुनि चित्त बहुत हळहळतें ।
 जें तन्निक भाषण होतें कर्णांत तस हळहळ तें ॥ ६ ॥
 थोरांहीं स्तविले कवि तन्निका तिलहि सोसवत नाहीं ।
 मज सुरस ग्रंथांहीं वृत्तिपरा जेंवि सोस वतनांहीं ॥ ७ ॥
 सद्व्यसनीं वेंचावें आयुष्य, नसेचि भरंवसा याचा ।
 जालों जीर्ण तरि मनीं आहे रसिकांत भर वसायाचा ॥ ८ ॥
 तू ' यत्करोषि ' ऐसें वदलासि, दिलें त्यासि मन पार्थे ।
 कवि वाङ्मये तपें तुज अपिती तीं जाहलींच अनपार्थे ॥ ९ ॥
 घेती सर्वत्र मधुप रस कीं हरिभक्त साधु सुरसिक ते ।

१ येथें काव्यावर चंद्राचें रूपक केलें आहे व तें सर्व बाजूनीं सुरेख बसविलें आहे. २ चंद्र विरही जनांना तापप्रद होतो, तसें काव्य खळांना तापद होतें. ३ विविध गुणयुक्त. ४ त्याला मान देणारे विषयरत पुरुष पशूच समजावे ५ साहित्यशास्त्राच्या नियमांना सोडून जरी तो वाग्विसर्ग असला तरी तो पाप हरण करितो. ६ सुवर्ण. ७ मराठ्यांना वृत्तीचें महत्त्व इतकें आहे कीं ते इंचभर जमिनीसाठीं प्राण देतील. या उपमेनें कवीनें आप-
 ८ ' यत्करोषि यदश्नासि यज्जु-
 ९ ' यत्करोषि यदश्नासि यज्जु-
 १० ' यत्करोषि यदश्नासि यज्जु-

असते रसज्ञ, अमृतीं नच रमते, साधुसूक्ति सुर सिकते ॥ १० ॥

दिसाति ह्यणवितिहि भगवद्भक्तिरसिक, साधुजन निपट थोडा ।

अगणित असति सुमुख, शुचिलक्षणसंपन्न थोडका घोडा ॥ ११ ॥

ज्यांच्या हृत्कासारीं होय गुणरनेह विंदुही फार ।

सारज्ञ असूयोज्जित, त्यांला माझा असो नमस्कार ॥ १२ ॥

संस्कृत कवि.

श्रीमत्सद्गुरु नारद वाल्मीकि व्यास शुक कवीश मनीं ।

आणुनि नमितों भावें जे मोहतमाचिया रवी शर्मनीं ॥ १ ॥

मुंनिकृति नमिल्या श्रीमद्रामायण भारतादि ज्या मातां ।

पाजिति जगा अपत्या अमृत, जसे सोम दक्ष जामातो ॥ २ ॥

वाल्मीकि.

वाल्मीकि विप्रोत्तम काव्य पण्ण श्री रामलीला मकरंद सज्ञ ।

तेथें मयूरेश्वर भृंग जाला, सेवावया नित्य सुखें रसाला ॥ १ ॥

आदिकवे ! प्रभुचरितीं सुज्ञ, जडहि, पावतो हुरुप, रमतो ।

श्रीरामचरणकमळीं लाविल जीवांसि जो गुरु परम तो ॥ २ ॥

झालासि पढविता प्रभुपुत्रांतें रचुनि तूं सुकाव्यास ।

देवर्षिवरें जैसे निववाया भागवत शुका व्यास ॥ ३ ॥

तें आयकं स्वयें प्रभु, हयमेधीं सत्सभेसि आयकवी ।

नायक विद्वांसांचा निवुनि ह्यणे, 'रचिल अन्य कायं कवी?' ॥ ४ ॥

चरित श्रीरामातें जें शतकोटि प्रविरतर, तशातें ।

तूं सुललित प्रबंधें रक्षक सुकविच बलप्रद यशातें ॥ ५ ॥

झाले जे तृप्त भास्वत्कुलतिलकरघूत्तंसलीलारसानें

सारींसारज्ञ साधु स्वमनिं अमृतही मानिती फार सानें ।

पीयूषें सोदरेंदुक्षयाहि न हरिला, त्यागिलेंही पित्याला,

१ देव जर खरे रसज्ञ असते तर अमृताला टाकून अमृतापेक्षांही मधुर जो काव्यरस (सज्जनांच्या वाणीतिला रस) तेथें रमले असते. २ जे देहपुत्रकलत्रादिकांच्या ठायीं जो मोहरूप अंधार तो नाहीना करणारे सूर्य आहेत. ३ मुनींचे ग्रंथ. ४ सूर्यकुळांतला श्रेष्ठ राजा जो राम त्याच्या चरित्राच्या आम्नादनातें ५ तत्त्वज्ञ ६ या उत्तरार्धात रामचरित्र-रसाहून अमृत केंपी कां हें दाखविलें आहे.

राहूचा घात केला, विश्वसह जनिला कोण सेवील स्याला ? ॥ ६ ॥
 वाल्मीकिगीत सेविल कोणी श्रीरामचरित जगि लवही ।
 तरि यमधर्म तयाचें कर्म लिहाया करीं न धरिल वही ॥ ७ ॥

व्यास

श्रीमद्वेदव्यास चरण । ज्ञान देती करितां स्मरण ।
 संसारपंकांतूनि उद्धरण । केलें येणें विश्वाचें ॥ १ ॥
 सर्व श्रुति सर्व स्मृति । जीं जीं शास्त्रें पुराणें असतीं ।
 त्या सकळांतें महामती । भारतामार्जी सांठवी ॥ २ ॥
 शब्दब्रह्मसागर मथिला । अमृतें इतिहासकलश भरिला ।
 साधु शिष्यांच्या हातीं दिधला । जाड्य रोगातीं पाजाया ॥ ३ ॥
 प्रसवे श्रीसत्यवती यमुनाद्वीपांत आशु भव्यास ।
 वेद विभाग करी प्रभु हो, यास्तव नाम या शुभ व्यास ॥ ४ ॥
 भव्य महाभारत हा रचिला इतिहास, पांचवा वेद ।
 याच्या श्रवणें न उरे अज्ञान, तदुत्थ सर्वही खेद ॥ ५ ॥
 व्यासा बा ! साक्षात् तूं नारायण, जड जनासि ताराया ।
 अवतरलासि दयार्णव बोधें अज्ञान सर्व साराया ॥ ६ ॥
 तुझिया सूक्तिश्रवणें लेशहि तापत्रयें न बाधावें ।
 बालें स्तन्यें, अन्यें अमृतरसेंही असें न बा ! धावें ॥ ७ ॥
 होतिल बहु कलिमलिन प्राज्ञ, जन न पावतील भव्यास ।
 यास्तव करी चतुर्धा वेद विभागासि ह्यणुनि तो व्यास ॥ ८ ॥
 ऐसा भगवान् व्यास ब्राह्मणरूपें मुकुंद अवतरला ।
 जन ज्याच्या उपदेशें निजहित जाणुनि सुखेंचि भव तरला ॥ ९ ॥
 त्या श्रीव्यासप्रभुतें वंदुनि मीं भारतेतिहासरस ।
 पाजीन तुह्यां श्रोत्यां, अमृतरसाहूनि फार हा सरस ॥ १० ॥
 पळही जसें स्वरूपा ज्ञाते, विसरति न विप्र भागवता ।
 ग्रंथ असा न पर, न दे दर्भत्व वरुनि नवि प्रभा गवता ॥ ११ ॥
 मोहहि नसतां गावीं जीवन्मुक्तींहि संहिता बा ! हे ।
 श्रीहरिच्या अत्यद्भुत महिमा ऐसाचि सद्गुणीं आहे ॥ १२ ॥
 वाचावे एकावे भागवतांतील उत्तम श्लोक ।
 कीं अर्ध. पाद, ताणिल या इतुक्यानेंचि उत्तमश्लोक ॥ १३ ॥

मराठी कवि.

ज्ञानेश्वर.

ज्ञानेश ! भगवंता ! भगवज्जनवल्लभा ! महा सदया ! ।
कलियुगवर्ती जन जो, देशी, स्मरणोंचि, मुक्तिचें पद या ॥ १ ॥
श्रीमद्भगवद्गीताव्याख्या केली जगासि ताराया ।
सारा या सद्ग्रंथा सेविति, संसारताष साराया ॥ २ ॥
श्रीहरिहरकीर्ति तशा बा ! विश्वास प्रिया तुझ्या ओव्या ।
जो व्यास तोहि बहुधा म्हणतो, 'श्रुतिशाचि या मला होव्या' ॥ ३ ॥
ज्ञाता शिव्यासि ह्मणे, 'प्राकृत विसतो परंतु न तसा रे; ।
गोपप्रभुसा अमृतानुभव, तथा पाहि सुजन नत सारे ' ॥ ४ ॥
ज्ञानेश ! त्वत्कृतिं करिती ज्ञाते समस्तही प्रणती ।
ज्ञानेश्वरी भवानी होय महामोह महिष हे ह्मणती ॥ ५ ॥
शंकर विवृत्ति, हरि ! तूं ज्ञानेश, ब्रह्मदेव सोपान ।
विद्या मुक्ता; तुमच्या कीर्तिसुधेचें सदा असो पान ॥ ६ ॥

नामदेव.

श्रीनारदमुनिचें जें सुमहद्व्रत, तेंचि नामदेवाचें, ।
याणें प्रसिद्ध केलें विद्वलें हें भव्य नाम देवाचें ॥ १ ॥
भक्तिप्रताप लोकीं अत्यद्भुत याचि नामदेवाचा; ।
परमप्रिय भक्त, सखा कीं आत्मा आप्तकाम देवाचा ॥ २ ॥
किंबहुना नाम्याची भक्ता दासी जनी तसी वाणी; ।
खाणी पातक, आणी तरिच खळाच्याहि लोचनीं पाणी ॥ ३ ॥

१ व्हाव्यात. हें ' होणें, या क्रियापदाचें रूप लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे. स्मरणींतही ' व्हावीस, ' षड्वल ' होविस ' असें रूप आलेलें आहे. २ गवळ्यांत जसा श्रीकृष्ण श्रेष्ठ तसा प्राकृतग्रंथांत अमृतानुभव श्रेष्ठ होय ३ मिथ्या सृष्टीच्या ठायीं सत्यत्वाचा आरोप करून जीव देहगेहादिकांच्या मायेंत गुंततो. महिषासुराचा वध भवानीनें केला त्याप्रमाणें ज्ञानेश्वरी या महामोहाचा निरास करिते. ४ विष्णु (विश्वव्यापक परमात्मा) या शब्दाचें प्राकृत रूप विठु असें झालें व विठुचा विठोबा, विठ्ठल अशीं रूपें झालीं.

उद्धव, अक्रूर, प्रियभक्त श्रुतदेव, बहु असे कोटी ।
 परि याचि नामदेवीं प्रीति चरमवाळकीं तसी मोठी ॥ ४ ॥
 श्रीनामदेव, तुकया, तदभंग प्रभुसि गोड घांस तसे ।
 गहिंवरतसे परिसतां, नाचतसे, पांडुरंग, हांसतसे ॥ ५ ॥
 भक्तिसुखाधिक मानुनि सुक्तिसुख कदापि याचिना, म्या तें ।
 अत्यद्भुत आयकिलें सद्बुंदीं नमुनि याचि नाम्यातें ॥ ६ ॥

एकनाथ.

भूतदया संसारीं एकोपंतास निरुपमा घडली ।
 जडली आंगासींच शांति सदा; क्षांति तों गळां पडली ॥ १ ॥
 भूताराधनयज्ञीं समदर्शी एक परम हा रक्षली ।
 द्रुनि ह्मणे, ' पित्रन्नं भोज्य, जगन्निध पर, महार मला; ॥ २ ॥
 एकोपंत जनार्दनपंताचें भजनही असीस करी ।
 याची मति गुरुचरणीं, भक्ष्यीं घालि न मिठी असी मकरी ॥ ३ ॥
 श्रीज्ञानेश्वर भेटे एकोवाला, तंसाचि अत्रिज गा ! ।
 हें किति ! दास्य करि प्रभु, ज्याहुनि आधार अन्य न त्रिजगा ॥ ४ ॥
 ग्रंथ श्रीभागवत, श्रीरामायण, करी सुविस्तर; ते ।
 जरि न रचिता दयानिधी, केवळ जड जीव तरि कसे तरते ? ॥ ५ ॥
 विश्वेश्वर अविमुक्तीं, विह्वल पंढरपुरीं, प्रतिष्ठानीं ।
 प्रभु एकनाथ, वरिला सर्वमहितदेवतप्रतिष्ठानीं ॥ ६ ॥
 नमिला शमिलास्यप्रद शांतिजलधि एकनाथ तो भावें ।
 शोभावें ज्याचें यश विश्वीं, ज्या देववृंद लोभावे ॥ ७ ॥
 भोजन दे चोराला, आदर आग्रह स्वयें करी मोठा ।
 साधु प्रसन्नचित्तें बांधुनि लागे वहावया मोटा ॥ ८ ॥

रामदास.

द्विज ' सावधान ' ऐसें सर्वत्र विवाहमंगलीं ह्मणती ।
 तें एक रामदासें आयकिलें; त्या असो सदा प्रणती ॥ १ ॥
 कामजयें रघुवीरप्रेमें, हनुमदवतार हा सत्य ।
 भवरोग हरुनि येणें लाजविले, देववैद्य नासत्य ॥ २ ॥

१ शमगुणसंपन्न जे महायोगी त्यांना आपल्या अनुपम शांतिगुणानें नाचावयाला लाव-
 णारा. २ अश्विनीकुमार.

सर्वत्र रामनवमी परमोत्सव, परमधर्म, चालविला ।
द्विजतर्पणसंकीर्तनयोगे कलिकाल दूर घालविला ॥ ३ ॥
शिवराजास हानद जो, जैसा याज्ञवल्क्य जनकास ।
तरले भवार्णवीं बहु वृढतर त्याची धरूनि जन कास ॥ ४ ॥

तुकाराम.

नरकांतुनि काढितसे, काहुनि बहु पतित, पातुकावाणी; ।
तो गुरु कसा नव्हे हो ? ज्ञानांबुधि अतितपा, तुका वाणी ॥ १ ॥
भक्तरसचि मूर्त, असा करिति बृहस्पतिशतक्रतु कयास ।
कीं वाटे भगवचश सुरभीपय, अमृत तक्र, तुकयास ॥ २ ॥
विमद, विराग, विमत्सर, तृप्ति सदा सुगुण हे तुकारामीं ।
ते कैचे स्वर्गांच्या विविधविषयलाभहेतुकारामीं ॥ ३ ॥
साधुसभाप्राणप्रिय, ज्याचे निर्दोष, युक्तिमदभंग ।
भगवज्जनेतराचा करिती ज्यांतील उक्ति मदभंग ॥ ४ ॥
ज्याचे अभंग लागति खळहृदया, जेंवि बाण रामाचे ।
ज्या परवाद न मोहिति, शर जैसे ईश्वरासि कामाचे ॥ ५ ॥
स्वात्मानुभव पहातां, तुकया केवळ सखाचि जनकाचा ।
वैराग्ये डोलविला माथा जेणे सुनींद्र सनकाचा ॥ ६ ॥
ज्याच्या सदभंगांतें सेवी जन, जेंवि बाळ आम्यातें ।
घनसा ह्मणे भरावें सुरसें, जें सुख करील आ, म्यां तें ॥ ७ ॥
ज्यांच्या होय अभंगांचुनि होऊनि हरिकथा नाहीं ।
श्रोत्यांसि अभंगांहीं ती दे, जसि माय हरिख थानांहीं ॥ ८ ॥
सुज्ञ शिवाजी राजा न ह्मणे तुकयासि काय साधु निका ? ।
तत्पंडितप्रधाना न कळे गुण; समज फार आधुनिका ॥ ९ ॥
प्रभु आपण शतमुखसा, सदभंग प्रकट जो करी घनसे ।
नाचति मयूरसे हरिभक्त, ह्मणे ज्यांत शोक रीघ नसे ॥ १० ॥
भगवद्भक्ति कराया बहुजड जीवांसि जो तुका शिकवी ।
त्याच्या दुसरा धरणीवरि येइल कोण हो तुकासि कवी ? ॥ ११ ॥

१ रामाचे बाण जसे खळ जे राक्षस त्यांच्या हृदयास लागून त्यांना अंतीं मोक्ष देतात त्याप्रमाणें तुकोबाचे कडाकेही दुर्जनांच्या मर्मां झोबतात; पण त्यांना गतिदायकच होतात. २ यावरून मोरोपंतांच्या वेळेपर्यंत तुकोबांच्या अभंगांना कीर्तनांत कसें अग्रस्थान मिळालें होतें हें दिसतें. ३ शिवराजा साधुसंतांना फार मानीत असे, तसे पेशवे हे साधुसंतांचे गुणग्राहक नाहींत असा कवीचा अभिप्राय आहे.

वामन पंडित.

सुगुण, श्रीहरिभक्त, ख्यात; ज्ञात्या जनांत हा शुकसा ।
 बहुजन्मासिद्ध; ऐसा साधेल सुपद्योग आशु कसा ? ॥ १ ॥
 काम न वामनचितीं मोक्षाचा कृष्णभक्तिवांचून ।
 भगवद्भजनचि केलें अनुदिन; किमपि न तदन्य वाचून ॥ २ ॥
 श्रीहरिचीं बहु रचिलीं, वेती जीं हर्ष नित्य नव चरितें ।
 भक्तिज्ञानरसभरित यत्कवन; जयांत एक न वच रितें ॥ ३ ॥
 केली श्रीगीतेची व्याख्या, बहु भक्ति जीत गाजविली ।
 साजविली साधुसभा; भाषा कविकवनशक्ति लाजविली ॥ ४ ॥
 रीति समश्लोकीची अतुला, साधेल काय नव्यास ।
 या सुयशें होइल कां रोमांचव्याप्तकाय न व्यास ? ॥ ५ ॥
 वाटे सृक्तिश्रवणें मस्तक वाल्मीकिनेंहि डोलविला ।
 प्रभुनें भुलवाया मन, वामन हा वेणुसाचि बोलविला ॥ ६ ॥
 अन्यत्र नसें कवनीं याचे रस सर्व, हा नियम कांहीं ।
 केली, भाषाकवि जे, त्यांची तो गर्वहानि दमकांहीं ॥ ७ ॥
 वामन वामन साक्षात्, तरिच असा हा महातपा वेधी ।
 बहुसुख हरिदासांची, ज्याच्या कृतितें पहात, पावे धी ॥ ८ ॥

महिपती.

श्रीहरिभक्तजनांचीं जीं श्रीहरिभक्तिसत्सुधाभरितें ।
 चरितें गातां, जेणें आयुष्य क्षण पडों दिलें न रितें ॥ १ ॥
 हरिभक्तविजयनामें रचिला सद्ग्रंथ, दोष साराया ॥
 वाराया तापातें, घाणी भवसागरांत ताराया ॥ २ ॥
 त्या महिपतितें पाहुनि, ऐकुनि, सञ्चित कां न लोभावे ? ।
 शोभावे यश ज्याचें चिर, नमिला विष्णुदास तो भावे ॥ ३ ॥
 ज्याचा ग्रंथ हरिजना सेव्य, चकोरां जसा सदा इंदु ।
 जो पसरला जगांत, स्नेहाचा सत्सरीं जसा विंदु ॥ ४ ॥
 सत्य तुकारामाचा, या महिपतिवरि, वरप्रसाद असे ।
 सद्गुणहाविणें हे निघतिल उद्गार काय सार असे ? ॥ ५ ॥

१ या पंडितांवरच्या अभिप्रायांत पंतांनीं फारच विमलमनस्कता प्रकट केली आहे. २ नवीनास ३ भाषाकवि ह. मराठी कवि, भाषाग्रंथ ह. मराठी ग्रंथ. ४ पंतांचा हा आपल्या समकालीन कवीवरचा अभिप्राय अगदी अक्षरशः खरा आहे. महिपतीचा उद्योगच तसा अभ्याहत चालला होता. या बड्या संतचरितकाराचा पंतांनीं योग्य स्तुति केली आहे.

साधूंचें यश गाया, प्रेमें देवूनियां सुभा केला ।
 निःसंशय ताराया जड, सहिपति विठलें उभा केला ॥ ६ ॥
 महिपतिच्या वाणीतें सेवुनि तरतात, जेंवि मंगेतें ।
 विषयांत रंगलें जें जनमाजस, सद्यशीं च रंगे तें ॥ ७ ॥
 ज्ञानोवाची जैशी, एकोवाची सुधा जशी वाणी ।
 कीं, मुक्तेश्वर कविची; सहिपतिची सेविती तशी प्राणी ॥ ८ ॥

मुक्तेश्वर.

श्रीमुक्तेश्वर कविवर यातें कोण न शुभेच्छु वंदील ? ।
 वंदी लक्ष जयाचें, ज्याचें यश भव्य जेंवि मंदील ॥ १ ॥
 मुक्तेश्वर कृत भारत आवडतें विठ्ठलासि कीं पर्व ।
 सर्व श्रवणें हरितें आशा कविच्या अशेषही गर्व ॥ २ ॥

इतर कवि.

वंदन नंदनसा मीं करितों भावं सुकुंदराजाला ।
 वश झाल्या सहिवा सत्कीर्ति, सुसुक्ति, सुंदरा जाला ॥ १ ॥
 जरि शुचिमूर्ति, सुवृत्ता, मान्या श्रवणोचितें गुणें मुक्ता ।
 विद्धा जडाहि ते, हे अगुणा ही तीस करि उणे मुक्ता ॥ २ ॥
 श्रीरामदाससेवारत तो भरतावतार कल्याण ।
 दुर्वारकामसिंहीं त्या वीरें घातलेंचि पल्याण ॥ ३ ॥
 हरिविजयग्रंथातें मग आर्थां श्रीधरासि वंदीन ।
 शिववंदनकाःमांहीं लंघावा प्रथम देवनंदी न ॥ ४ ॥
 कीर्तनसुखार्थ झाला अवतारचि अमृतराय जीवांचा ।
 भलत्या सुखांतुनि अशी सुरसखनि निघेल काय जी वाचा ॥ ५ ॥
 जो भाक्तिसरित्पूरीं षडरींची सर्व वाहवी सेना ।
 रुचला मनास बहुतचि तो भगवद्भक्त नाहवी सेना ॥ ६ ॥
 आनंदतनय अरणीकर शोभवि फार कवन यमकांहीं ।
 तत्सूक्ति पाठ ज्याला त्याचें पाहे न भवन यम कांहीं ॥ ७ ॥
 विठ्ठलकविच्या भलता लंघूं न शकेचि चित्र कूटातें ।
 प्रबळतरहि पर जेंवि श्रीरामनिवास चित्रकूटातें ॥ ८ ॥

१ खोगरि. २ खरी आर्वा मुळांत अशी आहे. या आर्येची आजवर उगाच ओढा-
 ताण झालेली आहे. ३ बृहस्पतीचा.

नरहरिनामा पावे संत न सोनार दास मान कसा ? ।
तरला करुनि भवाचा अंत, नसो नारदासमान कसा ? ॥ ९ ॥
गावा नच मानावा चोखाभेळा महार सामान्य ।
ज्याच्या करि साधूंचा चोळा मेळा महारसा मान्य ॥ १० ॥
लाजविलेचि निजयशें दुग्धाब्धितरंग रंगनाथानें ।
भक्ति ज्ञानें ज्याची मति पोषी जेंवि अंगना थानें ॥ ११ ॥

हिंदुस्थानी कवी

महाराष्ट्रेतर प्रांतांतील कवि.

हिंदुस्थानी भाषा ग्वालेरी गोड तीहि पंजाबी ।
सुरसिक कवि झणाति इची तूंचि श्रीकृष्णपादकंजा वी ॥ १ ॥
श्रीसूरदास तुलसीदास कबीरादिसुकविकवनांतें ।
सोडुनि लावील कवण रसिक दुजासी रिझोनि नव नातें ? ॥ २ ॥

तुळशीदास.

श्रीवाल्मीकिच झाला श्रीतुळसीदास, रामयश गाया ।
तरिच प्रेमरसाची खाणी वाणी तशीच वशगा या ॥ १ ॥
याचें सुप्रेमभवन कवन निववितें सदा बुधा सरसें ॥
हें जों जों सेवावें, तों तों संव्यधि गजे, सुधासरसें ॥ २ ॥

माधवदास.

बहु शांति, क्षांति, दया, पाहुनि, षड्रिपु करीत होते रे ॥
त्या माधवदासातें स्त्री हाणी, करुनि कोप, पोतेरें ॥ १ ॥
तद्वर्ति करुनि दीप, प्रभुपार्शीं तच्छिवार्थ तो लावी ।
कोणाच्या शांतीशीं हे माधवदासशांति तोलावी ॥ २ ॥
साधु झणावें झणती नर माधवदास साधु याला जे ।
अतिसारीं पट ज्याचें न रमाधव दाससा धुया लाजे ॥ ३ ॥

कबीर.

श्रीराम याचि नामीं, न म्हणुनि अह्या, खुदा, नवी, रमला ।
झाला पुढें तुळसी; स्तवितां तारील तो कबीर मला ॥ १ ॥

श्रीरामभक्त मोठा ज्ञानी वाटे कवीर हित मातें ।
दोहा तो रविच गमे; हरिल त्याचा अवरिहि तमातें ॥ २ ॥
परमचमत्कारवती, साधुमता, श्रुति जशा, तशा उक्ति ।
ज्याच्या ब्रह्मज्ञानामळमौक्तिकरत्नगर्भिताशुक्ति ॥ ३ ॥
माया हे संसृतिची जाळनि सशोक तो कवी रमला ।
रामपदाब्जीं अलिसा; बहुमत सुसुदोक तो कवीर मला ॥ ४ ॥

नरसीमेहता.

नरसिंहनाम महता, अहंतामळकीर्ति, भक्त, नागर हा ।
' याच्या वैभवगानी ' स्वसुखसहस्रा ह्मणेल नाग ' रहा ' ॥ १ ॥
राधादिगोपिकांशीं जगदीश्वर जे स्थळीं करी रास ।
तेथें शिवप्रसादें पावे, न त्यागितां शरीरास ॥ २ ॥

नाभाजी.

कथिलें भागवत तुवां इंद्रप्रस्थाकडील विप्रांसी ।
हे कीर्ति ' भक्तमाला ' कथिती, जिस सर्व सत्कवि प्रासी ॥ १ ॥

भगवद्गीता व तिचे टीकाकार.

गीतासुधानदींत स्नानें जाताति ताप, मळ सर्व ।
सर्वज्ञत्व सहज ये, गर्व पळे, स्तविति देव गंधर्व ॥ १ ॥
अमृतप्रपा उदारें सदयें कृष्णें विनिर्मिली मोठी ।
घोंटीना तो वेडा, स्वसुखें आकंठ सांठवा पोटीं ॥ २ ॥
श्री मद्भगवद्गीते ! वर्णविं आदरें तुला नमुनी ।
सर्वोपनिषत्सारे ! माते ! तुज पाहती तुला न मुनि ॥ ३ ॥
तुज सोडुनि तरि तरते अन्याचे जीव जरि उपासक ते, ।
त्यजुनि अमृत, लंघाया कृतितें, सेवुनि जरि तुपा, सकते ॥ ४ ॥

१ यांत व्यास, शंकराचार्य, मधुसूदन वगैरे संस्कृत टीकाकार व ज्ञानेश्वर, वामन हे मराठी टीकाकार यांचा उल्लेख असून शेवटल्या आर्यंत पंतांनी आपल्या समश्लोकीचा उपोद्धात केला आहे. सर्व टीकांत ज्ञानेश्वरीवर त्यांची विशेष भक्ति होती हें उघड आहे. इतर टीकाकार गीतादेवांचे साचिव व ज्ञानेश्वरी तिचा प्रतिनिधि व त्यांत व ज्ञानेश्वरी नेईल तिकडे गीता जाते असें म्हणण्यांत पंतांनी ज्ञानेश्वरीचें केलें आहे.

भगवद्गीते ! ज्ञात्या अधिका तु जहुनि सुधानशी नाही ।
 त्वद्भक्ता तापांहीं भय जेंवि दिजे बुधा न दीनांहीं ॥ ५ ॥
 तुज भजत्या संसारीं वसतां, गतिलाभ होय जो गीते ! ।
 त्यासि न पात्र भ्रमति, भ्रमति व्यर्थचि तपोनि, जोगी ते ॥ ६ ॥
 तव साचिव द्वैपायनशंकरमधुसूदनादि योगी ते ।
 ज्ञानेश प्रतिनिधि हें वर्णन तुझिया मनास यो गीते ॥ ७ ॥
 युवराज तुझा वामन वाम न मानूं तुवांचि मानावें ।
 गुरु लघु कविनीं प्रभुतें नित्य यथामति विशंक वानावें ॥ ८ ॥
 भगवति ! शुचिकीर्ति तुझी सुमति ! ज्ञानेश्वरी प्रिया आली ।
 झाली विश्वख्याता ! हे कार्या बहु जनांचिया आली ॥ ९ ॥
 नेती तिकडे जासी भगवति ! बहु मत इचें तुला उक्त ।
 ज्ञानेश्वरीस जन जे अनुसरले, त्यांसि करिसि तूं मुक्त ॥ १० ॥
 एकचि अध्याय पुरे, किं बहुना श्लोक एक, हा नियम ।
 गीते ! त्वदाश्रितजनीं तिळाहि करिल न बहु मानहानि यम ॥ ११ ॥

आर्यावृत्त.

प्रकटी प्रथम भगीरथ वृष लोकीं सुरनंदीस ती आर्या ।
 तशि हे मयूर नाही तरि सर्वाला न दीसती आर्या ॥ १ ॥
 उचित प्रचार भासो रसिकांस प्राकृतांत आर्यांचा ।
 युष्मद्द्वैरेचि होतो सत्कार प्राकृतांत आर्यांचा ॥ २ ॥
 गर्यें, ओव्या, सवया दोह्यांतें सर्व जाणती लोक ।
 श्लोक प्रिय त्यांस जया प्रसन्न तूं पुण्यपूर्वकश्लोक ॥ ३ ॥
 आर्यानाथा ? आर्यां छंदःशास्त्रांत पिंगळाचार्या ।
 आर्यारिध्या देवा ! त्वांचि पढविली मनोहरा आर्या ॥ ४ ॥
 आर्यासुधा बुधांनीं आकंठ प्राशिलीच धन्यांनीं ।
 कार्यां मात्र परिशिली होती हो ! ती सती तदन्यांनीं ॥ ५ ॥

१ पांतल्या पहिल्या सात आर्या नामसुधाचंषकांतल्या, आठवी भीष्मभक्तिभाग्यांतली, नववी मंत्ररामायणाच्या उपोद्धातांतली व अखेरच्या दोन भारतांतल्या आहेत. यांत आर्यावृत्ताचें मूळ, पंतांची त्याविषयीची गोडी व त्यांनीं त्याची प्रसिद्धि केली याबद्दल साभि तोद्वार सुरेख दिले आहेत. २ गंगा. ३ आपल्या (शंकराच्या) रूपेणें. ४ पार्वतीपते ! ५ मूळ छंदःशास्त्रप्रवर्तक.

ते हे सुधा बुधांनीं मज लुब्धाला दिली सदा त्यांनीं ।
 केलों पात्र दयेला आधीं मग मी किलीस दात्यांनीं ॥ ६ ॥
 आर्यावृत्तक्षीरीं युष्मन्नृतिशुद्धशर्करा प्राज्य ।
 वरि ओतिलें यथेच्छ स्वच्छ श्रीरामनाम भव्यौज्य ॥ ७ ॥
 आर्या आर्यासि रुचे ईच्या ठायीं असे जसी गोडी ।
 आहे इतरा छंदीं गोडी परि यापरीस ती थोडी ॥ ८ ॥
 आर्यकथाछंदानें आर्याछंदेंचि जन्मलीं सरलें ।
 यांहीं भाडें तनुवाक्कर्ममनःपाप सर्वथा हरलें ॥ ९ ॥
 पुरुषा आर्या वृत्तें जैशी, ग्रंथा जया तशी मोठी ।
 शोभा आर्यावृत्तें आली, सुलतील यासि कवि कोटी ॥ १० ॥
 बहु मानीलचि पूर्वप्रेमातें न त्यजूनि ओव्याही ।
 आर्यासि हणेल रसिक अभिनव विहिणीस जेंवि ' ओ'व्याही ॥ ११ ॥
 आर्या देखुनि सज्जन चित्तीं हेतील फार सानंद ।
 मंदज्ञानिच सरतिल मागें, कीं ठाउकें नसें छंद ॥ १३ ॥

मोरोपंताचे आपल्या काव्यांविषयीं विचार.

मंत्ररामायण.

श्रीकारापासुनियां मकारपर्यंत वर्ण जे तेरा ।
 ते राघवचरितांतीं ग्रथिले, हें रामभक्त हो ! हेरा ॥ १ ॥
 केवळ उत्तरकांड श्रीरघुपतिमंत्ररत्नमंजूषा ।
 पूर्वा खळघूकांचा, अतिसुखदा सर्वसाधुंची भूषा ॥ २ ॥
 देहीं आत्मा जैसा आर्यातीं मंत्रवर्ण सांग वसे ।
 सूक्ष्मदृशांवांचुनिया कथापरालाचि तो कसा गवसे ? ॥ ३ ॥
 नृपमुद्रांकित पत्र प्रजेसि होतें जसें शिरोधार्य ।
 प्रभुचरित मंत्रचिन्हित यास्तव धरितील भरतकीं आर्य ॥ ४ ॥
 रामाचें रचिलें चरित्र मुनिनें वाल्मीकिनें संस्कृतीं
 नाहीं हानि कदापि अन्य कविहीं तें वर्णितां प्राकृतीं ।

१ किल्ला. २ आपला स्तुति हाच साखर. ३ उत्तम तूप. ४ भारताला. ५ ही
 आर्या गीतेच्या उपोद्घातांत आहे. ६ ' श्रीरामजयरामजयजयराम ' हे तेरा वर्ण
 ७ राममंत्ररत्नांची पेट्या. ८ सूर्य.

मुक्तांचा रचिलाचि हार वहिला जो रेशिमाच्या गुणें
तो कांपसिगुणें करूनि करितां काय प्रभेला उणें ? ॥ ५ ॥
‘ गीर्वाणें राघवाचें यश रसिकजना लागतें फार मिष्ट
तैसें न प्राकृतानें ’ अचतुर ह्मणती, मानिती ते न शिष्ट ! ।
पीतां गोक्षीर कार्तस्वरमणिचषकें देतसे जेंवि गोडी
सारजाला पलांशहुमदलपुटकें सेवितां ते न सोडी ॥ ६ ॥
श्रीवाल्मीकिप्रभृति मुनिहीं वर्णिली रामलीला
माहक्षांहीं सुदितहृदयें काय गावें न तीला ? ।
श्रीकठेंद्रायमरपरिषत्सेट्यगंगाप्रवाहीं
संध्यास्नानादिक न करणें काय या मानवाहीं ? ॥ ७ ॥
यावें, दर्शन घावें, बोलावें, डोलवूनि बोलावें, ।
वाटे स्वमंत्ररामायण ‘ निजनाटक ’ तुझींच डोलावें ॥ ८ ॥
वाचीन मंत्ररामायण आधीं मींच मग तुझीं वाचा ।
वाचा वाचाया बहु झड घाली ग्रंथ सत्य नांवाचा ॥ ९ ॥

कुशलवचरित, आर्यामुक्तामाला व प्रन्हादविजय.

जैमिनिकृताश्वमेधस्थित कुशलवचरित वर्णिलें आहे ।
बा हे रीति पहावी, मज तों वाटे सुधानदी वाहे ! ॥ १० ॥
आर्या मुक्तामाला दावीन परंतु जरि न मागाल ।
लागाल प्रभुकंठीं घालूं, फुगवील कीं रमा गाल ! ॥ ११ ॥
श्रीमद्विष्णुपुराणीं पाहुनि अत्यंत आदरें रचिला ।
प्रन्हाद विजयनाम ग्रंथ पहा, नगचि मणिगणीं खर्चिला ॥ १२ ॥

महाभारत.

ऐका सज्जन हो ! भवद्वच खरें, आश्चर्य म्यां पाहिलें
वाल्मीकिप्रभृतिस्वबंदिनिकरीं दीना मला वाहिलें ।
केलें प्राकृत काव्य ईश्वरपदीं धत्तूरसें वाहिलें
सांगूं काय वरप्रसाद आजि तें व्यासंहि कीं साहिलें ! ॥ १३ ॥

१ कांपसाच्या दोन्यानें. २ सुवर्णाच्या रत्नखचित पेल्यानें. ३ पळसाच्या द्रोणानें.
४ मजसारख्यांनीं. ५ शंकर, इंद्र आदिकरून देवसमुदायांनीं सेविलेल्या गंगाप्रवाहांत.
६ मार्त्तिस उद्देशून या पुढील आर्या आहेत. ७ संस्कृत हनुमन्नाटक. ८ रत्नांनीं
खचित असा अलंकार. ९ वाल्मीकिप्रभृति जे आपले गुण गाणारे त्यांच्या समुदायांत.

रामघन सत्प्रसादामृत जों जों बहु वळोनि वर्षतसे ।
तों तों भक्तमयूर स्वार्थकिका करूनि हर्षतसे ॥ १४ ॥
रसिक कवि परम सज्जन भगवद्भक्त प्रसन्न होतील ।
न गमेल यापरिस हित जों तों वदनांत अमृत ओतील ॥ १५ ॥
धन्य श्रीराम पिता धन्या लक्ष्मी प्रसू जर्गी झाली ।
आली सत्यवतीची, कीं भारतकीर्ति सुतमुखीं आली ॥ १६ ॥

मंत्रभागवत.

देउनि उत्साह मला श्रीभागवतार्थ वदविला साचा ।
आनंद यांपुढें तो तुच्छ ब्रह्मादिपदविलासाचा ॥ १७ ॥
श्रीराम द्रवुनि स्वयेंचि करवी ऐसी नवी योजना
सामग्री अधमासे दे करि धनी त्याच्या गृहीं भोजना ।
हें काय प्रभुला अशक्य हृदया ! कां चित्र भासे तुला ? ।
क्रीडार्थ प्लवगांसि योजुनि रची सिंधूंत हा सेतुला ॥ १८ ॥

गीतार्याटीका.

त्यांचे पाय नमुनि मी दीन अति ज्ञानहीन परि भावें ।
गावें गीतार्थतिं ह्मणउनि टीका करावया धांवे ॥ १९ ॥
मीं तों अगाध गीतासुधानदीमाजे घालितोंचि उडी ।
नरजन्मपर्व दुर्लभ जाणुनि द्यावी कशी न येथ बुडी ? ॥ २० ॥

सामान्यस्तुति.

(स्वकवितेचे गुण.)

जसे होती देव प्रमुदित शचीनार्थकवनीं
तसे सारजाते बुधजन मयूरेशकवनीं ।
महाराष्ट्रग्रंथीं रसिक कवि जे तेच रमती.
परंतु ज्ञात्याची पळाहि न असावी चर मती ॥ २१ ॥
संत मयूरेश्वरकृतकवनीं नवनीतकोमळीं गोडी ।
घेतील, कीं तयांचीं करणें परगुणविवृद्धि ही जोडी ॥ २२ ॥
प्रेम, प्रतिभा, शिक्षा, रीति पहा आयका बरें कवन ।
पवनप्रिय पुत्रा ! बा, म्यां केलें हें न निजगुणस्तवन ॥ २३ ॥

तुमच्या पदप्रसादें फार चमत्कार अर्थयमकांचे ।
 त्यांत प्रभुयश, तद्वशजगदुद्धाराधिनेंचि यम कांचे ॥ २४ ॥
 वीणा वेणु जडचि परि वाजवित्याची कळाचि बोलवित्ये ।
 अन्यांची काय कथा ? ती वादकमस्तकेंचि डोलवित्ये ॥ २५ ॥

स्वकवितेचे निंदक.

आर्येला मानियले बहु पाहुनि सज्जनीं चमत्कृतिला ।
 खळचि न मानिति तैसें बहुदूषणसज्ज नीच मत्कृतिला ॥ २६ ॥
 प्राकृत ह्यणोनि निर्भर हांसोत अतज्ज नीच मत्कृतिला ।
 परि जाणशील वा तूं ! रसिककविवरा ! मनीं चमत्कृतिला ॥ २७ ॥
 ज्वरितांसि शर्करा जशि, कटु होय खळांसि सुरसही कविता ।
 शिष्टा पद्मां सुख दे, दुष्टा घूकांसि ताप दे सविता ॥ २८ ॥

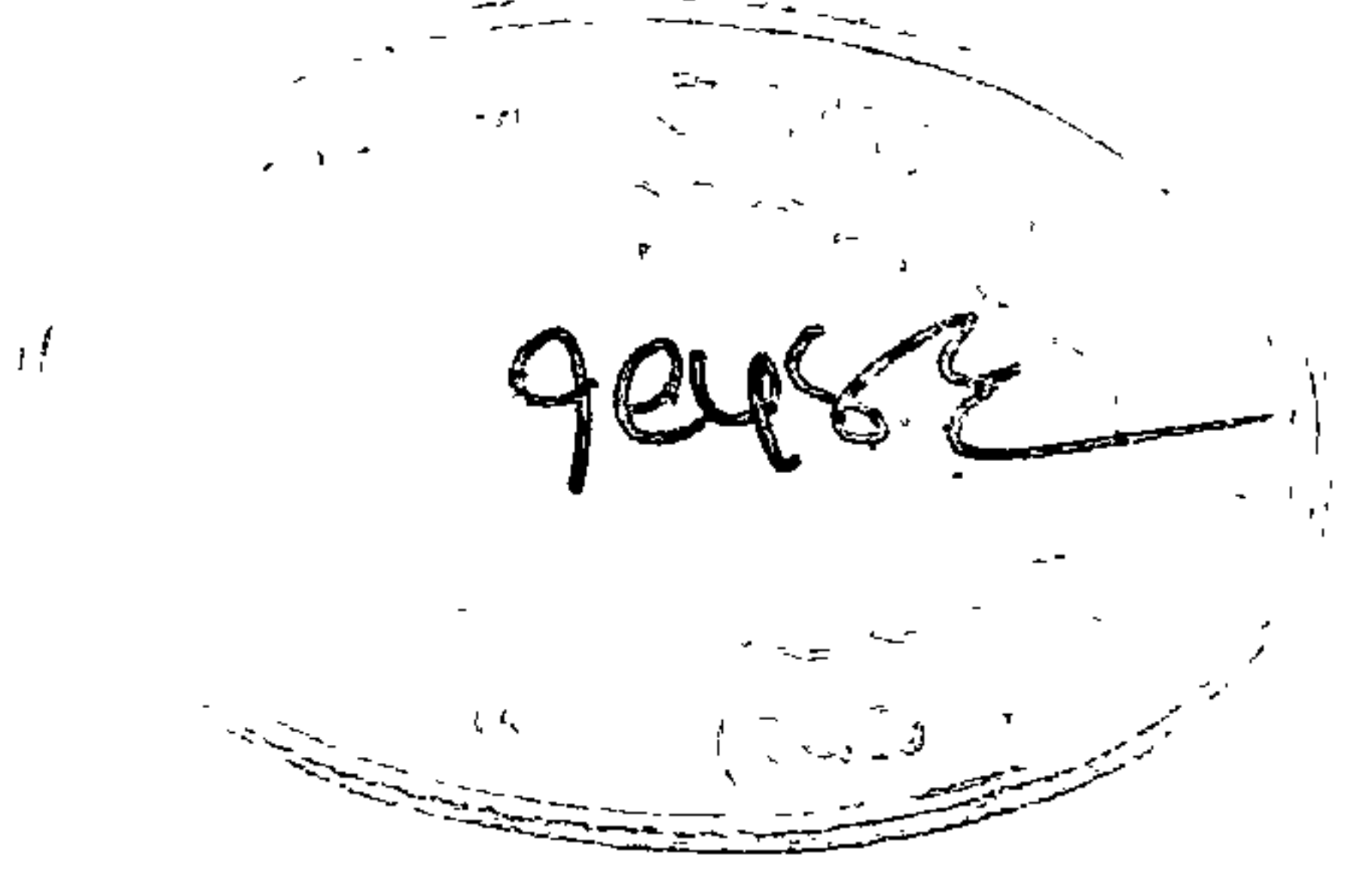
वाचकांची प्रार्थना.

गीर्वाणशब्द पुष्कळ, जनपदभाषाचि देखतां थोडी ।
 यास्तव गुणज्ञलोकीं याची ध्यावी हळहळू गोडी ॥ २९ ॥
 प्राकृतसंस्कृतमिश्रित यास्तव कौणी ह्यणेल ही कथा ।
 भवशीतभीतिभीतस्वांताला दाविला वरा पंथा ॥ ३० ॥
 कोठें दूरान्वित पद, कोठें चुकली असेल यतिमात्र ।
 अतिमात्र दोष ऐसे, न वदोत कवी समस्तगुणपात्र ॥ ३१ ॥
 वर्णगुणांतर न गणुनि एकीं ठेवुनि दृष्टि मधुपानीं ।
 चुंबावेचि भलतसे कुसुम प्रेक्षें रसज्ञ मधुपानीं ॥ ३२ ॥
 पुरुषाचा धर्म भ्रम, ह्यणडानि कांहीं पडेल जेथ उणें ।
 पूर्ण करावें शोधुनि भगवत्प्रीत्यर्थ सज्जनें निपुणें ॥ ३३ ॥

वरप्रसाद.

मद्ग्रंथ असावा हा बहुजनमत जेंवि शंभुवृषभांड ।
 अर्थें पूर्ण असो मम वच, तत्पूजार्थ जेंवि वृषभांड ॥ ३४ ॥
 भेटो रसिक लवाहि जो ग्रंथीं चपकांत नूरवि, प्राशी ।
 ऐसा वर दे, वरदेश्वरचरणा ! या मयूरविप्राशी ॥ ३५ ॥

१ जगाचा उद्धार झाल्यामुळे होणाऱ्या चिंतनें. २ सभापर्वतला ही आर्या आहे. द्रौप-
 दीला देवानें वस्त्रें पुरविलीं त्या प्रसंगाकडेही लक्ष आहे. ३ मराठी भाषेतला शब्दसमूह
 थोडा. ४ गोधडी. ५ भवाच्या थंडानें कुडकुडलेल्यास. ६ नंदीचा वृषण. ७ विष्णुपात्र
 देवपूजेचें पात्र.

उपदेशपर कविता.

गति उत्तम होय असें वर्तावें, धर्मनीति रक्षाची, ।
चित्तांत पूर्वजांची नित्य स्थिति रीति शांति लक्षाची ॥ १ ॥

तरुण राजपुत्रास बोध.

वत्सा ! शाश्वत होयं श्रुति-तज्ज्ञ-पुराण-कथित जो धर्म ।

तो सेव्य उभय लोकीं प्राणी तेणेचि पावतो शर्म ॥ १ ॥

भज सन्मार्गातें तूं, दैवज्ञाचीं करूं नको गर्हा, ।

स्वमींहि देवहेलन न करावें रीति हे तुला अर्हा ॥ २ ॥

त्वां सत्य न त्यजावें, मानावें प्राण-संकटाहि फाल, ।

गो-ब्राह्मण रक्षायी वत्सा ! केव्हां अमत्यही बोल ! ॥ ३ ॥

देव द्विज परवनिता परधन तैसेंचि वस्तु-दुर्लभ जें ।

याची तृष्णा न धरीं, पुण्ययशस्कर असेल तेंचि भजें ॥ ४ ॥

जी सत्कथा सदागम सद्ब्रत सद्धर्म जें सदाचरण ।

वा याची तृष्णा धर भावें स्मर शंभुचे सदा चरण ॥ ५ ॥

गो-विप्रातिथि-पूजन स्वाध्याय स्नान होम मंत्र जप ।

पितृतर्पण देवार्चन यांतें तूं आळस त्यजूनि जप ॥ ६ ॥

वा कोप लोभ शठता असदाग्रह पिशुनता कुटिल भाव ।

उद्वेग दंभ यत्नें सोडी, जोडी महाजनीं ठाव ॥ ७ ॥

तूं क्षत्रधर्मरत जरि तरि वा हिंसा करूं नको स्वैरें ।

बहुभाषण परनिंदा वत्सा ! तैसेंचि शुष्क जें वैर ॥ ८ ॥

हें न तुवां विसरावें स्त्री-मृगया-द्यूत-पान यांत सदा ।

अत्यासक्ति नसावी स्त्रीजित अविनीत जे तशांत कदा ॥ ९ ॥

सुखसंपत्तीं मैत्री, नित्य दया दुःखितीं जनींहि करी ।

संतोष पुण्यवंतीं वा औदासीन्य दुर्मतीं न धरी ॥ १० ॥

सक्रोध हो अरिजनीं, स्वकलत्रीं हो सकाम तूं बापा ! ।

सकृप सलोभहि चितीं हो स्वजनाच्या हरावया तापा ॥ ११ ॥

१ वेद व वेदरहस्य जाणणारीं पुराणें यांनीं प्रतिपादिलेला जो धर्म तो शाश्वत (सनातन) होय. २ ज्योतिषी. ३ योग्य. ४ जपत जा. ५ स्वेच्छेसाठीं. केवळ इंद्रिय सुखासाठीं. ६ तसेंच क्षेण व उद्धत यांतही अत्यासक्ति नसावी. ७ दुष्टांविषयीं उदासीन राहूं नकोस, तर त्यांना दंड कर. ८ कामक्रोधादि रजोगुणोद्भव विकार क्षत्रियांनीं ठार माहूं नयेत, तर त्यांची योजना यथायोग्य करावी. शत्रूच्या ठायीं क्रोध, धर्मपत्नीच्या ठायीं काम, स्वजनतापहरणार्थी लोभ, नास्तिकाविषयीं द्वेष, साधूविषयीं उत्कंठा, बाईट सल्लामसलन देणाऱ्याविषयीं, दुर्जनोक्तीविषयीं बहिरेपण हे गुण अंगीं असावे.

हो द्वेषी पाखंडी, साधुजनीं हो सराग तूं वा गा ।
 दुर्मंत्रां केवल जड पिशुनोक्तीं बधिर हो महाभागा ॥ १२ ॥
 नास्तिक धूर्त पतित शठ षंठ कितव चपल खल जड क्रूर ।
 निज-कल्याणाकरितां वत्सा सोडूनि यांसि दे दूर ॥ १३ ॥
 जननी जनक सती स्त्री गुरु सज्जन यांचिया वचा साधो ।
 विश्वास पदाहि धरीं, न अविश्वासें व्यथा तुला बाधो ॥ १४ ॥
 सावध सदां असावें संसारीं स्वहितकृत्य लक्षावें ।
 पुरुषार्थांचें साधन वा धनसें हें शरीर रक्षावें ॥ १५ ॥
 वत्सा ! भृत्याचाही तूं निजहृदयीं धरीं न विश्वास ।
 समज मनीं गुरुकथितन्याये वश मीं करीन विश्वास ॥ १६ ॥
 निर्दोष जे तयांची चित्तांत कधीं धरूं नको शंका ।
 प्राणाहि वेंचुनि रक्षीं वृद्धा बाळा सुदुर्बळा रंका ॥ १७ ॥
 वा पात्र अपात्र असो नीच महत्तम कसाहि हो पावें ।
 जो याचना करील स्वशिरहि हपें तयासि ओपावें ॥ १८ ॥
 यत्नें कीर्तिच जोडीं वा होय पदार्थ हाचि बहु धन्य ।
 राजे पंडित यांचें भूषण नाहीच कीर्तिहुनि अन्य ॥ १९ ॥
 सत्कीर्तिप्रभवा श्री पुण्यहि सत्कीर्तिचेंचि वा तोक ।
 ज्योत्स्नेनें चंद्र जसा शोभे सत्कीर्तिनेंचि हा लोक ॥ २० ॥
 ताताच्या मातेच्या गुरुच्या नित्य क्षमा करीं रागा ।
 आर्गा निजपुत्राच्या भूदेवकृताऽनयाहि तूं वा गा ॥ २१ ॥
 आयुष्य कीर्ति यश बल पुण्य-द्रव्य प्रजोन्नति प्राज्य ।
 जेणें तें कर्म करीं, धर्मन्यायेचि चालतें राज्य ॥ २२ ॥
 बह्वर्थ जन-मनोहर स्वल्पाक्षर मधुर सत्य बोलावें ।
 ज्या सद्वाक्य-श्रवणें बुध्द-श्रोत्याचेंचि शिरहि डोलावें ॥ २३ ॥
 संपत्तींत विपत्तिंत वत्सा होवूं नको कधीं भ्रांत ।
 पापीं गुरु-बहुबोलीं ब्रह्मकुलीं सर्वकाल हो भीत ॥ २४ ॥
 संतांचे अति हितकर उपदेश तशाचि पुण्य-धर्म-कथा ।
 यातें विमुख न हो तूं वत्सा सोडूं नकोचि भव्य पथा ॥ २५ ॥
 कुलटा गणिका कासुक जेथें बहु नीचजन तशा स्थानीं ।
 राहूं नको क्षणाहि कीं दुर्देशीं न प्रवर्तती ज्ञानी ॥ २६ ॥
 आचमन करूनि शुद्ध ब्राह्मसुहृतीं उठोनियां व्हावें ।
 भावें गुरुचरणातें नमुनि शिवातें सदा तुवां ध्यावें ॥ २७ ॥

१ अपराधाला. २ साऱ्या बोधाचें सार ' धर्मन्यायेचि चालतें राज्य ' या सुंदर चरणांत आहे. ३ येथे एक मात्रा अधिक आहे. ४ कल्याणाच्या मार्गाला.

त्वां उदयातें येतां श्रीरविचे किरणचरण वंदावे ।

दारिद्र्यदुःख दुरित-ध्वंसें प्रारब्ध-भोग मंदावे ॥ २८ ॥

ऐसा तुज संक्षेपें धर्माचा संग्रह स्वयें युक्त ।

कथिला अन्य पुराणा-मध्ये जो विस्तरें असे उक्त ॥ २९ ॥

ब्रह्मोत्तरखंड अ० ११

श्रीधर्म.

आर्यागीति.

पतितद्वान्धव सेवा हा स्त्रीचा मुख्य धर्म, यातें सेवा, ।

बाळातें पोसावें, हित भेषज लागतां कटुहि सोसावें. ॥ १ ॥

अगुण सगुण पति तातें दिधला त्यजिजे न टाकिजे पतितातें, ।

कीं जारीं सुख न सती वांछिति, दोनीही लोक तेणें नसती ॥ २ ॥

बृहद्दशम अ० २६

प्रल्हादाचा असुरपुत्रांस उपदेश.

बाळांचें प्रेम ह्मणुनि हरिचिंतनपराहि तो दयालु बरा ।

त्यां दे निजबोध, झट हरिजनचि, न परहितोदया, लुबरा ॥ १ ॥

“ सुख विषयांत न कांहीं, हरिसि भजा, येधवांचि, ‘ बाळपण ।

सारुनि भजों ’ ह्मणाल, प्रियसख हो ! वश नसेचि काळ पण ॥ २ ॥

देवा हरिचेचि सदा व्हावेंचि असुरकुमारहो ! भक्त ।

कीं हा या भूतांचा आत्मा ईश्वर सुहृत्प्रिय व्यक्त ॥ ३ ॥

घाटेल तुझांसी जरि श्रीकृष्णाचि एक देव जोडावा ।

तरि भोगोद्यम सहसा आधीं कैसा समस्त सोडावा ? ॥ ४ ॥

यत्नावांचुनि दैवें दुःख नसें सुखहि देहयोगानें ।

भोगोद्यमें न आयुःक्षय भगवत्कीर्तिच्याचि हो गानें ॥ ५ ॥

न घडेल भजन हरिचें, तरुणपणीं विषयसाधनीं भ्रमतां ।

वृद्धपणीं ही दुःसहकासश्वासाद्युपद्रवें श्रमतां ॥ ६ ॥

मोह स्त्रीपुत्रांचा गेहीं, तैसीच अर्थतृष्णा ते ।

दुस्त्यज, या सांपडला शाणी पावेल काय कृष्णातें ? ॥ ७ ॥

वसतो आत्मा, यास्तव सर्वां भूतीं दया करा नमुनी ।

१ पतिव्यतिरिक्त पुरुषापासून २ दुसऱ्याच्या हितोदयासाठीं हरिजनच झटे; लुबरा (अज्ञान असून वाचाळ) न झटे. ३ विषयसुखासाठीं उद्योग.

करिति उपाया इतरा सुखवाया या दयाकरा न मुनी ॥ ८ ॥

ते योगयाग रुचति न भूतदया हे जशी रुचे हरिला ।

प्रभु तुष्ट इणें होतां, अर्थ कवण जड मना ! मनीं धरिलो ? ॥ ९ ॥

वारिजनेत्रा भावें ध्यावें गावें सदा यशाला हो !

आम्हां इतुकेंचि पुरे, धर्म इतर मोक्षही कशाला हो ॥ १० ॥

सुखहेतु भक्तिपथ हा श्रीनारायण सुरर्षिला बोधी ।

तो मज, म्यांहि तुम्हांला, येणें तुमचीहि हरिरता हो धी ” ॥ ११ ॥

बाळांसि असें अभिमुख करुनि प्रहाद आपल्यासि कवी ।

ज्ञान तसें निववाया चित्ता त्यांच्याहि तापल्या सिकवी ॥ १२ ॥

—मंत्रभागवत. स्कंध ७.

(४) वधूवरास बोध.

तुंबुरु गेल्यावरि ती स्वसंखीतें कुंडला म्हणे “ आले ” ।

त्वद्दृष्टीं सद्गुण जे ते सर्व सुखें वसावया आले ॥ १ ॥

तुज नलगे शिकवावें जेहें देतें परंतु आठउनीं ।

पतिभजनीं सुख पावो तव मति शीतांत जेंविं पाठ उनीं ॥ २ ॥

पतिपरमेश्वर याच्या भजनीं अनुकूलबुद्धि हो भावें ।

लोभावें न तनुसुखीं त्वां संपादुनि कीर्ति शोभावें ” ॥ ३ ॥

त्या नृपपुत्राहि म्हणे, “ तुज सर्वज्ञासि काय सिकवावें ।

जेहें वदल्ये स्त्रीसह पुरुषार्थत्रय जपोनि पिकवावे ॥ ४ ॥

‘ स्त्रीयोगें पुरुषाचे साधति धर्मार्थकाम ’ सत्या गी ।

हे श्रुतिची सात्विक घे राजस कीं ईस तामस त्यागी ॥ ५ ॥

दोघे चिरकाळ तुम्हीं सतत सुखें पुत्रपौत्रसह नांदा ।

तुमच्या यशासि सज्जन सेवूत चकोर ते जसे चांदा ” ॥ ६ ॥

—मदालसोपाख्यान. अ. २

१. प्रभु भूतदयेनें तुष्ट झाल्यावर मनीं धरिलेली कोणती इच्छा (मनोरथ) जड (पूर्ण होण्यास कठिण) आहे? २. नारदाला. ३. आपल्यास अभिमुख करून म्ह. आपणा-कडे त्यांचें मन वळवून. ४. मदालसेला. ५. हे सखि! मैत्रिणि! ६. कुवल्याश्वास. ७. धर्म, अर्थ, काम. वस्तुतः स्त्रीसंगें मोक्षप्रमुख चारही पुरुषार्थ साधतात असें असून कुंडला पुरुषार्थत्रयाचाच उच्चार करिते याचें कारण ‘ धर्मेच अर्थेच कामेच नातिचरामि ’ या विवाहप्रसंगाची प्रतिज्ञा असावी. ८. वचन, वाणी.

(५) गांधारीचा दुर्योधनास बोध.

पांडवांना राज्यार्थ देऊन साम करावयाला भीष्म, द्रोण, विदुर हे दुर्योधनाला सांगत अस-
तांही तो त्यांचे ऐकत नाहीसे पाहून धृतराष्ट्राने गांधारीस सांगितले की 'तू तरी आपल्या
मुलास ताळ्यावर आण,' तेव्हा त्या श्रेष्ठ मातेने आपल्या पुत्रास बोध केला तो पुढे दिला
आहे. गांधारी ही विदुषी, विचारी व महाज्ञानी होती. तिने भीड न ठेवितां आपल्या मुलास
खऱ्या हिताचा बोध केला.

ब्रीस म्हणे तो नृप "सति ! तूं तरि दुर्योधनासि बोध करीं ।
देणार अंतकाच्या स्वासुसह सकळ सहाय योध करीं" ॥ १ ॥
देवी म्हणे "शिकवितां देवार्थि महायशाहि उपरमला ।
उपरमला भीष्म विदुर कृष्णाहि, कथिता अशाहि उपर मला । ॥ २ ॥
ऐकेल काय गुरु-वच सुत ? आपण ऐकिलें कितिकसें जी ? ।
पावेल सुयश क्षुसुख प्रसवुनि सुतशतहि हे दिति कसें जी ? ॥ ३ ॥
सांगेन यथामति, परि कोठें तो ?" नृप म्हणे 'बहा, भ्रांत्या ।'
आणी सभेंत वळवुनि विदुर पुन्हा वातसा महाभ्रा त्या ॥ ४ ॥
गांधारी त्यासि म्हणे "वत्सा, बहु कष्टतो दुरभिमानी ।
कां त्यजिसि गुरुक्ति इला आत्माधिक बहुगुणें सुरभि मानी ॥ ५ ॥
अन्यायकृष्णवर्त्मा न स्पर्शो कीर्तिकापुरा तनया ! ।
ज्या लोभा भजसी तूं भजले नाहीत वा पुरातन या ॥ ६ ॥
कामें लोपें लोभें नागविले अमित यांस जे भुलले ।
यांच्या कुट्टिपातें तेजस्वी पुरुषहीरिही उलले ॥ ७ ॥
न उगाचि मूकसा तूं चित्तांत धरुनि दंभ दर्प रहा ।
बा दुरभिमान न बरा देइल धनपतिकरींहि खँपर हा ॥ ८ ॥
अहित कथील तरि कसा गुरु ? बाप कसा ? तसीच आइ कसी ? ।
नाइकसी गुरु-वचन ; क्षुद्र-वचन बहु जपोन आइकसी ॥ ९ ॥
सत्यप्रेमें स्वामी न म्हणविती हे दयाभ्र मामाजी ।
मी राजा ऐसें जें काय म्हणसि खेद या भ्रमामाजी ॥ १० ॥
राज्यार्थ पांडवां दे, तूं घे राज्यार्थ, बहु तुला बा हें ।
साम करीं, यश रुसलें सुरहुनि तुज पाहतें मुला ! बाहे ॥ ११ ॥

१ धृतराष्ट्र गांधारीस म्हणतो. २. धकला, हात टेकले. ३. विदुराला. ४. अन्यायरूप
अग्नी. ५ पूर्वज, पूर्वांचे राजे. ६. पुरुष हेच हिरे. ७. खापर. ८. कर्ण, शकुनि यांचे
वचन. ९ भीष्म.

निष्कंटक राज्य करिसि हा महिमा सत्य पांडवांचा रे ।
 सत्सख्य करुनि यशें धवल करा सत्यपांड, वांचा रे ॥ २२ ॥
 भीष्म द्रोणाचार्य प्राणांतें सांडितील, न त्यांतें ।
 सामर्थ्य असोनि अधिक बहु ते आहेत साधु नत यांतें ॥ १३ ॥
 क्षुद्र-शकुनि-दुःशासन-कर्ण, यश क्षुद्र-संग-रहितास ।
 कोणा होईल केला भूत-बळें रुद्रसंगर हितास ? ॥ १४ ॥
 सर्व सुहृत्तम कृष्ण प्रभु, याची कास धरुनि सर्व तरे ।
 तूं किति ? तरले याच्या नामें बहु सागरांत पर्वत रे ॥ १५ ॥
 तुज पांडवजय दुर्घट, नारळ हरिजेल काय खर्वतरें ।
 कृष्णोक्तें सख्य करीं याचि उपायें अनिष्ट सर्व तरें ” ॥ १६ ॥
 ऐसें मातृवचनही लंघुनि गेला उठोनि पुनरपि तो, ।
 जो भव्य पावणारा सद्गुरु-सद्वाक्-सुधेसि सुनर, पितो ॥ १७ ॥

—उद्योगपर्व अध्याय. ९.

(६) निंदक.

दानज्ञानजपोपवासनियमें पापासि जें वारितें
 देतें पुण्य जनासि तीर्थ म्हणुनी सन्मानिसी वारि तें ।
 जो एतन्निरपेक्ष निंदक गुणें तैसाचि पापापहा
 त्याला साधु न कां मना ! म्हणसि रे सन्मार्ग बापा पहा ॥ १ ॥
 पापांचे बहुदाट कांठ चढले फारा दिसांचे लया
 नेत्ये, सर्व मना ! पुन्हां मिळवितां तैसें न सांचेल या ।
 दे आम्हां कुतुकें, परेष्टकरणोद्योगीं फुका जी भरे
 सन्मान्या चिरजीविनी तुझि असो ती निंदका जीभ रे ! ॥ २ ॥
 घेती माथां परांचा दुरितभर बळें, तुल्य थोरें लहानीं,
 देतीं पुण्यें सुकष्टें करुनि मिळविलीं, मानिती ही न हानी, ।

१ ब्रह्मांड. २ भूतांच्या जोरावर शंकराशीं युद्ध केलें तर तें कोणास हितकर होईल ?
 ३ ठेंगण्यामनुष्यांन. ४ ज्याचें कल्याण व्हायचें असतें तो सन्न सद्गुरूच्या चांगल्या
 बोधाचा स्वीकार करितो. दुर्योधनानें मातृबोधाचा अनादर केला यावरून त्याचें अकल्याण
 होणार हें यथे सुचविलें आहे. ५ हे पांच श्लोक आजवर कोठेही छापलेले नाहींत. हे
 पंढरपुरी पंतांची बृहद्दशमाची जी हस्तलिखित प्रत आहे तिच्या अखेरच्या पानावर खुद्द
 पंतांनीं लिहिले आहेत. परमार्थी सुपुरुष निंदकाला आपला परम मित्र कां मानतो हें यावरून
 कळणार आहे. पंतांच्या खोंचदार लिहिण्याचाही हा एक मासला आहे. ६. पापनाशक.

एवं ज्यांची परार्थस्थिति सदुपकृती सज्जना सोयरीं तीं
 साजे निंदा तिला ही ? अजि कविजनहो ! हे वरी होय रीती ? ॥ ३ ॥
 आम्हां श्रीरामभक्तां अजितनुतिविणें स्वस्तुती तों न अर्हा
 पापघ्नी पुण्यदात्री करिशिल जरि तूं निंदका ! होय गैर्हा ।
 मानूं तोषा न रोषा परि म्हणति तुम्हां निंदका वेद, ' वाटे
 स्वर्गाच्या चूकले हे पडतिल नरकीं ! - ' हा मना खेद वाटे ! ॥ ४ ॥
 सुमार्गीं ही हेतु स्वलनपतना जेंवि खळगा
 प्रमादी जे त्यांला अचुकाचि मना तेंवि खळ गा ! ।
 न कांटे धोंडे ही करिति गतिचा रोध हवरे
 त्यांच्या जे आंगें कुशळपद चालों धड बरें ॥ ५ ॥
 दूता निंदिति कुलटा साध्वीतें साधुतेंहि जे विटें ते ।
 जन अनघ कसे होते निंदक जरि हाय म्हणुनि ते विटते ? ॥ ६ ॥
 जे साधु सत्पथीं स्थित ते वाङ्मात्रें न दुषिले जाती ।
 माती कोठें न मदे खळ, घेती करुनि आपुली माती ॥ ७ ॥
 विशुद्धस्वांताला रुचति गुण पीयूषसम जे
 परी त्यातें दुष्ट स्वमनिं विष ऐसेंचि समजे ।
 घृतें क्षीरें होतीं प्रस्रुदित मखीं निर्जर खरें
 परी तेंही तापप्रद रस जयाला ज्वर भरे ॥ ८ ॥
 देवां । निरामय सुखी शतवत्सर सर्व खळ असावेच ।
 न प्रार्थितां नच करिल पंकाचा तीर्थजळ असा वेंच ॥ ९ ॥

(७) वीरमातेचा वीरपुत्रांस निरोप.

पराभूत झालेल्या आपल्या संजय नामक पुत्रास उत्साह देऊन शत्रुजयार्थ परत पाठवि-
 णान्या विदुलेची कथा सांगून कुंती कृष्णाबरोबर पांडवांना वीररसोद्दीपक निरोप पाठविते.

स्वरथीं चढोनि भगवान् मग जाय पुसावयासि आतेला ।
 तेंचि वदूं, कोण रसिक गोघृत सोडुनि करील आ तेला ? ॥ १ ॥
 सांगे सुयोधनाचें मत संक्षेपें यदुद्वैह सतीतें ।
 धर्मासि निरोप पुसे सुतमार्दव आठवुनि हसतीतें ॥ २ ॥

१ निंदा. २ परदारसक्त जार. ३ वरच्या दोन आर्या हरिवंश अ. ११ मधल्या
 आहेत. ४ हा श्लोक मंत्ररामायणाच्या उपसंहारांतला आहे; शुद्धचित्ताला. ५ दुधातुपानें
 यज्ञांत देव हर्षित होतात. ६ ही आर्या रामरतींत आहे. ७ यदुभ्रेष्ठ श्रीकृष्ण.

कुंती म्हणे “ वद असें त्या मत्तनयासि कमळनयना, कीं ।
 परिसोत पूर्वज तुझा प्रेमें सुरगीत अमळनय नार्की ॥ ३ ॥
 वाटे सुभटें पुत्रें मेळविला विप्रसेवनीं नव टें ।
 वर्षाणसह जटिलवर, तरि काय बहु तसे वनीं न वट ॥ ४ ॥
 जें सिंधुराजीवजित स्वसुतातें बोलिली सती विदुला ।
 तें परिस “ सांगत्यें तुज यदुकुळकमळा कराचिया विधुला ॥ ५ ॥
 विदुला म्हणे “ अहा रे क्लीबा मंदा कसा पळालास ? ।
 कां वांचलासि, अयश-स्कर ऐसा तूं न कां गळालास ॥ ६ ॥
 अरि हरिल राज्य, मग तूं वरिशिल वृत्त्यर्थ काय माधुकरि ? ॥
 सुखकर सुकर्म टाकुनि असुखकर कुकर्म कोण साधु करी ॥ ७ ॥
 मद्यौवन, संजय हें निजनामहि, बुडविलें तुवां दगडें ।
 झगडें यशोर्थ, अरि-रथ-चक्रांहीं स्पष्ट लोष्टसा रगडें ॥ ८ ॥
 जेणें लज्जित व्हावें स्वर्गीं सहपर्वजें तुजा तातें ॥
 परमानुचित पलायन कैसें केलें तुवां कुजाता तें ॥ ९ ॥
 मरण विहित, न पलायन, भीती धर्मज्ञराजकन्या या ॥
 अन्या याहुनि अधिका घडल्याही न गणतीच अन्याया ॥ १० ॥
 साधूसि बाहुजाचा मत विजय जसा, तसाचि वध मत रे ।
 निजधर्माश्रित न बुडे, निजधर्मच्युत कधीं न अधम तरे ॥ ११ ॥
 अधमा तुवां मरावें क्षणहि न बुडवुनि मान वांचावें ।
 काळी, यासम अन्यहि जे असतील, त्यांहि मानवां चावें ” ॥ १२ ॥
 तो संजय तीस म्हणे “ पुत्राच्या इच्छितसि कां मरणा ।
 वांछिति शमा अकाम-प्राज्ञ, इतर इच्छिती सकाम रणा ॥ १३ ॥
 रडसील सस्तुषां कीं मज जरि देइल परासुता समर
 न म्हणेल स्वर्गींही शतपुत्राही परासुतास मर ” ॥ १४ ॥
 “ जी व्यर्थ उभयलोकांनुपयुक्त अपत्य वाढवी, ती तें ।
 स्पष्ट करी वात्सल्य, ज्ञाते जन म्हणति ‘ गाढवी ’ तीतें ॥ १५ ॥

१ कुंती म्हणते माझ्या पुत्रानें-युधिष्ठिरानें विप्रसेवा करितां करितां नवीन ट मिळविला म्हणजे भट-योद्धा-त्यासारखें वागायचें सोडून क्षमावान् भट मात्र झाला आहे. क्षत्रियाला अरिमर्दनच योग्य आहे. ऊन पाऊस सोसणारा जटाधारी धर्म बनला आहे पण तसे वट-वृक्ष काय थोडे आहेत ! २ सिंधुराजानें जिंकलेल्या आपल्या पुत्रास. ३ गर्भातून पत्न कां न पावलास ? ४ उत्तम जय मिळविणारा. ५ धर्मज्ञ राजकन्यांहून इतर कन्या. ६ हे मृत्यो ! यासारखे दुसरे जे भ्याड राजपुत्र असतील त्यांनाही तूं खाऊन टाक. ७ अपत्य इहपरलोक साधून देणारें हवें.

निजलासि काय ? उठरे, जय पावतसे सदा समशील ।
 उत्साह टाकितां तूं दैन्यें सांगेन सदास मरशील ” ॥ १६ ॥
 संजय म्हणे “ नमस्ते जननि, जन निशाकरें जसा निवतो ।
 बोधें तसा निवालों न हितकर गुरूपदेशसा शिव तो ” ॥ १७ ॥
 विदुलोक्त करी संजय जिंकुनि समरांत सिंधुराजाला ।
 सिंहीला तोचि उचित सुत, जो मारुनि सिंधुरां जाला ॥ १८ ॥
 सांग स्वसख्यासि असें, झाली त्वत्सूतकीं गगनवाणी ।
 कीं कुंति, हा अरि वधुनि पद साधिल, तुज सुखा मग न वाणी ॥ १९ ॥
 तें सत्य असो, तेंही जें युद्ध परांतका महेशासीं, ।
 मद्दीरसूत्वहि, श्रीस्त्री-कीर्त्य-पहारकाम हे शासीं ” ॥ २० ॥
 भीमासि म्हणे “ बूतीं नेलें जिंकुनि वित्त भीमा जें ।
 तें न स्मरे ; न तुमच्या वनवासालाहि चित्त भी माजें ॥ २१ ॥
 सलतें मनांत दुष्टें वोढुन नेली सभेंत कृष्णा तें ।
 स्मरली, त्वांहि उपेक्षा करितां, हरितां निरीस, कृष्णातें ॥ २२ ॥
 त्या स्मरणें मन पडलें तापीं बहु, जेंवि तळमळत डागें ।
 हृदयें मोह उघडिला जैसा घीघ्मांत तळमळ तडागें ॥ २३ ॥
 दावावें यश जोडुनि कुळजानें सुप्रसन्न-वदन कुळा ” ।
 प्रथम पुसोनि कुशल मग जगदीशा तूं असोचि वद नकुळा ॥ २४ ॥
 “अयशस्कर तोक पळहि मळवाया धाम वा न रांगावें ।
 जरिन गमेचि, तरि सुखें चित्र-रचित-राम-वानरां गावें ॥ २५ ॥
 हें क्षत्रियासि समुचित,” ऐसाचि निरोप सांग सहदेवा ।
 जो पांचांत यशस्कर, तो माजा पुत्र मूर्तमह देवां ॥ २६ ॥
 कृष्णेसि सांग कृष्णा । तिळभरिहि तुजें उणें नसो शील ।
 त्वां साहिलें, असें पळ-मात्रहि सर्वसहीं न सोशील ॥ २७ ॥
 त्वां रक्षिलें, न झालें क्षम रक्षायहि मत्तनय नातें ।
 अंसते क्षम चरण नखां स्पशौं देते न मत्तनय-नातें ॥ २८ ॥
 जरि बुडविलीस माझ्या पुत्राहीं व्यसन-गर्त-लीनाहीं ।
 तन्हि न विटलीस, या परि सत्वें कोणीहि वर्तली नाहीं ॥ २९ ॥

१ स्त्रियांसह. २ हत्तीला. ३ त्वज्जन्मकाळीं. ४ राज्यलक्ष्मी, द्रौपदी व कीर्ति यांना
 हरण करण्याची इच्छा करणारे कौरव. ५ चित्रांत काढलेल्या व्यापारशून्य रामवानरांना.
 ६ पांच पुत्रांपैकीं जो शत्रूंना जिंकिल तोच माझा पुत्र व तोच माझा मूर्तिमंत आनंद होय.
 ७ पृथ्वी. ८ समर्थ असते तर तुझ्या पायाचें नख शत्रूंच्या दृष्टीस पडूं न देते

किंबहुना सांग तयां समयीं जें काय चांगलें कांहीं ।

कृष्णा, मन्मत हें, कीं यश रक्षावें, न आंग, लेंकांहीं ॥ ३० ॥

—उद्योग पर्व अ. १०

(८) शहाणा राजा.

निज देशसमीपस्थित बळदर्पित जो तयासि कवि-राजे ।

नच वांचो देति, असें न करी जो तत्प्रताप न विराजे ॥ १ ॥

जो शुभ निज प्रजांचे देशाची वृद्धि इच्छितो राजा ॥

तेणें पर जिंकावे न उपेक्षावें कदापि या काजा ॥ २ ॥

अभिषेकें जों ओले अलंक शिरीं तोचि आर्य आधीं ते ।

वारुनि प्रकृतीचें रंजन जे करिति कार्य आधीं तें ॥ ३ ॥

प्रथम स्वेंद्रियजेता तो नृप सर्वाहि पात्र होय जया ।

प्रणति करिति शत्रु, म्हणति कवि राज्यश्रीनिवासतोयजें या ॥ ४ ॥

सम्यक् वर्तावें हा काम स्वमनांत जो करी धन्य ।

उपदेशिता हित अहित गुरु त्याला लोकसम नसे अन्य ॥ ५ ॥

व्यसनातें स्पर्शना धर्मी रत नित्य जो बळश्रेष्ठ ।

समिंतापासुनि तो भय पावेना कधीं नृपश्रेष्ठ ॥ ६ ॥

—हरिवंश. अ० ११.

(९) श्रीकृष्णाचा उद्धवास वेदांतोपदेश.

भगवान् म्हणे, 'न बंधहि मोक्षहि; वा । बंध भासतो भोगें ।

मदधीन तीन सत्त्वादिक गुण, जे या उपाधिच्या योगें ॥ १ ॥

ते मोक्ष बंध ज्यांस्तव, विद्याविद्या अनादि मम शक्ती ।

बंध अविद्येनें वा ! विद्येनें मुक्तिची अभिव्यक्ती ॥ २ ॥

वार्यांशुपाधिकरितां विंबप्रतिविंबभेद रविस घडे ।

जळकृत कंपादिक जें, प्रतिविंबालाचि जेंवि सकळ जडे ॥ ३ ॥

१ पांडवांनीं आपलें नांव राखावें, नांवाकरितां ते मेले तरी बेहेतर असा कुंतीचा अभिप्राय-सर्व निरोपाचें सार यांत आहे. २ आपल्या सामर्थ्याचा गर्व वाहणारा. ३. सुज्ञ राजे. ४ केश. ५ चिंतांला काळज्यांला. ६ प्रजेचें. ७ राज्यलक्ष्मीचें निवासकमळ. ८ मांडलिक. ९ उदकादि उपाधीमुळें.

सुज्ञा । प्रतिबिंबे जों त्यांसि परस्पर उपाधिने भेद ; ।
 घट फुटतां, बिंबैक्ये प्रतिबिंबाचा जसा सरे खेद ॥ ४ ॥
 दे मन तसा अविद्येमाजि प्रतिबिंब, तो मदंश जडे ; ।
 जीवत्व त्या असे, जों तींत अविद्येकडून बंध घडे ॥ ५ ॥
 वा । त्या जीवालाचि, स्वाविद्योपाधिच्याचि भेदानें ।
 नानात्व असे ; सुज्ञा । कथिलें पहिलें असोचि वेदानें ॥ ६ ॥
 नरवर्या ! जीवेश्वरखग, नग हा देह, यांत आहेत ; ।
 कर्मफळ एक खातो ; त्यांत दुज्याचा नसेचि वा ! हेत ॥ ७ ॥
 सुज्ञ असक्त असुनिही प्रकृतींत, जसा जळांत वा ! सविता ।
 दोपक अलिप्त जैसा, जरि सवा सर्व अर्थ भासविता ॥ ८ ॥
 देउनि विरक्तिशाणें तीक्ष्णत्व, ज्ञानसदसितें, सुकवी ।
 छेदी संशय जो, तो मायेचे ओंठ हा जयें सुकवी ॥ ९ ॥
 बाहेरि निघे विद्वान्, सर्वहि संशय समूळ तोडून ।
 स्वप्राप्ति जसा जागृत, हा देहादि प्रपंच सोडून ॥ १० ॥
 मोडेना स्थिति त्याची, निंदा किंवा, नये तया, स्तवन ।
 लोकव्यवहारातें मिथ्या समजे, म्हणे, 'तयास्तव न' ॥ ११ ॥
 भरला शब्दब्रह्मीं न परब्रह्मीं भरे तरि भ्रमला ; ।
 भ्रमला पडुनि घोकुनि आत्मज्ञांला न सुज्ञ तो गमला ॥ १२ ॥
 गर्त नव्हे स्त्री तैसी, नाहीं सत्कीर्तिपात्र जी वाचा ; ।
 पोषी असीस जो त्या वांटा बहु कष्टमात्र जीवाचा ॥ १३ ॥
 वस्तुविचार वृढ करुनि, देहाद्यध्यास करिल जो दूर, ।
 सर्वगतीं मद्रूपीं मन अर्पिल तोचि निश्चयें शूर ॥ १४ ॥
 देहीं विरक्ति, माझ्या ठायीं त्या प्राप्त होतसे भक्ती, ।
 ध्यातो मज ; सत्संगीं जसि, कोठेंही तसी नसे शक्ती " ॥ १५ ॥
 मोक्षद म्हणे "सदय जो कोणाचाही करीचना द्रोह ।
 नांदे क्षमा जयाच्या हृदयीं, तो साधु नाशितो मोह ; ॥ १६ ॥
 भव्यबळ सत्य ज्याचें, नित्य असूयादिरहित जो काय ; ।
 सुखदुःखांत सम सदा ज्याचा सर्वोपकाररत काय ; ॥ १७ ॥
 वाहेना मान, करी इतरांचा मान, बोधनीं दक्ष ; ।
 वंचक नव्हे, प्रवर्ते धरुनि दयेचाचि नित्य जो पक्ष ; ॥ १८ ॥

१ जीव आणि ईश्वर हे दोन पक्षी. २ विरक्तिरूप साहणेवर घांसून ज्ञानरूप चांगल्या
 खाणातें तीक्ष्णत्व देउनि. ३ मिथ्यत्वास्तव तो नाहीं असे तो म्हणे. ४ पतिव्रता, कुलीन
 स्त्री. ५ परब्रह्माचा विचार म्हणजे चिंतन करून जो देहगेहांचा अभिमान दूर करील. ६ गर्व.

मोदें अर्पण सर्व प्राप्तार्थांचें मलाचि जें करणें, ।
 दास्यें आत्मनिवेदन, कथनीं माझ्या कथांचिया भरणें ॥ १९ ॥
 भर बहु असणें येतां जन्माष्टम्यादि मंगळें पर्वें ; ।
 अति उत्सवें भरावीं पर्वें तैसींच वार्षिकें सर्वें ॥ २० ॥
 यत्नें प्रकृतिगुणत्रय हें, सत्त्वं रजहि तमहि, बुडवावें ।
 सत्यदयावृत्ति शमात्मकसत्वानेंचि सत्व उडवावें ॥ २१ ॥
 नयनींचा मळ झडतां, जैसा अर्थप्रकाश बहु होतो, ।
 तैसा विवृद्धसत्त्वं धर्महि, मद्भक्तिरूप गुरु जो तो ॥ २२ ॥
 मोडुनि असात्विकांचा प्रेमा, सात्विक पदार्थ जे त्यांचें ।
 सेवन सत्त्वगुणातें वाढवितें तद्विपक्षजेत्यांचे ॥ २३ ॥
 भक्तिस्वरूपधर्म प्रकटोनि, अधर्म सर्वही नासी ।
 त्या निर्मूळा संभव तेंवि नसे जेंवि गर्व हीनासी ॥ २४ ॥
 यक्षर्पेनरसखमूर्तिध्यान भलें जाण साविक स्पष्ट ।
 स्त्रीध्यान अरिध्यानहि, वाढवितें फार उडवा कष्ट ॥ २५ ॥
 मोह झडे, काळ दडे निर्मळमद्भक्तिरूप धर्म घडे, ।
 मग मत्प्रसाद होतां जें परम ज्ञान तें गळांचि पडे ॥ २६ ॥
 तेजस्वी, स्वमना जरि होतो विक्षेप, मोह आवरितो ; ।
 विषयीं दोष पहातो अनलस होउनि विरक्तिला वरितो ॥ २७ ॥
 वाट मम ध्यानाची, हळुहळु अनळस, मनास जो लावी, ।
 विषयविरक्ति तयाच्या त्या स्वांताला, सुखेंचि बोलावी ॥ २८ ॥
 सुत हो ! चित्तांत विषय, चित्तहि विषयांत हें खरें आहे ।
 सुटति परस्पर त्याचे स्वात्म्यास ब्रह्मरूप जो पाहे ॥ २९ ॥
 यज्ञस्वरूप यज्ञ प्रभु परमानंदरूप जो हा मी ।
 स्फुरलों स्वात्मत्वं ; तरि तें सुख विधिच्याहि वा नसे धामीं ॥ ३० ॥
 बहु जिन्होपस्थांचा धरणें जो वेग हेचि होय धृती, ।
 न अतुद्वेर्गांचि केवळ, समजेल असें ययार्थ तोचि कृती ॥ ३१ ॥
 गलिताहंकृति जाणें बंधामोक्षासि, अतुर्भवीं चढला, ।
 तो पंडित, इतर नव्हे, जरि पुष्कळ शास्त्र सर्वही पढला ॥ ३२ ॥
 वाढवितो विषयांची तृष्णा, संतुष्ट जो नसे प्राणी ।
 तोचि जन दरिद्र, क्षम न स्वत्राणीं न वा परत्राणीं ॥ ३३ ॥

१. विद्याधनरहितास. २. शंकर व विष्णु यांचें ध्यान. ३. जिन्हा व गुह्यस्थान. ४. धैर्य.
 ५. चित्ताचें स्थैर्यच केवळ धृति नव्हे. ६. आत्मसाक्षात्काराच्या पाथरीस चढला.

वा ! अर्थसिद्धिकर, परि नश्वर हैं नरशरीर जाणोनी ॥
 मोक्षार्थ मृत्युपूर्वीं यत्न करावा मनांत आणोनी ॥ ३४ ॥
 वश मन होय, विवरितां विश्वाच्या उद्धवासि आणि लया ।
 तत्त्वंपदार्थशोधन, कीं मद्भजनाचि वशासि आणि लया ॥ ३५ ॥
 यद्यपि मन्मतचि बरें, त्वन्मत न खरें असा कलह खोटा ; ।
 तदापि भ्रमवी मायामृगजळ, वादांत सर्वथा तोटा ; ॥ ३६ ॥
 नघडावें तें घडतें, विषयांच्या काय होय न ध्यासें ?
 आत्म्याला जन्ममरण लिंगशरीराचियाचि अध्यासें ॥ ३७ ॥
 नरदेहीं यम, नियम, व्रत, दान, जप स्वधर्म, जे कांहीं ; ।
 यांचें मुख्य फळ मनोनियहचि, ज्ञान वेगळें नाहीं ॥ ३८ ॥
 वपु कल्पिलें मनें हें, मी हें माझे असें म्हणति अंध ; ।
 भ्रमति भ्रमें अपारीं संसारीं, दृढ गळां करिति बंध ॥ ३९ ॥
 वा ! जीभ चाविली जरि, तरि हित जिव्हेचिसारिखे दांत ; ।
 कोणावरि कोपावें ? तत्सहनचि तोषकारि खेदांत ॥ ४० ॥
 न बरा विषयिजनाचा, योगीं निष्ठा जया, तया संग ।
 होय विरागनगाचा या वज्रेंकरुनि उद्धवा । भंग ॥ ४१ ॥
 मोहीं पडतो कूर्पीं अंधाचा अनुग जन जसा अंध ; ।
 गंधहि विषयिजनाचा, सुविरक्तालाहि करितसे बंध ॥ ४२ ॥
 भरौचि तप, श्रुत, विद्या, एकांत, त्याग, मौन, हें सर्व, ।
 ज्याचें मन स्त्रीयांहीं हरिलें तेणें धरूं नये गर्व, ॥ ४३ ॥
 मोह घडे, विषयेंद्रियसंयोग क्षोभवी मना म्हणुनी, ।
 स्त्रीस्त्रैणसंग न बरा, सोडावा घात आपुला गणुनी ॥ ४४ ॥
 वस्तुज्ञालाहि नव्हे क्षणही षड्वर्गशत्रु विश्वास्य, ।
 मग मजसाराख्यांची काय कथा ? वारिणेंचि विश्वास्य ॥ ४५ ॥
 वास करिति आनंदें, माहेरीं जेंवि लाडक्या कन्या, ।
 सार्धूत मत्कथा, ज्या श्रोत्यांचें पाप नाशिती धन्या ॥ ४६ ॥
 तेजस्वी संतचि हे नेत्रें देतात आंत बाहेर, ।
 तुज दिव्यदृष्टि देउनि, म्हणतिल हा चिद्विलास वा ! हेर ॥ ४७ ॥
 वा ! संत देव, संतचि बांधव, गुरु संत, संत हे प्राण, ।
 किंबहुना दाशार्हां ! विश्वात्मा मींच संत हें जाण ॥ ४८ ॥

१. धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष हे चार पुरुषार्थ देणारें. २. अभ्यास करणाऱ्या मनास.
 ३. केवळ ओझेच होय. ४. जगाचें म्हणजे सर्वजनसमूहाचें तोंड. ५. उद्धवा.

वाहत जावीं कर्म मजला, मन चित्त मजचि अपावें ।
 माझ्या यशोमृतानें साधुजना आपणाहि तंपावें ॥ ४९ ॥
 सुखहेतु पर्व, यात्रा, परमोत्सव, वेगळेचि, अथवा हे ।
 मिळुनि करावे, हा हित, निर्भय, मद्धर्मराज पथ वाहे ॥ ५० ॥

—मंत्रभागवत. स्कंध ११

(१०) पिता, माता व देव.

सुविद्य, धन मेळवी, वचन आयके, आवरी
 प्रपंच, भर घे शिरीं, करि कृपा पिता त्यावरी ।
 असा जरि नसे रुचे तरि न तो अभद्र क्षण
 असा तुजचि आवडे ; करिसि तूंचि तद्रक्षण ॥ १ ॥
 पिता जरि विटे विटो ; न जननी कुपुत्रीं विटे,
 दयामृतरसाद्रधी न कुलकज्जलें त्या किटे ।
 प्रसादपट झांकित्ती, परि परा गुरुचे थिटे^२
 म्हणोनि म्हणती भले न ऋण जन्मदेचें फिटे^३ ॥ २ ॥
 विटेल जननी हि कीं शत रची निमित्तें विधी ;
 मळे कलियुगीं श्रुती जशि, खळीं तिची तेंवि धी ।
 कदाचित विटेल ना ! तव दया न दीनावरी
 जशी जगदधक्षयीं कर भवन्नदी नावरी ॥ ३ ॥

—श्लोककेकावली.

(११) अंगदशिष्टार्थ.

“हे रात्रिचर राजा ! रामाचा दूत अंगदाभिध मीं ।
 कोणी मला पुस्ताना ‘कोण असें?’ काय बैसलों अधमीं ? ॥ १ ॥
 वैदेहीच्या रमणें वीरें करुणाकरें जगद्रीतें ।
 पाठविलें मज, त्याच्या ऐकें कल्याणहेतु सर्द्रीतें ॥ १ ॥
 ‘चतुरानन जगदीश्वर, त्याचा तूं पौत्र भूतपतिदास ।
 श्रुतसंपन्न, नयज्ञ, ब्राह्मणसुत, पावलासि सुपदास ॥ ३ ॥

१. दयामृतरसानें आर्द्र झाली आहे बुद्धि जिची अशी माता त्या कुळास काजळ फांस-
 णाच्या कुपात्रालाही विटत नाही. २. इतर गुरुंचे प्रसादपट झांकितात खरें पण ते थिटे म्ह.
 अपुरते आहेत. सर्वांगाच्छादक असा एक जननीचा मात्र प्रसादपट आहे. ३. ‘भास का
 ना निरासकी मा’ अशी एक हिंदुस्थानी म्हण आहे. ‘कुपुत्रो जायेत क्वचिदापि कुमाता न
 भवति’ असें आचार्य देवीस्तोत्रांत म्हणतात. ४. रामानें. ५. हितकर अशा उत्तम
 वाणीनें. ६. पुलस्त्यमुनीचा पौत्र व शिवभक्त.

सुरभूसुर यत्नानें पूजावे, धर्मसेतु रक्षावे ।
 निर्मल यश जोडावें, व्यसनानाचार ते उपेक्षावे ॥ ४ ॥
 या विहिताचारातें, सोडुनि धरिलीस वृत्ति जननीचा ॥
 अनुसरलासि दशास्या ! पक्षाला तूं स्वकीयजननीचा ॥ ५ ॥
 विधिवरसामर्थ्यानें, होडनि मदमत्त वन्यकुंजरसा ।
 धर्मद्रु मोडिलें हे केली ध्वस्ताचि वेदकुंज रसा ॥ ६ ॥
 विप्रामर भजनीय स्तुत्य, तयांसींच लाविलें वैर ; ।
 कैरवपतिनिभ पूर्वजयश मळवायासि वर्तसी स्वैर ॥ ७ ॥
 शमदमनयभयलज्जा सोडुनि हरिशी परांगनावित्त ; ।
 वित्तम होडनि निरयप्रद मार्गीं काय ठेविलें चित्त ! ॥ ८ ॥
 स्वकुलाला अंजन जो लावी, तो पुत्र न, प्रसविष्टा ; ।
 शिष्टाचरणीं यास्तंव नित्य असावी यशःप्रदा निष्ठा ॥ ९ ॥
 करिशी अन्याय बळें, हितोपदेष्टा तुला गमे द्वेष्टा ;
 स्वेष्टासि मंतुवांचुनि धिक्कारिशी, हे बरी नव्हे चेष्टा ॥ १० ॥
 जनकमहाराजसुता रविकुलतिलकाजसूनुची सून, ।
 तूं न कळत नेली, तरि दे, हो सद्वृत्त आजपासून ॥ ११ ॥
 अपराध हा महाजननिद्य तशी हे जनाधमा ! केली^१ ; ।
 अद्यापि मी पुलस्त्यद्विजाकडे पाहुनि क्षमा केली ॥ १२ ॥
 रघुकुलज श्रीमंत प्राज्ञ प्रबल क्षमादयानिलय, ।
 शरणागतवत्सल हे, ख्यात जनीं, शत्रुचा करुनि लय ॥ १३ ॥
 रविवंशज राजांची बहुसरला भूलताहि चापलता ; ।
 ते वक्रा झाल्यावर, चालेना जिष्णुचीहि चापलता ॥ १४ ॥

१. जनांत नीच अशी वृत्ति धरलीस. २. रावणाची आई कैकसी ही सुमाली नामक राक्ष-
 साची कन्या होती. ३. वेदरूपकुंजांनीं आच्छादिलेली पृथ्वी. ४. चंद्रप्रभेसारखें शुभ्र असें
 पूर्वजांचें यश (कीर्ति). ५. ज्ञानीपुरुषांत श्रेष्ठ. ६. विभीषणासारख्या आपल्या आप्तांस
 अपराधावांचून उपेक्षितोस. ७. क्रीडा. ८. सूर्यवंशांतले राजे यांची भूलता व चापलता सदा
 सरळ असते (म्ह. ते सहसा रागावत नाहींत व धनुष्यबाणही हातीं घेत नाहींत) पण त्यांनीं
 रागानें धनुष्यबाण हातीं घेतले कीं मग त्यांपुढें इंद्राचीही मात्रा चालत नाहीं. ' जिष्णुचीही
 चापलता ' असें म्हणण्यांत कवीनें लौकिकाचार पाळला आहे खरा पण त्यामुळेंच या सुंदर
 आयेंत एक मोठा दोष झाला आहे. इंद्र रावणाच्या बंदिखान्यांत दीन होऊन पडला होता
 इंद्रजेत्या रावणापुढें इंद्राचें श्रेष्ठत्व वर्णन करण्यांत कवि अगदीं फसला गेला !

नाहीं तुजसीं मजसीं वैर, तथापि प्रियावियोग मला, ।
 दिधला, यावरुनि तुझा स्वभाव विपरीत सर्वथा गमला ॥ १५ ॥
 वैदेहीला तूं जरि आणुनि देशील आझुनी मजला ; ।
 मीही लंकाजीवन अभय, समर्पिन तत्क्षणीं तुजला ॥ १६ ॥
 नाहीं तरि सायक हे, हे भुज, हा खड्ग, हें धनूरत्न, ।
 मीं सज्ज जयधनातें, तूं निधनातें, स्वयें करीं यत्न' ॥ १७ ॥
 यापरि तुज राजेंद्रें कथिलें, आतां करूं नको उशिर ; ।
 सीतोपायन घेउनि, ठेवीं, ये तत्पदांबुजीं स्वशिर ॥ १८ ॥
 तूं करुनि समर, न मर ; भ्रमरसम रघूत्तमांघ्रिनवपत्रीं ।
 रम ; रस घे ; अमराचि हो ; भ्रमराहित स्वस्थ नांद निजसत्रीं !! ॥ १९ ॥
 दे उत्तर, निजलासा, बहिरासा, मूकसा, नको राहूं ; ।
 याहुनि हित काय वदों ; न वदसि कां आझुनीहि चोरा ! हूं ॥ २० ॥
 अनल अनिल यम यक्षप वरुण विधु ब्रह्म सर्प गंधर्व ।
 सर्व पराजित केले, परि रामाशीं करूं नको गर्व ॥ २१ ॥
 राम प्रणतजनांचा त्राता, रिपुलोककाल या पार्शी, ।
 चेष्टा करितां दुष्टा ! भ्रष्टा ! पडशील मृत्युच्या पार्शी ॥ २२ ॥
 रामधनंजय तूंही कापुर तृण तूल काष्ठ घृत तैल ; ।
 शैलहि पिचविल, हें तुज नुमजे तूं मातला जसा बैल ॥ २३ ॥
 यातिवेषें चोरानें, वाटवुनी रामचंद्रदलकुटिला ।
 कुटिलानें रत्नातें नेलें, तो शत्रु पाहिजे कुटिला ॥ २४ ॥
 गिरिदलनमस्तकानें, स्वशिरोभंगार्थं दुर्मते ! करिशी ।
 करिशील तूं मदांधा ! नरकपुरी इच्छितोशि लौकरिशी ॥ २५ ॥
 तूं मुकलासि श्रीस्त्रीसौख्ययशःप्राणपुत्रमित्रांतें ।
 आत्मौर्ध्वदेहिकातें तरि करि, तुज कोण या जनीं त्रातें ? ॥ २६ ॥

—मंत्ररामायण युद्धकांड.

(१२) पतिवशीकरण.*

भामाकृष्णा, गंगायमुनाशा भेटल्या अनादि सत्या ।

साक्षात् लक्ष्मी गौरी ऐशा झाल्याचि त्या जना दिसत्या ॥ १ ॥

१. या प्रसिद्ध आर्यंत अनुप्रास फार उत्तम साधला आहे. ' मर ह्या दोन अक्षरांची आवृत्ति सात वेळ झाली आहे. २ पर्णकुटिला. * हें प्रकरण मूळ पंतलिखित प्रतीप्रमाणें लिहिलें आहे.

सत्या कृष्णेसि म्हणे “वदत्यें तें तूं खरेंच मान, सैये! ॥
 लोक म्हणोत, परि पळहि माझ्या हातीं न कांतमानस ये ॥ २ ॥
 त्वां हे पांच पति कसे वश केले? भजति सर्व एकीतें! ॥
 थोंडें याहुनि पाहुनि, नटती काँदविनीस केकी तें ॥ ३ ॥
 सांग वशीकरण कसें केलें त्वां देवि कोणत्या मंत्रें ॥
 कीं दिव्यौषधिमूळें किंवा वात्स्यायनोदितें यंत्रें?” ॥ ४ ॥
 कृष्णा हांसोनि म्हणे “भामे! मोहावयासि पतिला जे ॥
 मंत्राशुपाय करणें या श्रवणें बहु मदीयमति लाजे ॥ ५ ॥
 प्रेमें पतिचरणासि न देउनि, दे हात तायिताला जे ॥
 ते स्त्री न रुचे पतिला कीं तीतें आततायिता लाजे ॥ ६ ॥
 पति-परमेश्वर-चरणा जी तत्सेवार्थ न नवशी करणें ॥
 ती मुग्धा कैसी गे वळवील स्वामि-मन वशीकरणें ॥ ७ ॥
 जाणें वशीकरण हें, करित्यें, जेणें कधीं न कोपति तें ॥
 सखि! तूंहि असेंचि करी मदमत्सर दाखवूं नको पतितें ॥ ८ ॥
 पतिचे प्रसाद देती ज्या सद्गतितें न योग सव तीतें ॥
 वाहे पहा शिरीं शिव-देहाऽर्ध-गता शिवा स्वसवतीतें” ॥ ९ ॥
 श्रुतिला कविधीसी ती मानवली फार शुद्धवदलीला ॥
 न पतीसचि कर्णासहि सत्य सती होति उद्भवदलीला ॥ १० ॥

—वनपर्व अध्याय ६

(१३) सामान्य नीति.

१ धर्म.

वेदोक्तीसीं नसतां विरुद्ध जें प्राणिशर्मकर कर्म ।
 त्यातें म्हणतां आम्हीं संदीर्घनिंसिंधुजीवनद धर्म ॥ १ ॥

२ श्रद्धा.

श्रद्धाचि करितसे हित धर्माचें जेंवि माय तनयाचें ।
 जप, तप, मख, गुरुपूजा, मुख्य श्रद्धाचि आयतन याचें ॥ १ ॥

१. सत्यभामा द्रौपदीस म्हणत्ये. २. सखे, जिवलग मैत्रिणी, ३. मोर मेघमालेला पाहून हर्षनिर्भर होऊन नृत्य करितात. त्यांच्यापेक्षांही पांच पांडव तुझ्या अधिक कल्यांत आहेत
 ४. ‘मेघमाळा’ पंतांची टीप.. ५. ‘मयूर’-पंतांची टीप. ६. या प्रकरणांतील आर्या अनेक काव्यांतून काढून एकत्र ग्रथित केल्या आहेत. ७. श्रीकृष्णाचे गुरु. हा उद्धार कृष्णाचा आहे.

श्रद्धेन भजत्यातें पाषाणहि फलद होय, जो अज्ञ ।
तोही सद्गुरु होतो, अश्रद्धेन वृथा महा यज्ञ ॥ ३ ॥

३ पंडित.

विदुर म्हणे, “ जो आस्तिक, गुरुवेदोक्तीं जयास विश्वास ।
मीपण ज्यासि न शिवलें, तो पंडित मान्य होय विश्वास ॥ ४ ॥
दुर्लभवस्तु न वांछी, न करी जो नष्ट वस्तुचा शोक ।
आपत्तींत न मोहे, त्या पंडित म्हणति जाणते लोक ” ॥ ५ ॥

४ दुर्जननिंदा.

त्यांत पळ न वसावें, जेथ दुरितभीति धर्मनय नाही ।
तृणचरमुखें सुखें अवलोकावीं, खळमुखें न नयनाहीं ॥ ६ ॥
दुर्जनसहवास सदा तापद हा काय नरक सामान्य ?
होईल यास दादुनि मानधन प्राप्त नर कसा मान्य ? ॥ ७ ॥
खळ न खळत्व त्यागी जरि सामें गौरवूनि बोळविला ।
लकुच कटुचि अमृताकरांकरवी ही शर्करेंत घोळविला ॥ ८ ॥

५ दैव.

अनुकूल दैव असतां न समर्थ करावयासि हानि यम ।
होतां तें प्रतिकूल प्रबळहि दुर्बळचि होय हा नियम ॥ ९ ॥
भावि प्रबळ, भ्रमतो सर्वहि, बालिश असो, असो सुकवी, ।
होणार सत्पर्थांही दिवसांही ढोळसासि ही चुकवी ॥ १० ॥
बलवत्तर विधि देतो थोराला थोरल्याचि तापातें ।
इंद्रप्रमुख सुरांस हि जें भावि न लंघवेचि वापा ! तें ॥ ११ ॥
अनुकूल काळ होतो तेव्हां बळ बुद्धि तेज यश देतो ।
प्रतिकूल तोचि होउनि माघारें दत्त सर्वही घेतो ॥ १२ ॥

६ पौरुष.

अश्वतर म्हणे, “ सुत हो ! जरि जन जाणुनि अशक्यकर्मातें ।
न करितिल अनुयोगें, पावतिल न कार्यसिद्धिशर्मातें ॥ १३ ॥
पुरुषें आरंभावें कर्म न पौरुष कदापि सोडावें ।
कर्मफळ जसें दैवें स्पष्ट तसें पौरुषेंहि जोडावें ॥ १४ ॥
यास्तव यत्न तसा मी करिन जसें सिद्ध होय हें कार्य ।
म्हणती ‘सर्वार्थांची सिद्धि असें निश्चयीं’ असें आर्य ” ॥ १५ ॥

७ व्यसनासक्ति.

चार व्यसनं मृगया, स्त्री, पान, द्यूत, यांत जो सक्त ।
तो धर्मच्युत, तत्कृत सत्कृत न महाजनांत, हें व्यक्त ॥ १६ ॥

८ काम कोप व दुराग्रह.

बहु काम कोप लोभा उग्रा असुरा समस्त सुर भीती ।
हे व्याघ्रचि, वा विदुरा ! जी कीर्ति स्पष्ट होय सुरभी ती ॥ १७ ॥
कामें कोपें लोभें नागविले अमित यांस जे भुलले ।
यांच्या कुदृष्टिपातें तेजस्वी पुरुषहीर ही उलले ॥ १८ ॥
भ्रमवी, श्रमवी, मळवी, पळवी सत्कीर्तिला, दुराग्रह रे
सेव्य सदुपदेश सुधाग्रह, असदुपदेश हा सुरा-ग्रहरे ॥ १९ ॥

८ क्षत्रिय व ब्राह्मण.

दुष्टदमन, अपलायन युद्धीं, द्यावें सदाश्रिता शर्म ।
राजांचा हाचि परम हेतु अशेषार्थसिद्धिचा धर्म ॥ २० ॥
षट्कर्मांचि असावें नित्य रत ब्राह्मणें अघातरतें ।
क्षत्र स्वधर्मयुद्धानुष्ठानें सर्वथा अघा तरतें ॥ २१ ॥
ब्राह्मणधर्म अहिंसा, सत्योक्ति तसी क्षमा मनीं आण ।
क्षत्रियधर्म प्रकृतिप्रतिपालन, दंड, उग्रता जाण ॥ २२ ॥
या लोकीं परलोकीं आधार क्षत्रियांसि विप्र, भया ।
अभया द्याया प्रभु हे, सप्रभ कीं करिति निपट विप्रभ या ॥ २३ ॥

९ व्यवहारनीति.

भीष्म म्हणे, “कुलधर्मत्याग नव्हे उचित, मान्य मज आहे ।
सत्कुलजाचेंचि सदा स्वकुलाचाराकडेचि मन वाहे ॥ २४ ॥
संसार दों दिसांचा, यश जोडी जो कुलीन तोचि तरे ।
घ्यावें बरें म्हणोनि स्वपरमुखीं हें कुलीनतोचित रे ॥ २५ ॥
दुःख परासि न द्यावें, सत्य वदावे, क्षमा न सोडावी, ।
जोडावी कीर्ति, अशी कुलरीति बुधें कवीं न मोडावी ॥ २६ ॥
सुकृतातोंचि स्मरति न कुकृतातें, याचि साधुरीतीची ।
रुचि रासिका न सुधेची कीं केवळ अल्प माधुरी तीची ॥ २७ ॥
चुकल्या जनासि कोणी सांगुनि निजहितपथासि जो लावी ।
धनदेहि उपकृतिसी त्याच्या निजसंपदा न तोलावी ॥ २८ ॥

जाळी ज्वलन न बोले, न वदेचि जरि प्रकाश करि तरणी ।
न वदोनि कुलज पुरुष आले स्वयशःप्रकाश करित रणीं ॥ २९ ॥
संस्कारधर्मलोपें दुष्टजनसमागमें उडे शुद्धी ।
मग गुणवंताची ही सदैविक्षेपीं प्रवर्तते बुद्धी ॥ ३० ॥
मृत्यु हरितसे समयीं अमरासहि, कवण मृत्युला चुकवी ।
ऐसें जाणुनि तत्व व्यसनांत न मोह पावती चुकवी ? ॥ ३१ ॥
हृदयीं क्षमा असावी, सर्वत्र सदा असो नये पण ती ।
म्हणती क्षमितां दुर्बळ, न क्षमितां करिति दुर्जन प्रणती ॥ ३२ ॥
। नीति अशी कीं अबळें प्रबळासि रणीं कधीं न हटकावें ।
दैवें विरोध पडतां बळहीनें त्यजुनि मान सटकावें ॥ ३३ ॥
रक्षावाचि, उपेक्षा व्यसनीं अरिचीहि न करिती संत ।
पाहों नयेचि आंगीं बळ असतां दीन जंतुचा अंत ॥ ३४ ॥
ज्या प्रेमें स्वापत्या त्या प्रेमें ब्राह्मणांसि पोसावें ।
कल्याणार्थ सुनेनें सासूचें जेंवि तेंवि सोसावें ॥ ३५ ॥
भूतीं दया असों द्या, व्हा इंद्रियषडरिनियहीं धीट ।
सोडुनि अन्यपथ धरा निजधर्माचार, मार्ग हा नीट ॥ ३६ ॥
विसरिति अपकारातें उपकारातेंचि साधु आठविती ।
कीं सोशितां न सा विति, होय वपु न सोशितां न आठ विति ॥ ३७ ॥
बा सत्य धर्म जिकडे तिकडे श्रीकृष्णनाथ जाणावा ।
हा तेथें जय, रविसा प्रार्थुनि नलगे प्रकाश आणावा ॥ ३८ ॥
गति उत्तम होय असें वर्तावें, धर्मनीति रक्षावी ।
चित्तांत पूर्वजांची नित्य स्थिति रीति शांति लक्षावी ॥ ३९ ॥

१. सज्जनांचा धिक्कार करण्याकडे.

(४) वर्णनपर कविता.

ते प्रेमोद्गार मधुर, मधुरतर मुकुंदयशहि आधीं तें ।
गात्यांच्या श्रोत्यांच्या दूर करित तत्क्षणींच आधीं तें ॥ ४ ॥

(१) अंबरीष राजा.

पूर्वीं भूपति अंबरीष रविच्या वंशीं महात्मा असे,
धर्में राज्य करी सदैव भगवद्भक्तांत भावें वसे, ।
भासे सिंहचि सगरांत गमती तच्छत्रु राजे ससे,
तो शांतांत, नितांतशांत, कमळाकांतींच चित्तें वसे ॥ १ ॥
राजा साधुसमागमें समजला संसार निःसारसा,
सेवी श्रीपतिच्या पदा अलि जसा अत्यादरें सारसा, ।
नामाची धरि कास दास करुनी सद्भक्तिचा आसरा,
प्राशी निर्मळ विष्णुचेंचि यश जें हांसे सुवेच्या सरा ॥ २ ॥
ज्यामध्ये बहुदक्षिणा सुविधिवत् विप्रादि संतर्पण
प्रेमें यज्ञ करुनि सर्व करि ते श्रीविष्णुला अर्पण ।
आंगें होउनि सत्तपोहुतवहीं तो सर्वदा सर्पण
स्वच्छत्वे नृप जाहला सुमणिचा जैसा नवा दर्पण ॥ ३ ॥
स्वाह्नें परमादरें करुनियां विप्रोत्तमां तर्पुनीं,
त्यांतें कांचनदक्षिणा सुवसनें सद्रूपणें अर्पुनीं ।
आज्ञा घेउनियां व्रतोक्तनियमा रक्षावयाकारणें
तो राजेंद्र करी उपक्रम सुखें साधावया पारणें ॥ ४ ॥
तो भूर्तीं समदृष्टि, साधुभजनीं राबे, सदा सांवरी
आंगें दृग्विकळांदिंकांसि, भर हा टाकी न दासांवरी ।
सेवेवांचुनि आपुल्या न विपर्यां याचें शरीर क्षण
श्रीशें जाणुनि हें सुदर्शन दिलें, त्याचें करी रक्षण ॥ ५ ॥

—भक्तभूषण.

(२) अर्जुनाचा पुत्रशोक.

अर्जुन संसप्तकाकडे युद्धास गुंतला असतां इकडे परम वीर्यशाली अभिमन्यूस कौरवांकडील
महावीरांनीं चक्रव्यूहांत खेचून अधर्म युद्ध केलें. त्या एकांगवीरानें शौर्याची शर्थ करून
सर्वास चकित केलें. जयद्रथानें त्या सोळा वर्षांच्या बालयोद्ध्यास विरथ करून मारिलें.

संसप्तक वधुनि विजय सांजे शिविरासि यावया परते ।

प्रभुसि म्हणे, 'कां कांपे मन ? कांपविलें जरि स्वयें पर ते ॥ १ ॥

१ शांतचित्त.

२ परमशांत.

३ द्वादशीव्रताचे नियम.

४ आंधळे, बहिरे वगैरे पंगूस

५ संध्याकाळीं.

कंठ गह्वरें भरला, शिरली हृदयांत केशवा ! धडकी ।
 येतें रडें वृथा कां ? बा माजी प्रकृति काय गा रडकी ? ॥ २ ॥
 स्फुरणहि अनिष्ट, भिवविति उत्पातहि, सांग काय बापा ! हे ।
 कुशल असे कीं माजा राजा ध्यानांत नीट बा ! पाहे ' ॥ ३ ॥
 देव म्हणे, ' कुशल असे प्रभु ऐसें मन्मनास वाटतसे ।
 कीं थोडे जन जगतीवरि धरिते नीतिधर्मवाट तसे ॥ ४ ॥
 झालें असेल आणिक कांहीं, त्वद्विक्रिया नव्हे वंध्या ।
 ' यद्वा तद्वास्तु ' करी आधी न गणूनि आयिला संध्या ॥ ५ ॥
 संध्या करवुनि नेतां सेनेंत मनीं म्हणे ' परस्वामी ।
 स्वधना न जपों कैसा ? काय रथीं वाहतो परस्वा मी ? ' ॥ ६ ॥
 अर्जुन अस्वस्थहृदय जाय गतश्रीक शिविर पाहून ।
 प्रभुसि म्हणे ' महदप्रियसूचक बहु चिन्ह काय याहून ? ॥ ७ ॥
 मीं नायके सुवायें, स्तुतिगीतरवासि तूहि नायकसी ।
 मज पाहुनि आस अधोमुख होती, गति असेल हाय कसी ? ॥ ८ ॥
 अतुल प्रताप लोकीं ज्या खलबलजलधिवाडवाभाचा ।
 तो कृष्णा आज तुजा मज आला कां न आडवा भाचा ? ' ॥ ९ ॥
 शिबिरीं शिरोनि विजयें धर्मादिक देखिले अधोवदन ।
 तें पुत्रराज एकचि न निरखिले सदुणार्द्धिचें सदन ॥ १० ॥
 मृदुलप्रकृति न साहे सुतशोका, जेविं न रविला पाला ।
 शिबिरीं करी परोपरि नारायणमित्र नर विलापाला ॥ ११ ॥
 ' बोले कृष्णमुखीचा वेषु तसा परम लाडिका वाणी ।
 जो स्पर्शें, शिशुहि न घे गुरुसंनिध, पर मला डिकावाणी ॥ १२ ॥
 जो बहु परपृतनांसीं गोपींसीं बाळकृष्णसा रमला ।
 दावा हो सत्वर तो स्वगुरुवचनगीतकृष्णसार मला ॥ १३ ॥
 बालहि खड्गपरदरशुचक्रगदाचापतोमरा वाहे ।
 संकल्प दुर्जनांचे झाले कीं सफल तो मरावा हे ! ॥ १४ ॥
 ज्याचा शास्त्रीं शस्त्रीं व्यवहारीं वासुदेववत् समज ।
 काय तुम्हीं केला हो ? आणुनि तो भेटवाचि वत्स मज ॥ १५ ॥
 बहुधा तुम्हीं धरुनि गुरुकृतचक्रव्यूहभेदकामातें ।
 केलाचि पुढें, नाहीं तरि करितां स्पर्श खेद कां माते ? ॥ १६ ॥

न तुम्हीं न कौरवहि, मीं तद्घातक कीं तथा रिघायाचा ।
 कथिला उपाय चपला आधीं म्यां न कथिला निघायाचा ॥ १७ ॥
 तुमच्या भुजशस्त्रांतें धिक् ! हा निःसार हो खटाटोप ।
 शिर ज्या न रक्षवे तो कार्याचा काय ओखटा टोप ! ॥ १८ ॥
 हर हर ! जाणों चुरिला तो बाळ करेणुनीं चरणपातें ।
 शिव ! शिव ! भरतिल कीं हो तो बाळक रेणुनींच रणपातें ॥ १९ ॥
 कुंतीस काय सांगूं ? कृष्णेला दाखवूं कसें वदन ? ।
 दुष्कर मला सुभद्रासांत्वन, दुर्धर्ष उत्तरासदन ॥ २० ॥
 जाऊं दिला मजविना परलोका काय एकला भाचा ? ।
 होता उपाय हातीं सुयशाच्या हाहि एक लाभाचा ॥ २१ ॥
 खाताचि अद्वितीय सुदर्शन परबळ पळांत चाटून ।
 परि बुडविल निज यश तें कर्म करिल कवि कशास दाटून ? ॥ २२ ॥
 याचें स्वरूप कळतें तरि पळ न विसंबितोचि बाला हो ।
 ' शिव ! शिव ! ' म्हणेल मरणावधि वैधव्याधिमग्र बाला हो ! ॥ २३ ॥
 स्वार्थपर अकृप निरूप आम्ही म्हणउनि मनांत विटशील ।
 परि उत्तरा सती परगतिकामा तुज म्हणेल विट-शील ॥ २४ ॥
 न म्हणे अमृतरस अधिक करि ज्याच्या बाप लालना कवि तो ।
 काय पितृपरिष्वंगज जें सुख त्या वा पलाल नाकवितो ॥ २५ ॥
 कां माझें उर न उले कवि पवि कीं म्हणति तोकशोकाला ।
 लोकां लाजे मन कीं जेवि सुयश हारवूनि ओकाला ॥ २६ ॥
 हा वत्सा ! रक्ताक्षा ! झाले त्वत्सुगुण आजि घातकसे ।
 बा वाहिले परांचे तुजला मारावयासि हात कसे ? ॥ २७ ॥
 अभिमुख परप्रहारें पडला कीं धर्मराज ! सांगावें ।
 प्रभुजी न जें यशस्कर तें स्वगुरुसमक्ष तोक कां गावें ? ॥ २८ ॥
 धर्ममुखें वृतांत स्वसुताचा ऐकतांचि तो कानें ॥
 पडला मूर्छित अर्जुन ' हा वत्स ! ' असें म्हणोनि शोकानें ॥ २९ ॥
 सर्वाप्तवीरमंडल झालें अत्यंत घाबरें हो ! तें ।
 धर्म म्हणे, ' दाखवितें न तपोवन या अघा, बरें होतें ' ॥ ३० ॥
 सावध होउनि अर्जुन सोडी बहु दीर्घ उष्ण निःश्वास ।
 कोपें पेटे वाटे जाळील सधार्तराष्ट्र विश्वास ॥ ३१ ॥

—द्रोणपर्व अ. ७.

१. समोर—' त्यानें शत्रूला पाठ दाखविली नाहीना ! ' असा पार्थप्रश्न.

(३) श्रीकृष्णाचा गुरुगृहवास.

श्रीकृष्ण व सुदामा ब्राह्मण हे दोघे सांदीपनी गुरुच्या गृहीं विद्याभासार्थ राहिले होते. पुढे श्रीकृष्ण महाराजा झाल्यावर सुदामा दारिद्र्याने गांजलेल्या स्वभार्येच्या आग्रहावरून त्याच्या भेटीस गेला. कृतकार्य होऊन परत आल्यावर सुदामेदेवाने आपल्या भार्येस सर्व वृत्तांत सांगितला त्यापैकी पुढे दिलेला भाग आहे.

विद्याभ्यासार्थ होतो निजगुरुसदनीं तेथवां एकदां जें
झालें वृत्त प्रिये ! तें कथुनि यदुवरें मोहिलें चित्त माजें ।
तें मीही तूज आतां जलरुहनयने ! सांगतों ऐक जाये !
प्रेमानें वर्णितां हें घडि घडि हरिच्या नीर नेत्रांबुजा ये ॥ १ ॥
“ बंधो ! तें नित्य केव्हां तरि कुतुक तुझ्या आठवे कीं मनाला
आणाया इंधनाला स्वगुरुश्रुवतिनें धाडिलें जें वनाला ।
कांलावांचूनि आला जलधर, सुटला वात, अंधार जाला,
भ्याला आत्मा करालाहिकुटिलतरलां लास शब्दा विझाला ॥ २ ॥
भास्वान् मावळला, पयोद वळला, स्थूलांबुवाहोपल-
वातांहीं बहु पीडलों, स्थिर वनीं दीलें न राहों पळ ।
वर्षे कांकडलों, जळांत पडलों, झाला क्षणें दिग्भ्रम,
सारे बाळ कराळ काळ शिरला चित्तीं महा संभ्रम ॥ ३ ॥
तो निमोन्नतभूविभाग न कळे, सर्वत्र झालें वनें,
आम्हां काळसुखासमान गमलें सर्वास ही तें वन, ।
अंधारीं धरुनी परस्पर करीं स्वाध्वंभ्रमा पावुनी
प्रत्यूपावधि हिंडलों, मग परामर्शासि आला सुनी ॥ ४ ॥
झालों होतो श्रमानें विकळ सकळही काननीं तृष्टिवातें
आचार्ये धांवुनीया स्वहृदयिं धरिलें जेंवि आत्मोद्भवातें ।
केलें आग्राण माथां सकरुण गुरु तो वर्षला प्रेमतोया
मच्चित्ता आठवे श्रीगुरुचरणदयाप्राप्त सत्कार तो या ॥ ५ ॥
‘केले हे क्लेशपात्र प्रियतम हि तुम्हीं अस्मदर्थ स्वकाय
या कर्माहूनि लोकीं गुरुसि समुचिता दक्षिणा येथ काय ? ।
पावा माझ्या प्रसादे सकळ हि सकळा शुद्ध संपूर्ण विद्या
शिष्याच्या हत्तमाचा प्रशमकर करी ज्ञाननामा रवि व्या ’ ॥ ६ ॥

१ अकालीं पाउस आला २ पाण्यानीं भरलेल्या मोठाल्या गारांच्या समूहांनीं ३ उंच सखल भाग ४ उदक ५ आपला मार्ग चुकणें ६ प्रभातकालापर्यंत.

एवं श्रीगुरुने प्रसाद सदये केला मला तो स्मरे
बंधो ! देशिकपादपद्मभजनं संसार हा ओसरे ।
झालीं यापरि जीं अनेक कुतुकें तीं या मनीं जागती ”
भार्ये ! देवं असा उदंड वदला लोकेश माजा गती ॥ ७ ॥
भार्ये ! ही कथिली कथा निजमुखें जेव्हां जगन्नायकें
तेव्हां उत्तर मीं दिलें हरिस जें तें तूं बरें आयकें ।
‘लोकेशा ! जनसंग्रहार्थं गुरुच्या गेहीं तुझे राहणें
अस्मद्भाग्यहि थोर कीं श्रतिनुता लीला तुज्या पाहणें ॥ ८ ॥
ज्याचा वेदमय स्वदेह कुशलाधार त्रिलोकी विर्ता
जो वर्णाश्रमधर्मकल्पक कवी श्रत्यध्वसंस्थापिता ।
विश्वाचा गुरु तो स्वयें गुरुकुळीं विद्यार्थिभावे वसे
हैं तों लोकविडंबन प्रभुवरा ! अन्यार्थ येथें नसे ” ॥ ९ ॥

—पृथुकोपाख्यान.

(४) सावित्रीची दिनचर्या.

अभंग.

हर्षली पावोनी जसी सती भर्गा । वनाहुनी स्वर्गा तुच्छ मानी ॥ १ ॥
तसीच सावित्री आनंदली मनीं । कीडे तपोवनीं पतिसंगें ॥ २ ॥
श्वशुराची आज्ञा जसीच वेदाची । तिळही भेदाची बुद्धि नाही ॥ ३ ॥
कुळदेवताच ती श्वश्रू मानिली । पूजिली वानिली सावित्रीनें ॥ ४ ॥
केवळ अतिथीअभ्यागत वाळ । करि प्रतिपाळ माता सती ॥ ५ ॥
मानीयेला शाकफळमूळकंद- । रसाहुनि मंद सुधारस ॥ ६ ॥
बोलावें सस्मित मृदु परिमीत । सत्य प्रिय हित बोलवील्या ॥ ७ ॥
सर्वांच्या मागूनी तृणशय्येवरी । सुखें निद्रा करी उठे आधीं ॥ ८ ॥
एकांतीं पतीचें हृदय रमवी । संताप शमवी सेवाधर्मे ॥ ९ ॥

—सावित्रीगीत.

(५) कुंभकर्णी झोंप.

मग सत्वर रात्रिचर गेले तो कुंभकर्ण उठवाया ।
पाठविले दशवदनं, जे तन्निद्राधनासि लुटवाया ॥ १ ॥

त्याच्या निकट मधुरुधिरघट शतसंख्याक ठेविती पूर्ण ।
 मत्स्यवराहमहिषमृगमांसांचें राशि निर्मिती तूर्ण ॥ २ ॥
 विंध्य तसा, निजला तो ; वदनदरीमाजि निविड आंधार ।
 फार भयंकर भासे, पातालाचेंचि काय तें दार ! ॥ ३ ॥
 श्वासानिलरयपतितक्षणदांचर तूलतुल्य ते भ्रमती ; ।
 नासाप्रवेशनिर्गमगतागतें मशकसे किती श्रमती ॥ ४ ॥
 'हे कुंभकर्ण ! राजा बलावितो ' मारिती अशा हाका ; ।
 हा कांहींच वदेना, निद्राप्रिय इंद्रशत्रुचा काका ॥ ५ ॥
 एकसहस्र महारवदुंदुभिसहि ताडिले कितेकांहीं ; ।
 मुद्गरमुसलें करिती ताडन, परि लागती न ते कांहीं ! ॥ ६ ॥
 शतसंख्याकजलाचे कुंभहि आणूनि रिचविले कानीं ; ।
 केशोन्मूलन केलें, झाले निजकंठ शुष्क हाकानीं ! ॥ ७ ॥
 चाउनियां काय बलें धांवति अंगावरूनियां हसती ; ।
 मृतवन्यगजास जसे वायसगण वेष्टिती तसे दिसती ॥ ८ ॥
 दशशतगज देहावर चालविले, ताडिलीं शिलाशिखरें ; ।
 निद्रापराजयास्तव केलें त्यांहीं प्रसिद्ध युद्ध खरें ! ॥ ९ ॥
 ऐसा बहुतां यत्नें जागा केला, जसा महाकाल ।
 मधुलोहित घट घट घट सेवी मांसासमेत तत्काल ॥ १० ॥
 क्षुत्तृर्परिहारातें, करुनि निद्रालसस्वभावानें ; ।
 कव्यादांसि म्हणे, 'मज ऊठविलें किंनिमित्त भावानें ?' ॥ ११ ॥

—मंत्र रामायण-युद्धकांड.

(६) काळ.

तो काळ लोक ज्याला वश जैसे घन समस्त वाताला ॥
 देतां योगवियोग श्रमलव ज्याच्या नसैचि हाताला ॥ १ ॥
 लीलेनेंचि सुदुर्घट घडवी, तो प्रभु न होय काळ कसा ? ॥
 विघडी घडींत घडिलें अवघडही निरभिमान बाळकसा ॥ २ ॥
 जेथें नृप धर्म, गदाधर भीम, महास्त्रशस्त्रपटु, जिष्णु ॥
 गांडीवचाप अद्भुतशक्ति, सखा कृष्ण हा स्वयें विष्णु ॥ ३ ॥

१ श्वासाच्या वायु वेगानें पडलेले. २ रात्रिंकर, राक्षस. ३ नाकांत येण्याजाण्याच्या श्रमानें.
 ४ क्षुधा व तृषा यांचें शमन. ५ राक्षसांस. ६ हें प्रकरण मूळप्रमाणें छापलें आहे.

ऐसे अत्यन्ताद्भुत पुण्यशरीराश्रमशुद्धदेवबळ ॥

तेथेहि विपत्ति असी दावी, हा काळ सर्वथा प्रबळ ! ॥ ३ ॥

—भीष्मभक्तिभाग्य.

(७) द्रौपदी.

धर्म म्हणे, “ शकुने ! जी रूपें श्रीला, क्षमागुणें महिला ॥

साजे सखी अखिना कृत्यभरें सुमति आसुची महिला ॥ १ ॥

शरदुत्पलपत्राक्षी शरदुत्पलपुण्यगंधसमगंधा ॥

अस्खलित चालवी गृहधर्मी मज यष्टि जसि पथीं अंधा ॥ २ ॥

आधीं जिनें उठावें, पाहुनि निजलों असें मग निजावें ॥

रागेजणें सुदुर्मिळ, तेंहि जिचें ज्वाळसें गगनि जावें ॥ ३ ॥

धौभ्यापासुनि गोपांपर्यंत जिनें स्वयें समाचार ॥

घ्यावा, श्रिततापहर श्रीगंगेचा जिचा समाचार ” ॥ ४ ॥

—सभापर्व अध्याय ४.

(८) “ रामास वनांत धाडल्यामुळें भरत आईवर रागावतो.”

हें जननीचें चरित श्रवण करुनियां, सखेद, फार रडे ; ।

दंडाहत भुजग तसा कोपें मातेकडे तदा सुरडे ॥ १ ॥

“ प्रिय वधिला, पापिष्टे ! धाडुनि विपिनासि सद्गुणकरंडा ; ।

केली अक्कीर्ति, आपण झालिस, पापाशैये, स्वयें रंडा ॥ २ ॥

मारावें तुज पापे ! परि म्हणतो रामराय माय तुला ; ।

यास्तव उपाय नाही ; गरळाची तुजचि योग्य काय तुला ? ॥ ३ ॥

यमकार्यकारिणी तूं कृत्या, मोहूनि यास विश्वास ।

पत्नी होडनि गिळिला राजा, माझा पिता, सविश्वास ॥ ४ ॥

१ या चार आर्यांत कवीनें धर्माकडून आर्यस्त्रीचीं कर्तव्यें फार मार्मिकपणानें वदविलीं आहेत. गृहकृत्यभरातें न दगदगलेली, पतीला गृहस्थधर्माचारांत अंधयष्टीप्रमाणें पूर्ण साह्य करणारी, न रागावणारी व पुरोहितापासून तों गवळ्यापर्यंत सर्व आश्रितांचा त्यांच्या त्यांच्या योग्यतेप्रमाणें स्वतः समाचार घेऊन मातेप्रमाणें लालन करणारी, लक्ष्मीसारखी सुंदर व पृथ्वीसारखी क्षमाशील, पतीच्या नंतर निजून आधी उठणारी कुलीन, विनयशील गृहिणी पतीकडूनही कसा आदर मिळविते हें ह्या सुंदर उताऱ्यावरून स्पष्ट होत आहे. हें प्रकरण मूळप्रमाणें छापलें आहे. २ काठीनें मारलेला. ३ पापिष्टे. ४ तुलना, उपमा.

ही श्री दया जयाच्या ठायीं जो स्तुत्य या जनामाजी ; ।
 त्याला वनासि धाडुनि केली तूं काय कामना माजी ? ॥ १ ॥
 तूं राक्षसीपरीसहि अधमा, जे निजकुटुंब खातीस ; ।
 मीही पाप तुझा सुत ; " हें बोले होय पारखा तीस ॥ ६ ॥

—मंत्ररामायण अयोध्याकांड.

(९) रामराज्यं.

राज्यातें अजें तो करीत असतां जाले दरिद्री धनी ; ।
 रोगी रोगविहीन ; बालिश रत ज्ञानाचिया साधनी ; ।
 गाई त्या घटदोहनी ; बहुरसा सस्याटतां मेदिनी ; ।
 यूर्पस्तंभसमन्विता हि सरयू लोकत्रयाल्हादिनी ॥ १ ॥
 दिव्यस्वादुफळाव्य भूरुहलता संशोभती पुष्पिता ; ।
 आत्मापत्यमृतिप्रति क्षितितळीं पाहे न मातापिता ; ।
 वंध्या लब्धबहुप्रजा सकल ही वर्ण स्वधर्मीं रत ; ।
 श्रीरामाख्य सुधेसि कर्णचषकें पीती सुखें संतत. ॥ २ ॥
 पापातें न वसावया स्थळ दिसे ; कोण श्रमाला पुसे ? ।
 नाहीं आश्रय यास्तव क्षितितळीं चिंता सचिंता वसे ; ।
 विघ्नातें बहु विघ्न होति ; रुसली भीति त्रिलोकीं वरी ; ।
 साकेतीं रघुनाथ सानुर्जसुहृद् राज्यासि जेव्हां करी ॥ ३ ॥

जे दुर्लभ त्रिभुवनींही, तसे वित्यांचे
 न प्रेक्षिले कविजनें हितसेवित्यांचे ।
 ते सद्गुण प्रकटुनी, निववि प्रजातें ; ।
 गाती सदा, वरुनिया, शिव विप्र ज्यातें. ॥ ४ ॥

१ तीस पारखा होय म्हणजे तिजकडे पाठ फिरविता झाला. २ यांत पहिले तीन श्लोक शार्दूलविक्रीडितवृत्तांत आहेत ; चवथा वसंततिलकावृत्तांतला व शेवटचे दोन विबुधप्रियावृत्तांतले आहेत. पहिले तीन श्लोक कुशलवचरितांतून, चवथा सद्गुणसर्वस्व रामायणांतून, व अखेरचे दोन विबुधप्रिय रामायणांतून घेतले आहेत. आपल्याकडेस ज्या राज्यांत परमावधीचें सौख्य मिळतें त्या राज्यास 'रामराज्याची' उपमा देतात. हें पंतांनीं केलेलें वर्णन फारच सरस उतरलें आहे. ३ जन्ममृत्युरहित असा परमात्मा रामचंद्र. ४ घागरभर दूध देणाऱ्या ५ धान्यानें व्याप्त. ६ यज्ञस्तंभांनीं युक्त अशी. ७ आपल्या मुलांच्या मृत्यूला. ८ आपले कनिष्ठबंधु व इष्टमित्र यांसहवर्तमान.

काम कोपहि सा असे परमोग्र जे सहजारि ते
 सर्वही पडलेच सोडुनि दुर्गुणा सहजा रिते ; ।
 आळ घेउनिया कधींहि न वाळही कळहा निघे ;
 रामराज्यपदांत केवळ वासनावळ हानि घे. ॥ ५ ॥
 होय विप्रशिशु व्यसु प्रभु त्यासि सत्वर वांचवी ;
 सांचवी यश गोड ते कविमानसें बहु लांचवी ; ।
 रामराज्य तसें जगांत न भूतपूर्व, न भावि कीं
 नित्य तेंचि अभाविकीं कविगीत, जें सुखभाविकीं ॥ ६ ॥
 आधिव्याधि जरा दारिद्र्य व्यसन पंचताकेश ।
 लेश प्रभुच्या राज्यांत नसे, संपन्न सुखी देश ॥ ७ ॥
 व्याळ व्याघ्र चौर दुर्भिक्ष प्रभुच्या राज्यांत नसे ।
 जन सेविति शिशुसोचि प्रेमें प्रभुचे सुगुणस्तनसे ॥ ८ ॥

(१०) कुशलवांचें लक्ष्मणासीं युद्ध.

जैसे वायुविभावसू कुशलव कोथें तसे धांवले
 विस्फारुनि धनुर्लतांसि सहसा सैन्यांतरीं पावले ।
 केलें मर्दन मांसकर्दमपटें रक्तस्रवंती किती
 तथें वाहति पाहती भट मनीं कल्पांतसें तर्कित्ती ॥ १ ॥
 कितेक रथ मोडिले ध्वज कितेकही तोडिले
 कितेक शर सोडिले गज कितेकही झोडिले ।
 असंख्य भट ताडिले यमपुराकडे धाडिले
 शिरःप्रकर पाडिले बहुत यापरी नाडिले ॥ २ ॥
 तेव्हा शलगदापरश्वसिलताशक्त्यृष्टिचक्रायुधें
 कुंतप्रासभृशुंडिसुद्रमहापाशादिनानाविधें ।
 सर्वाहीं त्यजिलीं लवावर तदा तो त्यांस खंडी शरें
 मूर्खांच्या वचनासि पंडित जसा निःशंक युक्त्युत्तरें ॥ ३ ॥
 तेव्हां तो रुधिराक्ष राक्षस गदा हाणी लवाच्या शिरीं
 मूर्च्छा पावुनियां उठे पुनरपि कोथें मुहूर्तांतरीं ।
 केरीं त्यासि धरुनि मस्तक तदा कुंतायुधानें हरी
 भास्वदत्तधनुः करीं करुनियां गर्जे हरीच्या परी ॥ ४ ॥

सौमित्री वारुणास्त्रं शमवित्त दुसऱ्या मारुतास्त्रासि सोडी
 तेव्हां वायु प्रचंडध्वजरथगज जे त्यांसि अत्यंत झोडी
 आकाशीं शुष्कपर्णापरि किति फिरती भ्रांत सारे पदाती
 स्वर्गांतें वृक्ष जाती द्विजसम उडती शैलही भीति देती ॥ ५ ॥
 ज्यांपासुनि नभोंतरीं शिखिशिखा विद्युत्समा फांकती
 ऐसे बाण लवायजें कवळितां लोकेश ही धाकती
 त्यांहीं लक्ष्मण हत्कपाटकवच छेदनियां भेदिलें
 त्यातें भूवरि पाडिलें मग कुशें मूर्च्छास्वहस्तीं दिलें ॥ ६ ॥
 जेव्हां दुरूनि बंधुसिंहनिनद श्रोत्रीं तयाच्या धसे
 पाहे तों बळराजिवेष्टित लव क्षमाजासुताला दिसे
 हातीं घेउन खड्ग चर्म परम क्रोधें तदा धांवला
 अग्नीलागिं सहाय मारुत जसा जाऊनियां पावला ॥ ७ ॥
 द्विधा गज विदारिले रथहि धूळिला अर्पिले
 पदातिहय चूर्णिले पिशितभुक् क्षणें तर्पिले
 कितेक पल्लक्षमाधर त्रिनिर्मिले क्षमातळीं
 कितेक रुधिरें नदी कितिक कूप वापी तळीं ॥ ८ ॥

—कुशलवचरित.

(११) रामेश्वरचा सेतु.

शत योजन आर्यंत, दशयोजन विस्तीर्ण सेतु, शंकेतें ।
 दे, गेला बुडवाया कोपाकुल भूमिवाहु लंकेतें ॥ १ ॥
 किंवा तो कपिकटकोत्तरसिंधूदूत बुभुक्षु कालाही ।
 दूर पसरला खाया रात्रिचरा क्षुद्र वेडकाला ही ॥ २ ॥
 सेतु न तो यत्पतिनें स्वसुता नेली वृकें जशी एणी ।
 त्या लंकेची श्रीभूदेवीनें ओढिली असे वेणी ॥ ३ ॥
 रामजयश्रीलग्रीं लंका घाली सुनील पाटावें ।
 सेनावन्हाडणीला पायघडी कां असें न वाटावें ? ॥ ४ ॥
 बहुधा तुच्छ जलधितृण चाढायाचा धरुनिया वीट ।
 गेला प्रभुप्रतापासितपथ रक्षोदवीकडे नीट ॥ ५ ॥

१ अग्निज्वाला. २ मांस खाणारे. ३ मांसाचे पर्वत. ४ रामवानरांनीं रचलेल्या विख्यात
 सेतुवर कवीनें या उत्प्रेक्षा केल्या आहेत. ५ लांब. ६ वानरसेनारूप उत्तरसागरांतून निघा-
 लेला (कालसर्प.) ७ हरिणी. ८ राम व जयश्री यांच्या लग्नांत लंकेनें नीलवर्णाच्या पाटा-
 ष्याची पायघडीच घातली आहे असें सेनावन्हाडणीला कां वाटूं नये? ९ रामप्रतापाग्नि.

कीं पतित पति त्यागुनि विश्वशरण्याकडे रडत वाटे ।
 आली जी लंकाश्री तीचा तो सांजनाश्रुपथ वाटे ॥ ६ ॥
 कीं रचिलें स्वापयशें शोकानलदग्ध सागरोरचि तें ।
 सूचविले तर्क असे त्या सेतुवरें महासुधीरचितें ॥ ७ ॥

—वनपर्व अ० १२.

(१२) भीम आणि दुःशासन.

तेव्हां कर्णामार्गें दुर्योधन भीम अर्जुना मार्गें ।
 संरक्षणासि होते ते अन्योन्यासि देखती रागें ॥ १ ॥
 धांवति अन्योन्यावारि ते दोघे आठवूनि अपकार ।
 जाणों ते मदमत्त क्रोधोद्धत दंपतीच अ-पकार ॥ २ ॥
 जें वैरशल्य दुःसह हृदयांत करावया तदुद्धरण ।
 अत्यद्भुतबळ अरि ते करिते झाले हेंठें विरुद्धपण ॥ ३ ॥
 दुःशासनशर मर्मीं लागे नागेशसा असुख रचिता ।
 मूर्च्छित करि भीमातें इतरांचे तो पळांत असु खरचिता ॥ ४ ॥
 सावध होउनि भीम क्षिप्र महाशक्ति शत्रुवरि सोडी ।
 तीसहि तो दुःशासन दशबाणांहीं पराक्रमें तोडी ॥ ५ ॥
 तेव्हां गदाप्रहारें भीम ललाटीं स्वशत्रुला ताडी ॥
 क्षितिवरि हरि वज्राहतगिरिशिखर जसें तसें तया पाडी ॥ ६ ॥
 पत्नीचा केशग्रह-समय स्मरला, निजप्रतिज्ञा ते ।
 आठवि, म्हणे ' म्हणोत न मिथ्यावादी मजप्रति ज्ञाते ' ॥ ७ ॥
 गरुड जसा गगनांतुनि वेगें उतरोनि पन्नगा झडपी ।
 तैसा भीम बळानें दुःशासनकंठ अंग्रिनें दडपी ॥ ८ ॥
 भीम विदारी खड्गें सहज परम कठिन शत्रुचें उर तें ।
 वाटे पविपार्तीही त्या साध्वीला न गांजितां उरतें ॥ ९ ॥
 अशनिहत शिलातल जल रक्त जसें खड्गभग्न तें उरवी ।
 तृपित घटोत्कचतात प्राणी शोणित नलेशही उरवी ॥ १० ॥
 मग कंठनाल चरचर तो सत्य करावया विरुद्ध कांपी ।
 देउनि मिठक्या मटमट घटघट त्या स्वाहितांमृगुदका पी ॥ ११ ॥

१ राम. २ सागरार्चें हृदय. ३ पकाररहित दंपती म्ह. दंती, हत्ती. ४ हृदयें. ५ प्राण
 घेतां. ६ इंद्र. ७ आपल्या शत्रुचें रक्त.

जे जे लोकीं असती रस ती त्यांची न माधुरी थोडी ।
 परि अरिच्या रक्तरसीं मज बहु त्याह्नि लागली गोडी ॥ १२ ॥
 ऐसें वदोनि ओष्ठप्रांत जिभेनें पुनः पुन्हां चाटी ।
 अवलंबी अत्युग्रा भीमं अतृप्त द्विपारिची धाटी ॥ १३ ॥
 रिपु शूर दूर तेथुनि तें दारुण कर्म पाहतां पळती ।
 किति पडती किति दडती किति एकांची घृतायुधें गळती ॥ १४ ॥
 जाणों त्या अत्युग्रा मूर्त श्रीनारसिंहमंत्रास ।
 पाहोनि पावले ते रिपुभटभूपाळभूत संत्रास ॥ १५ ॥
 म्हणति मनुष्य नव्हे हा राक्षस कीं काळ हा खवळला हो ! ।
 कीं आसुची कराया मूर्त प्रळयाग्नि राख वळला हो ॥ १६ ॥
 भीम पुन्हां दुःशासनरक्तें अंजलि भरोनियां डोले ।
 मिटक्या देउनि पाहुनि कर्णसुयोधनमुखाकडे बोले ॥ १७ ॥
 “ पीतो हं शक्त तुझे हांसत होतासि मज जंसा भणगा ।
 दुःशासना ! तसा तूं पुनरपि गौगौः स्व आननें म्हण गा ॥ १८ ॥
 आम्हांसि म्हणत होते जे गौगौः क्षुद्रबुद्धि नाचोनी ।
 म्हणतों त्यातें आम्हीं स्वभुजवळें संकटांत वांचोनी ॥ १९ ॥
 मज काळकूटदूषित भोजन दिवले प्रमाणकोटींत ।
 ममीं सर्प डसविले काळाच्या घातलेंचि ओटींत ॥ २० ॥
 आधीं निमग्न केले ऐसें अतिदुस्तर प्रमोहांत ।
 बांधोनि बुडविलें मग मज सरितेच्या गभीरडोहांत ॥ २१ ॥
 जतुर्गृहदाह, घृतीं श्रीस्त्रीवस्त्रापहार ; वनवसती, ।
 दुःखें विराटभवनीं जीं बहु कोणीं हि भोगिलीं नसती ॥ २२ ॥
 काय करूं काळानें अभय दिलें घेतलासि तूं पदरीं ।
 दुःशासना ! कुळक्षयमूळा ! तुज रक्षिता दुजा न दरीं ” ॥ २३ ॥
 ऐसें बोलत हांसत शत्रुसुधिरदिग्धपाणिमुख विकट ।
 प्रकट महाभैरवसा नाचत गेला जयाच्युता निकट ॥ २४ ॥

कर्णपर्व अ. ४५.

१ दही, दुध, मद, मद्य, घृत, गंगाजल, मातृदुग्ध वगैरे. २ लाक्षागृहाचें दहन. ३ शत्रूच्या रक्तानें भरले आहेत हात व तोंड ज्याचे. ४ अर्जुन व कृष्ण.

(१३) गार्गीची वत्सलता. आर्यागीति.

तेव्हां घेऊ चरती गोवर्धनपर्वतावरी संचरती ।
 तेथुनि दृष्टिस त्यांच्या वत्स दिसति सुकृत बहु अदृष्टि सत्यांच्या ॥ १ ॥
 चावूं विसरति घांसा चाविलियांही गळां न उतरति घांसा ।
 हंवरती दयमाना पाहति वत्सांसि ऊचलुनि वर माना ॥ २ ॥
 एकिकडे एकि कडे लंघिति धांवति करुनि भय एकिकडे ।
 पाहुनि आटोपाया गोप न जाले समर्थ आटोपा या ॥ ३ ॥
 वत्सांचा मनि ओढा न दिसे दृष्टीस दगड तरु वनि ओढा ।
 गोवर्धनगिरिमधुनी जाती सुखसिंधुलागि त्या प्रेमधुनी ॥ ४ ॥
 आल्या कळपापारीं क्षय ज्याच्या पदरजें सकळ पापांसी ।
 बहु वत्सांवर माया करिति त्या दुग्धसिंधुच्या वरमाया ॥ ५ ॥
 हंवरती प्रेमानें चाटिति वत्सांसि पाजिती बहुमानें ।
 वत्सवती परि माया बहु त्या प्रेमा जर्गी नसे उपमा र्यो ॥ ६ ॥

— दृष्टशम, अ. १३.

(१४) श्रीकृष्ण, गोपी आणि सुरली.

भक्तप्रिय परमेश्वर वाजवि बहु मधुर, चित्तहर पावा ; ।
 कीं गोपींचा, सेवुनि नादाभृत, सर्वताप हरपावा. ॥ १ ॥
 वाहों आल्या तनु, मन, निजचरणीं हें कळुनि, आगमनीं ।
 त्यासीं विनोद करि बहुनिधुरसा जेंवि सातुराग मनीं. ॥ २ ॥
 यतिपति, आत्मरत, प्रभु, साक्षी म्हणजनि त्यास त्या कळल्या ; ।
 कीं सौंदर्यमदें या निश्चयमूढा व्रजस्त्रिया मळल्या. ॥ ३ ॥

१ वेगास, आवेशास. २ प्रेमाच्या नद्या. ३ विहिणी. ४ मंत्र भागवताच्या दशम स्कंधांत गार्गीच्या वात्सल्याविषयी कवीनें पुन्हा असेंच सरस वर्णन केलें आहे ; त्यांतील तीन आर्याः—

गवळी चारित होते गोधन गोवर्धनादिवरि दूर ।
 तेथुनि वत्स पहातां गार्गीला नावरे कृपापूर ॥ १ ॥
 वर्षानदी तशा त्या अद्विवरुनि धांवल्या, न आवरती ।
 धाल्याचि ; नव्या वत्सांपरिस बहु प्रीति त्या जुन्यांवरती ॥ २ ॥
 ते गोप क्रोधानें आले जों त्यांसि न्यावया मार्गें !
 गार्गीहूनि द्रवले बाळ पहातांचि सौडिले रागें ॥ ३ ॥

५ सौंदर्याचा अल्पगर्व गोपींस वाटतांच श्रीकृष्णानें त्यांचा त्याग केला अशा करितां कीं अहंकार हा ईश्वरप्राप्तीच्या आड येणारा महाशत्रू आहे हें त्यांस नीट कळवें.

मोंकालिल्या तत्काळ, प्रभु झाला गुप्त, दुर्गुणें विटला ; ।
 खीजन विरहीं टाकी, जैसा अग्रींत दिव्य पट किटला ॥ ४ ॥
 यमुनापुलिनीं गेल्या, विफळाशा जाहल्या, वनीं भ्रमल्या, ।
 भ्रमल्या भगवद्विरहीं, शेवटिं त्या सर्व दीनशा गमल्या ॥ ५ ॥
 नक्षत्रें इंदुविणें, खीरत्नें प्रभुविणें तशीं गमलीं ।
 स्वसुखनिधान करींचें जातां त्यांचीं मनें बहु भ्रमलीं ॥ ६ ॥
 मोहळ कृष्ण सुरसमय, गोपी सरघाचि, त्यासि त्या चुकल्या ।
 काय क्लेश वदावा ? सुकल्या शोकें, स्वजीवना सुकल्या ॥ ७ ॥
 भक्तीनें आळवितां, गातां गुण चिंतुनी मनीं मूर्ती, ।
 प्रकटे गोपींत प्रभु, होतां तदुद्धि निर्मळा पूर्ती ॥ ८ ॥
 गलदंजनाश्रुमलिनें वदनें त्यांचीं पुशी स्वपाणीनें ; ।
 सांत्वन करी प्रियांचें परमेश्वर अमृतमधुरवाणीनें ॥ ९ ॥
 वाणीति हरिसुतीला तदवर चुंबी तियाहि सुरलीला ; ।
 ज्याच्या, गाती गगनीं सखीक महेशमुख्य सुर, लीला ॥ १० ॥
 ते प्रेमोद्गार मधुर, मधुरतर सुकुंदयशहि आधीं तें ।
 गात्यांच्या, श्रोत्यांच्या, दूर करित तत्क्षणींच आणीतें ॥ ११ ॥
 वाहों नये जलानीं, डोलावें फण करुनि उरगानीं ।
 अश्रूनीं देवींचें नित्य भिजावें सवन्न उर गानीं ॥ १२ ॥
 सुर अनिमेष, तसे खग, मृगाहि ; वसति अहि मयूरही जवळ ।
 प्रभुवेषुरवश्रवणीं गाथी, वत्सहि, न भक्षिती कवळ ! ॥ १३ ॥
 देवातें वेणूतें ; विरहीं वर्णुनि गोपिका निवती ।
 त्याहीं केली प्रभुची कीर्ति स्वप्रेमशिशुगळां जिवती ? ॥ १४ ॥
 सुज्ञशिरोमणि उद्धव, बहु त्यांचें प्रेम भाग्य वाखाणी ; ।
 त्यांसि म्हणे 'बाई हो ! अमृताची प्रेमभाव ही खाणी ॥ १५ ॥
 देहीं गेहीं झालें चित्त उदासीन, कृष्णगुण गातां ; ।
 झालां कृतार्थ जन्मुनि उरलें कर्तव्य काय हो ! आतां ?' ॥ १६ ॥
 मोठा शुद्धोर्द असो, घनाविना चातकीस तो मरुची ; ।
 तैसें सगुणावांचुनि निर्गुण गोपींस लेश दे न रुची ॥ १७ ॥
 भर बहु सगुणचरित्रीं गोपींचा, नित्य तेंचि आठविती ।
 पदवुनि भक्ति बहु दिवस ठेवुनि, मग उद्धवासि पाठविती ॥ १८ ॥

—मंत्रभागवतस्कंध १०.

(१५) ' रामाच्या बाललीला. '

धरुनिया रूपचतुष्टया प्रती । लीलामनुष्याकृति तो रमापती ॥
 भूभारनाशार्थ करुनिया पण । जाला जगत्पाळक बाळ आपण ॥ १ ॥
 पीतां स्तनातें क्षणमात्र राहणें । महादरें मातृसुखासि पाहणें ॥
 वक्त्रांत तें दुग्ध तसेंचि वाहणें । तेणेंचि फूत्कार करुनि नाहणें ॥ २ ॥
 सुखांतुनी दुग्ध गळें सुनिर्मळ । उरावरी ये अति शुभ्र वोगळ ॥
 मंदाकिनीचा गगनीं प्रवाह तो । चंद्रप्रभांपांडुर काय वाहतो ॥ ३ ॥
 पीर्यूपगर्वापहमाधुरीधरा । त्रैलोक्यतापांतकरा सुखाकरा ॥
 निजाननें श्रीश रमामनोरमा । चुंबी पदा दीनजनावनक्षमा ॥ ४ ॥
 रमाधराचा रस सेविला असें । पद्मालया आपण भामिषें वसे ॥
 म्हणोनिया रम्यतरा महासुखा । पाहोनी चुंबी नखदर्पणीं सुखा ॥ ५ ॥
 बैसोनि हपें जननीचियाकडे । विलोकुनी तन्मुखनीरजाकडे ॥
 स्मितामृतापूरित बोल बोवडे । बोले तदा ब्रह्मसुख स्वयें दडे ॥ ६ ॥
 रमाकुचार्थीं पद जे विराजती । करांसि ज्या कल्पतरुहि लाजती ॥
 सदा तिहीं जेथ यथेष्ट रांगणें । केले जनीं दुष्कर पुण्य आंगणें ॥ ७ ॥
 अत्यंत शुद्ध स्फटिकालयांतरीं । क्रीडा करी राम जधीं परोपरी ॥
 नानासुतप्राप्तिसुखासि मावली । विलोकुनी तत्प्रतिबिंब पावली ॥ ८ ॥
 स्वनंदनातें प्रतिबिंबमंडलीं । धौतामलस्फाटिक मंदिरस्थलीं ॥
 माता न जाणें बहु शोधितां भ्रमें । परंतु पावे सुख ती अशा श्रमें ॥ ९ ॥
 धात्रीं जई रामकरांबुजाप्रती । धरुनिया चालविती स्वलदूती ॥
 चुंबी धरा ती प्रभुपादनीरजे । अलभ्य ज्यांची दिविषज्जनीं रजे ॥ १० ॥
 पित्यापुढें रत्नविराजि कंकणें । करें नमस्कार करुनि ठाकणें ॥
 धात्र्युक्त सारें निजवृत्त सांगणें । अशा गुणें तो करि नाक ठेंगणें ॥ ११ ॥

१ श्रीविष्णूनेच रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्न हीं चार मनुष्यरूपें धारण केलीं. २ ओघळ.
 ३ चांदण्याप्रमाणें शुभ्र (गंगेचा प्रवाह). ४ हीं सारीं ' पदा 'चीं विशेषणें आहेत ; अमृ-
 ताचा गर्व हरण करण्याइतकें माधुर्य ज्यांत आहे, त्रैलोक्य ताप हरण करणारें ! लक्ष्मीला आनंद
 देणारें, दीनरक्षणसमर्थ असें आपलें पद राम चुंबी. ५ स्फटिकगृहांत रामक्रीडा करीत असतां
 ल्याचीं अनेक प्रतिबिंबे पडलीं तीं पाहून कौसल्येला आपणास अनेक पुत्ररत्ने आहेत असें
 वाटून परमानंद झाला ! ६ अनेक प्रतिबिंबे पाहून यांत खरा राम कोणता हें तिला कळेना
 यामुळे ती आनंददायी अशा भ्रमांत पडली ! ७ देवांनाही ज्यांची रजे दुर्मिळ तीं पदें पृथ्वी चुंबी.

आधी जयानें उपदेशिला विधी । नाना श्रुतींचा बहु खोल जो निधी ॥
 अशा निपीताब्धिसुताथरें सुखें । नृपाल तांबूलनिषेवणें सुखें ॥ १२ ॥
 भूपापरी सर्वहि तो सभाजम । याचें करी नित्यसुखें सभाजनें ॥
 विलोकितां मर्त्यकृतावतारक । न लोचनीं हालति पक्षमतारक ॥ १३ ॥
 आला चतुर्वर्ग नृपालयीं स्वयें । चतुःकुमारात्ममिषेंचि निश्चयें ॥
 सुळा नसे भूपतिच्या सुखाप्रती । स्तवी सदा यास सुखें दिवस्पती ॥ १४ ॥
 रामासर्वें लक्ष्मण सर्वदा वसे । शत्रुघ्न तोही भरताश्रयीं असे ॥
 पूर्वीं विभागक्रम जाहले जसे । द्वंद्वें सुखें वर्तति बंधु ते तसे ॥ १५ ॥
 छाया तन्तुची तनुला न सोडी । त्या बंधुची एक तसीच जोडी ॥
 परस्परीं त्यासि अपार गोडी । त्या मित्रभावा उपमाचि थोडी ॥ १६ ॥

—छंदोरामायण.

(१६) मद्यपी व भगवद्भक्त.

लज्जा, गेह, कुटुंब, धर्म, रुचि, भी, देहस्मृती ही गळे,
 आधीं हांसति वाळ कर्मठ भले होती त्यावेगळे ।
 तोंडीं शब्द विचित्र, अश्रु नयनीं, पुण्यर्थि सारी ढळे
 कां पीती मदिराचि मूर्ख ! भगवत्कीर्तिप्रिया नाढळे ? ॥ १ ॥
 देहातें विसरे, न मृत्युस गणी, हांसेहि, नाचे, रडे,
 लज्जा जाय, नुरेचि रीति पहिली, अन्याचि आंगीं जडे, ।
 हें पानव्यसनीं असें सुख ! तरी तें कीर्तिपानीं घडे
 पायीं विश्व पडे, न जाय नरकीं, कां मद्यपा नावडे ? ॥ २ ॥

—बृहद्शम अ. ६५.

(१७) राम वनवासस निघाले तेव्हां अयोध्येंतला विलाप.

विवुधप्रिया.

ते' म्हणे " रघुनायका ! सुखदायका ! तुजवाचुनी
 या जगत्त्रितयीं नसे मज सौख्यलेश हि वांचुनी ।

१ लक्ष्मीनें चुंबिलेल्या मुखानें. २ पूजन. ३ धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष हे चार पुरुषार्थ
 किंवा सलोकता, समीपता, सरूपता, सायुज्यता हे चार मोक्ष. ४ हें वर्णन सत्य आहे पण
 किती विनोदप्रचुर आहे ! ५ पुण्यसंपत्ती. ६ कौसल्या.

त्वद्वियोग रघूत्तमा ! हृदयास या श्रमहेतु कीं
 उग्रदुःखभराचिया न तुळेत पर्वत हे तुंकीं ॥ १ ॥
 वासरा ! तुज वास राजसुता ! वर्नी रुचला कसा ?
 कां कठोर करूनि मानस टाकिशी मज लोकसा ।
 ने मलाहि चतुर्दशाब्द वियोग दुःख न सोसवे
 स्वप्रखेद सहावयास हि आजुनी हि नसे सवे^३ ॥ २ ॥ .
 प्रीति देशि सपत्नमातृमनासि होडनिया जटी
 दंडकींहि तपस्त्रिलोकगणांसि होशिल धूर्जटी ।
 दुःखसागरपारदा ! मजला परंतु तूरी नसे
 नेत्रभृंग उपोषणें करितील हे किति दीनसे ” ॥ ३ ॥
 पोटिशी धरुनी सुतासि करी विलाप परोपरी
 कोपला बहु लक्ष्मण स्वमनांत धीरमणी परी ।
 अग्रजासि म्हणे “ विभो ! मज दे नियोग, भुजाबळें
 क्षीजित क्षितिपाळ बांधुनि राज्य साधिन हें पळें । ॥ ४ ॥
 मारितों भरतासि आणि तयाचिया निज मातुळा
 मद्भुजद्वितयासि या भुवनत्रयांत नसे तुळा ।
 यौवराज्य करी, घडो तव शत्रुला वनवास हा
 स्वांघ्रिसेवनलब्धविक्रमदासकौतुक तूं पहा ! ” ॥ ५ ॥
 लक्ष्मणासि धरुनिया हृदयीं म्हणे रघुराज तो
 “ हें यथार्थ परंतु वा समयीं पराक्रम साजतो, ।
 पूर्ण हो जननीमनोरथ, सत्यसंध पिता असो,
 दंडकांत चतुर्दशाब्द तपोधनीं जन हा वसो, ॥ ६ ॥
 अंब ! तूं नगरीं असे, मम तात वृद्ध संचित हा
 सेवनें सुखवी मनीं धर धीर, मीं नमितों पहा ! ।
 मत्समानचि पुत्र लक्ष्मण दास्य नित्य करूं तुजें
 या सुतासि सुदुर्लभ त्रिजगीं महासुखहेतु जें ” ॥ ७ ॥
 कौसलेंद्रसुता म्हणे “ पितृवाक्यपालनतत्परा !
 वासरा ! जरि दंडकाप्रति जासि चित्तसुखाकरा ! ।

१ तुळणेला. २ स्वप्रांतलेंही दुःख. ३ सवय. ४ कैकेयीच्या मनास. ५ नौका.
 ६ आज्ञा. ७ दशरथ. ८ जें तुजें दास्य मला या जगीं महासुख देणारें आहे. या चरणांत
 रामाची मातृभक्ति सुव्यक्त झाली आहे.

अंतराय नसो पथीं तुजला असो सुख काननीं
मच्छरीर परंतु हें पडलें वियोगवृत्काननीं ” ॥ ८ ॥

वंदुनी जननीजनांप्रति रामचंद्र निघे तदा
“ने मलाहि” म्हणोनिया धरि लक्ष्मण प्रभुच्या पदा ।
मायबापहि टाकिले परि बंधुरज न सोडिलें
जेहबंधन सज्जनें भुवनत्रयींहि न तोडिलें ॥ ९ ॥

सांगतां वनवासवृत्त विदेहराजसुता सती
सिद्ध होय निवारितांहि, वधूसि मुख्य गती पती, ।
ते धैवानुमता स्वभूषण तेधवां अति आदरें
दे समस्त अरुंयतीप्रति पूजुनी नमुनी करें ॥ १० ॥

“काननीं कुशदर्भ कंटक गोक्षुरादि पथीं खडे
कोमळाकृति ही तिघे, चरणप्रचार कसा घडे ?” ।
यापरी जन तो विलोकुनिया त्यासि वदे, रडे,
लोकशोकजळें करुनि चिखोल भूमिवरी पडे ॥ ११ ॥

वल्कलांबरधारणोत्तर पुत्रयुग्ममुखाकडे
पाहुनी नृप होय मूर्छित फार दीन तसा रडे ।
मायबाप गुरू नमूनि निघे रघूद्वह तत्क्षणीं
आणवी रथ तों सुमंत्रकरें नरोत्तम आंगणीं ॥ १२ ॥

दूर तो रथ जाय तों बहु राय ‘हाय ।’ म्हणे, पडे
“न्या” म्हणे, “मज राक्षसी सदनांतुनी महिपीकडे ।
मातृपुत्रवियोगदायक हा तिच्याच गृहीं पडो,
वांचणें न दिसेंचि, मृत्युचि तत्समीप मला घडो” ॥ १३ ॥

जेधवां प्रभु तो निघे सहसा वनाप्रति जावया
पौर ते रडती, समस्तहि टाकित्ती द्रविणालया. ।
त्या रथासह धांवती पडती पथीं किति कश्मळें
‘हा !’ असें वदती मुखें नयनांतुनी गळतीं जळें ॥ १४ ॥

लोक सर्वहि शोकविह्वल ओक्रे टाकुनि धांवले
कीं तृषाकुळ सर्व ते अमृताशयाप्रति पावले ।

१ पति जो राम त्याचें अनुमोदन मिळाले आहे जिला अशी. २ कौसल्येकडे. ३ मातेला
पुत्रवियोग देणारा. ४ घरें. ५ जलाशयाजवळ.

रोधिती^१ रथमार्ग पाहति रामचंद्र मुखाकडे
 वैर्हिंवोष्टित विद्युदंबुदसाम्य तै प्रभुला घडे ॥ १९ ॥
 लोक ते कर जोडुनी म्हणती वियोग न साहवे
 स्पष्ट संयैमनीसमान पुरीस आज न पाहवे ।
 त्वत्पदांकित काननीं विचरूं जसे सुरनंदनीं
 सर्व सौख्य असें त्वदास्यविलोकनीं पदवंदनीं ॥ १६ ॥
 त्वत्पदाब्जवियोगतापित चित्त हें न रमे घरीं
 न श्रुतिप्रतिपाद्यवस्तुविचारसार कथांतरीं ।
 न स्मरलिसकेलिलालससुंदरीभुजवंदनीं
 सर्व सौख्य असें त्वदास्यविलोकनीं पदवंदनीं ॥ १७ ॥
 त्वत्पदाब्जवियोगताप हरावया वळ सारसीं
 पाहतां न दिसे, नसेचि निशाकरीं, न सुधारसीं, ।
 राघवा ! मग शक्ति कोडुनि सर्पवेष्टित चंदनीं ?
 सर्व सौख्य असें त्वदास्यविलोकनीं पदवंदनीं ॥ १८ ॥
 त्वद्वियुक्तमनासि तोष नसेचि पडूसभोजनीं
 गायनीं शयनीं धनीं वसनीं सुरूपवधूजनीं ।
 स्यंदनीं तुरगीं गर्जीं भुवनत्रयीं स्वकळेवरीं
 ने वनास जनास या रघुनायका ! करुणा करी ॥ १९ ॥
 पन्नगाश्रित गेह सिंहगुहाच कीं पितृकानन
 बंधनालय यातनास्थळ कीं सकोपयमानन ।
 वाटती नगरी तैशी तुजवांचुनी रघुनायका !
 दे स्वपादसमागमामृत सर्वदा सुखदायका !” ॥ २० ॥
 यापरी वदती, रथासह धांवती अनिवारित,
 कोटियज्ञ पदोपदीं अखिलद्वयसंचय सारित ।
 पावले तमसातटाप्रति लोक तों रवि मावळे
 काय पौरकथा वदों ! नगरासि टाकिति कावळे ! ! ॥ २१ ॥

—छंदोरामायण, अयोध्याकांड.

१ अडविती. २ तेव्हां रामचंद्र मोरांनीं वेष्टिलेल्या विद्युद्युक्त मेघासारखे दिसले. ३ यम-
 पुरी. ४ तुझ्या मुखावलोकनांत. ५ वेदांनीं स्तविलेल्या परब्रह्माच्या चिंतनांत किंवा अन्य
 उत्तम कथांत. ६ कामविकारांनीं विद्ध झालेल्या मंदक्रीडेविषयीं उत्सुक असलेल्या सुंदरीच्या
 आलिंगनांत. ७ या सुंदर श्लोकांत रामावांचून आपलें घर व नगर कसें भयाण व भीतिप्रद
 वाटतें हें सांगितलें आहे. ८ पूर्वकर्माचा नाश करीत.

(१८) भाषादेवीच्या राज्यांतला अद्भुत चमत्कार.

पुढें दिलेला उतारा अपूर्ण आहे. पण तो केवळ कवीच्या भाषास्वाभित्वाचा एक पुरावा म्हणून पुढें आणला आहे. भाषादेवीच्या राज्यांत मयासुराप्रमाणें अद्भुत कसरतीचे खेळ खेळणारा जादुगार मोरोपंतच. याला तुला पृथ्वीवर सांपडणार नाही. कथाभाग सुसंगतपणानें सरळ व नेहमीच्या गोड भाषेत वर्णून पुन्हा तो अनेक मंत्ररत्नांनीं विणून काढणें हें काम विश्वकर्माशिवाय दुसऱ्या कोणास येणार ?

रामप्रेक्षाकामें *श्रीमद्गस्त्यादि पुण्यकीर्ति सुनी ।

येती, त्यांला पूजी राजा निजमस्तकीं पदें नसुनी ॥ १ ॥

म्हणती, “त्वद्विध राजा पूर्वीं आम्हीं न देखिला कोणी ।

दौरुणशत्रु निशाचर मथिली, केली सुखाकरा क्षोणी ॥ २ ॥

क्षालायाला जनमळ भगीरथें आणिलीच देवधुनी ।

चंद्राशैपरि कीर्ती विनिर्मिली त्वांही सुरैरिपू वधुनी ॥ ३ ॥

विमलैगुणा ! तुजवांचुनि सूक्ष्मदृशांला न देखणां ठावें ।

अद्वैदिनि तव चैरैणाब्जीं, म्हणवुनि त्यांचा द्विरेफसा भाव ॥४॥

हें ऐकुनि विनयज्ञ प्रभु वंदुनिया म्हणे, “अहो ! स्वामी !

बैहुमान कीर्तिशाली भवत्प्रसादें करुनिया आम्हीं ॥ ५ ॥

लंकेश निशिचराधिप मेला तुमच्या तपःप्रभावानें ।

कौरुण्याकुलहृत्स्थलें मजला स्तावितां स्वपुत्रभावानें ॥ ६ ॥

* हा उतारा सातव्या कांडांतला असल्यामुळें प्रत्येक आर्येच्या प्रथमार्धाचें सातवें अक्षर घेतलें म्हणजे दर तेरा आर्यांत ‘श्रीराम जयराम जयजयराम’ हा मंत्र गुंफलेला सांपडतो. शिवाय = अशी खुण केलेले वर्ण एकत्र केले म्हणजे रामरक्षा अगर विष्णुसहस्रनामांतले श्लोक सांपडतात. पहिल्या दहा आर्यांत ‘रामो दाशरथिः शूरो लक्ष्मणानुचरो वली । काकुत्स्थः पुरुषः पूर्ण कौसल्यैयो रघूत्तमः’ हा श्लोक साधला आहे; व पुढील चार आर्यांत ‘वेदांतवेत्ता यज्ञेशः पुराणपुरुषोत्तमः’ हा श्लोकार्थ साधला आहे. सारें मंत्ररामायण त्रयोदशाक्षरी मंत्रांत बसविलें आहे. व उत्तरकांडांत या मंत्राशिवाय अन्य श्लोकही साधले आहेत व यामुळें तें कांड पंतांच्याच हेतुप्रमाणें ‘श्रीरघुपतिमंत्ररत्नमंजूषा’ झालें आहे. हे सर्व मंत्र अद्याप सांपडले नाहीत. कांहीं कै. वामनरावजी ओकांनीं हुडकून काढले आहेत. ते खचित् ‘सूक्ष्म-सदशावांचून कथापरांलाच सांपडणार’ नाहीत. १ राम दर्शनाच्या इच्छेनें. २ गंगा. ३ सुंदर स्थान. ४ भ्रमरासारखा. ५ दयामृतानें भरलेलें हृदय ज्यांचें.

हा दशमुख अमरांचा रिपुं दारुण जन्मला कसा दुष्ट ? ।

दोषनिधीला याला वरदाता कोण जाहला तुष्ट ? ॥ ७ ॥

हैं पूर्ववृत्त मजला सांगा, आकर्णनस्पृहा आहे" ।

ऐसें पुसतां हर्षे अगस्त्य सांगे कथा तयाला हे ॥ ८ ॥

“चतुरास्य तनय रामा ! पुलस्त्यनामा अखंडितज्ञान ।

वेदाब्धि पावकौजा सत्कैवल्येक्षे गेयविज्ञान ॥ ९ ॥

संसारसिंधुचें जल केलें लघूनि जेंवि तृणबिंदु ।

त्या सत्तमासि मंग दे कन्या राजर्षिनाथ तृणबिंदु ॥ १० ॥

त्याला झाला तनय, ख्यात मुनी विश्रवा गुणें ह्य ।

वेदांत सारवेत्ता, सर्वजनामाजि मान्य सद्विद्य ॥ ११ ॥

तद्धनिता खुराया । सती भरद्वाजकन्यका झाली ।

यैक्ष्ण सुज्ञेश्वरसख, शैमधन, वैश्रवणनाम सुत व्याली ॥ १२ ॥

त्याप्राति लंकानामक पुरातन स्थान अर्पिलें तातें ।

द्रविणैस्वामित्वासह, पुष्पक विधि दे स्वभक्तिमंतातें ॥ १३ ॥

भव पुरकाल श्रीगल गौरीगुरु भक्तकामनाकर्ता ।

झाला शूलविषोरंगधर वित्तपमित्र कामसंहर्ता ॥ १४ ॥

—मंत्ररामायण उत्तरकांड.

(१९) रंगभूमि.

दुसरे दिवशीं राजापौरांहीं हर्ष बहु मनीं धरिला ।

समर पहाया येउनि शीघ्र महारंग सर्वही भरिला ॥ १ ॥

त्या त्या मंचीं ते ते विप्रादि समग्र जन सुखें बसले ।

जेंवि विमानांत अमर गंधर्वादिक तसे समुल्लसले ॥ २ ॥

वर मंच वेगळाले विप्रादिलीजनेंहि शोभविले ।

वेश्यांच्या मंचांहीं बहु कामी मधुपसेचि लोभविले ॥ ३ ॥

उपरिगृहिं राजवधू जेथें अतिरम्य जैवनिका राजा ।

देवीच करिति भजनें प्रिय न सहातीच लव निकारा ज्या ॥ ४ ॥

१ अग्नीसारखा तेजस्वी. २ ब्रह्मद्रष्टा. ३ प्रशंसनीय आहे आत्मस्थिति ज्याची. ४ कुबेर.
५ शंकराचा मित्र. ६ शूल, विष व सर्प यांतें धारण करणारा. ७ भव्य वस्त्रपात्रादिकांनीं
शोभले. ८ हे वर्णन आजच्या नाटकगृहाला बरोबर लागतें. ९ माडीवर. १० पडदे.

प्राङ्मुख कांचनमंचीं इंदु तसा भोजनायक विराजे ।
बसले स्वोचितमंचीं रत्नांबररम्यकाय कविराजे ॥ ९ ॥

—हरिवंश. अ. १७.

(२०) रावण व रामवानर यांचें युद्ध.

मग रक्षःकुंजर तो घेडनि सेनेसह स्वपुत्रास ।
वानरबलासि येडनि देता झाला जगद्रिपु त्रास ॥ १ ॥
ते दुंदुभि तोर्यदरव, दरवैर, वीणा, मृदंग, वाजविती ।
गजहयरथचक्रध्वनि भटसिंहध्वान भुवन गाजविती ॥ २ ॥
कांपे थरा थरारां, गिरि चळती, अब्धि होय संक्षुब्ध ।
पांसु प्रांशूर्णांशुश्रुति चोरुनि होय सुरनदीलुब्ध ॥ ३ ॥
वांसवनीलश्री, तो कवची, खड्गी, गदी, शरी, चापी, ।
प्रासी, श्ली, कुंती सुसली दशकंठ पातला पापी ॥ ४ ॥
कपिवलपारावारीं दशमुख शिरला जसा महामकर ।
'मामकरक्षोट्टंदीं,' म्हणे, 'कसा शर धरील रामकर?' ॥ ५ ॥
तो समर लोर्महर्षण केला, त्याला तुला नसे कांहीं ।
केशाकेशि, नखानखि, मुष्टामुष्टि प्लवंगलोकांहीं ॥ ६ ॥
नानायुधव्रजक्षत कपि कोपें पादपाद्रिशिखरांहीं ।
रात्रिंचरसेनेला मर्दिति पदमुष्टिदंतनखरांहीं ॥ ७ ॥
मृतगजहयदेहातें हातें उचलोनि मारिती रिपुला ।
क्षतरक्षःक्षतजांच्या क्षितिपृष्ठीं वाहती नदी विपुला ॥ ८ ॥
ते गगनग मग अगर्नगधर खरतर वीर नीरदासारे ।
वर्षति अर्ध्वरक्षण दक्षासुरसंब मस्तकीं सारे ॥ ९ ॥
मांसाचे संचय किति ; रक्ताचे वाहती महापूर ।
शूरजनक्षय झाला, भूरजहीना, दुमाद्रिही चूर ॥ १० ॥
धूलीच्या निकरानें पडला सर्वत्र निविड आंधार ।
कार्य रजःपटलानें भूमि करी निर्जरांसि आधार ॥ ११ ॥

१ राक्षसश्रेष्ठ रावण. २ मेघासारखे नाद करणारे नगारे. ३ चांगले शंख. ४ फार प्रखर असें सूर्यतेज. ५ पाचूसारखी नीलकांति ज्याची तो. ६ अंगावर कांटा उभा करणारा. ७ वृक्ष व पर्वत धारण करणारे. ८ इंद्रजिताचा यज्ञ रक्षण करण्याविषयीं तत्पर असलेले राक्षससमुदाय. ९ उत्प्रेक्षा.

धेउनि धिकारातें, जय देउनि रामबाहुदंडांतें ।

यातु गृहीं जाय, गणी कोदंडातें चि कालदंडां तें ॥ १२ ॥

—मंत्ररामायण. युद्धकांड.

(२१) भारतीयुद्धानंतरचा रणभूमीवरचा शोकप्रद देखावा.

श्रीकृष्णवरें पाहे हें युद्धस्थान दिव्य-दृष्टि सती ॥

योग्या जाणाया जी स्व-व्रतपुण्यें अशेष सृष्टिस ती ॥ १ ॥

जे भक्षिले शिवांहीं गृध्रांहीं कांत-काय काकांहीं ॥

ते पाहूनि न पाहति बहु-मूल्य मणींस बायका कांहीं ॥ २ ॥

तें सर्व स्त्रीचेष्टित गांधारी दिव्यदृष्टिनें पाहे ॥

कृष्णासि म्हणे कोण्ही स्त्री मजसम दुःखिता जर्गी आहे ॥ ३ ॥

हुडकिति शवें पहा पतिसुत वळखायासि बायका सारीं ॥

या कमळ-वन-विहारा शिरल्या हंसीच काय कासारीं ॥ ४ ॥

भीरुप्रकृतिहि न गणिति भय पतिंच्या भेटतां धडा, कांकीं ॥

गृध्रीं घृकींहि साहति कदलीहि करेथुंचा धडाका कीं ॥ ५ ॥

शोधुनि जोडिति हातें पतिपुत्रशिरादि अवयव धडा जे ॥

तारुण्यभर वैधुंचा मच्चितीं तेंवि न सुत-वय डाजे ॥ ६ ॥

पदरें पुसोनि चुंविति पतिमुख सुरतांत जें जसें चुंबी ॥

वा मर्त्किया प्रसवली जैशी ऐशी न कटु फळें तुंबी ॥ ७ ॥

दुर्योधनास भेटे होय तिच्या फार भर विलापाला ॥

दैवें मृतपुत्रविष-च्छामेचा तीस भरविला पाला ॥ ८ ॥

आलिंगितां सुतशव स्फुरले बहुकरुण जे विलाप तितें ॥

त्या दुःखा ते स्वल्पचि सुकलत्रा जेंवि जेविला पति तें ॥ ९ ॥

कृष्णा ! पहा ! सुतेजा जोडा होता जगांत हा रविला ॥

हार विलासवतीनें जेंवि क्षितिनें तसाचि हारविला ॥ १० ॥

हार विलासवतीनें केला हा लक्ष्मणप्रसूनें कीं ॥

हारविला सवतीनें क्षितिनें, पुजिला सुरप्रसूनें कीं ॥ ११ ॥

कृष्णा ! युद्धारंभीं हा माझा पुत्र सत्पदा लागे ॥

‘ माते ! विजय घडाय दे आशीर्वाद मज ’ असें मागे ॥ १२ ॥

१ गांधारी. २ हत्ती. ३ सुनांचा. ४ माझे कर्म. ५ भोपळा. ६ दुर्योधन स्त्रीनें
विलासवतीनें. ७ मृतपुत्र हीच विपत्तिरूप वल्ली तिचा.

वदलें मेघश्यामा ! या माझ्या नंदनासि मीं वा गा ! ॥

‘जिकडे-सुधर्म तिकडे जय, युद्धीं न भ्रमें महाभागा ! ॥ १३ ॥

वत्सा जरि तू युद्धीं न भ्रमसिल पावसील सुगतीतें ॥

करिती कुलीन जेणें हर्षें स्वर्गां स्वपूर्व फुगती तें ॥ १४ ॥

रडत नसे पुत्रातें, स्वर्गा गेला, न सोडिली संधा ॥

कृष्णा रडतें मी या दीना हत-बांधवा धेवा अंधा ॥ १५ ॥

विटले कंसाऽराते ! संसारा तेचि एक जन धन्य ॥

अन्य व्यर्थचि गेले, मेले विषयार्थ करुनियां जन्य ॥ १६ ॥

मुख हुंगिती सुतांचें पतिवरि कर फिरविती पहावेना ॥

कृष्णा कोणाचा तरि शोक करिल हें मला सहावेना ॥ १७ ॥

तापविती अति दुःसह पतिसुत-शोकाऽर्क आंत बाहेर ॥

विधिवरि बोटें मोडुनि कोपें खातात दांत वा हेर ॥ १८ ॥

हा दुःशासन कृष्णा मलाही दाखवी न पाठ उनीं ॥

पडला पहा उताणा अभिमान असे असंसि पाठउनीं ॥ १९ ॥

हा मूढ भ्रात्यांचें कर्णांचें प्रिय करावयाहि तसें ॥

साध्वीस सभेमध्ये गांजी तें कर्म या गमे हितसें ॥ २० ॥

म्हणसिल कृष्णा मज तरि मारावें या कसें न भावातें ॥

सोहं नये प्रशस्ता शीला कुलजें जसें नभा वातें ॥ २१ ॥

सौभद्र शिशु शरभसा तो हा संपन्न जो महाकौर्यें ॥

तुजहुनि धनंजयाहुनि अधिक दिदीनें रणीं बळें शौर्यें ॥ २२ ॥

कृष्णा ! त्वत्सम तव कृत-वर्णन भाचा परा सुकविता कीं ॥

झाला घालाया धृत-वर्णन भाचा पराऽसु कवि तार्कीं ॥ २३ ॥

१ आपले पूर्वज. २ पतीला, धृतराष्ट्राला. ३ युद्ध. ४ पतिशोक व सुतशोक हेच कोणी सूर्य. ५ या कठिण अर्येवर खुद्द कवीनें विस्तृत टीप दिली आहे ती अशी:—“ कृष्णा ! त्वत्सम कृतवर्णन कविकृतगुणवर्णन तव भाचा परा अरितें प्रतापें सुकविता शुष्क करिता असा होता कीं तो हा नभाचा धृतवर्णन गगनासारखा श्यामवर्णन सौभद्र स्वाश्रयीं अमृतीं जे कवि होते ते स्ववियोकीं तार्कीं नीरसीं पराश्रयीं घालावयासि परासु झाला.” पंतांचा भावार्थ असा दिसतो. “ कृष्णा ! तुझ्यासारखा श्यामवर्णन पराक्रमी भाचा शत्रूस स्वतेजानें असा निस्तेज करणारा होता कीं तत्पराक्रमवर्णनामृत पिणारे जे कवि होते त्यांना स्ववियोगतक पाजण्यासाठीं च कीं काय तो मृत्यु पावला.”

शुद्धा सरस्वतीशी कृष्णा सोडी प्रभा न मेल्याला ॥
 मज भगवान् भास्करसा हाहि महाभाग भा गमे ल्याला ॥ २४ ॥ १२५
 अंकीं मस्तक घेउनि ती बाळा उत्तरा पहा पतितें ॥
 चिबुक धरुनि बोलविते लिहिलें ऐसें कसें महापतितें ॥ २५ ॥
 म्हणत्ये मौन त्यजुनि स्मितपूर्वक एक बोल बोलाजी ॥
 ती कसि निवेल तुमच्या प्रियवागमूर्तीच नित्यलेला जी ॥ २६ ॥
 हा जैन सखी-समाजीं तुमचा सोडुनि काय पद रमला ? ॥
 चुकलें क्षमा करावी पसराया उशिर काय पदर मला ॥ २७ ॥
 नसतां उशी उशीर-व्यजन पयःफेन-शुभ्र मृदु-शयन ॥
 कशि निज आली जरि शिर न मदकीं पदतळींहि हा शयन ॥ २८ ॥
 अपराध कां करिल हे जाणे पतिदास्य-धर्म साध्वी कीं ॥
 अजि तीर्थबुद्धि केवळ जी युष्मत्पतिशेषमाध्वीकीं ॥ २९ ॥
 नेत्रें उघडुनि पहा दासी तुमचीच हे नव्हे अन्या ॥
 भलती स्पर्शेल कसी ? मी सत्य विराटनृपतिची कन्या ॥ ३० ॥
 हा सातवा परिचया मास पहा ! गणुनि लोटले साच ॥
 इतुक्यांत कसे विटलां साधु म्हणति सख्य साधुसीं साच ॥ ३१ ॥
 आर्या कृष्णादेवी आर्या कृष्णाऽनुजा पृथा आजी ॥
 यांवरि रुसलां कैसे जातां सोडुनि कां वृथा आजी ? ॥ ३२ ॥
 वीरा कोणा पांडव माधव तव हे न नाथ सा मान्य ? ॥
 मेलशि असाहि कसा सहसाचि जसा अनाथ सामान्य ॥ ३३ ॥
 अत्यद्भुतही सुखद न यांचा यांतेंहि न महिमा मातें ॥
 सुखदा होइल मारुनि रिपुला विपुलाहि न महि मांमातें ॥ ३४ ॥
 तुजवाचुनि वांचुनि सुख कैचें हा काय भार तार मला ॥
 ने हंस मानसीं निज-हंसीविण काय भारता ! रमला ? ॥ ३५ ॥
 उदकीं लवण तसें हें करिलचि शोकांत उर विलीन सती ॥
 असती मृदु तरि पळ या तापें लोकांत उरविली नसती ॥ ३६ ॥

१ हा सूर्याप्रमाणें भा (तेज) ल्याला (तेजोरूप अलंकारानें भूषित झाला) २ हनु-
 वटी. ३ रमलेली. ४ मीं-संस्कृत ' अयं जनः ' प्रमाणें प्रथम पुरुषार्थी घ्यावा. ५ वाळ्याचा
 पंखा. ६ हात. ७ आपण पिऊन उरलेल्या मद्याला मी तीर्थ समजत होतें. ८ पांच पांडव
 व साहवा कृष्ण. ९ कृष्णातें. १० मग्न.

आयांतें दयांतें म्हणत्यें मज लाविली वळेंच सवे ॥
 कां मोडितां तुम्हीच क्षण आतां स्व-पति वेगळें नसवे ॥ ३७ ॥
 पति जवळुनि कां नेतां नेउनि हितबोध करुनि खोलीत ॥
 तुमच्याहि असें अंतर पडलें कांगे क्रियेंत बोलीत ? ॥ ३४ ॥
 जड सोडवितां हृदयीं देह मनोमयचि उरविला पतिचा ॥
 गांधारीनें कथिला, भिजवी प्रभुचेंहि उर विलाप तिचा ॥ ३९ ॥
 राधा म्हणत्ये हा ! मज पुत्रवर्तीचीच लागली दृष्टी ॥
 पुत्रा शल्या झाली तुजवांचुनि जेंवि रविविना सृष्टी ॥ ४० ॥
 मजपरिसहि बहु म्हणतिल हे वार्ता परिसतां धरासुर 'हा !' ॥
 अस्मदभाग्ये केला तो कर्ण रणांगणीं पराऽसु रहा ॥ ४१ ॥
 द्विज हो संतत तुमच्या जो आशिरमृतवृष्टिनें ओला ॥
 पार्थदवानें केला कल्पद्रुम भस्म तो कसा बोला ? ॥ ४२ ॥
 वृषसेना राणिं म्हणते 'नाथा ! तुज न विजयें न गुरुशापें ।
 वधिलें कृष्णाक्षोभें अथवा माझ्याचि पूर्वकृत पापें ॥ ४३ ॥
 ब्रह्मण्य शूर दाता बुध सर्वांगोपभोग जो कर्ता ॥
 हर्ता शत्रूपद्रव दुष्टे ! मेहि ! मारिला कसा भर्ता ? ॥ ४४ ॥
 मज तुजहि समचि भजला उपभोगें तोषला विलासवती ॥
 अन्या स्वप्नीं नेणे त्यासि कसा दोष लाविला सवती ॥ ४५ ॥
 मज कां गिळिलें नाहीं ? पापे ! रथचक्र गे ! कसें गिळिलें ॥
 दे उत्तर ऐकों दे कां न वदसि, तोंड काय गे खिळिलें ? ॥ ४६ ॥
 बहुभर्तृका कुशीला तूं तुज म्हणतात सुकवि कुंतरीच ॥
 रथचक्र क्रव्य कवळ करुनि खरी जाहलीस कुंतरीच ॥ ४७ ॥
 धर्मा त्रयोदशाऽब्द न ज्याच्या चिंते करुनि निज लागे ॥
 तो हा पुन्हा नुठायी वसुधे ! तुज दृढ धरुनि निजला गे ॥ ४८ ॥
 'देवा ! जयद्रथाचें सांप ङळें परि नसेचि धड धड तें ॥
 आलिंगिलें सुतेनें पाहुनि माझ्या उरांत धडधडतें ॥ ४९ ॥
 कृष्णा हरिली जेव्हां कृष्णा ! हा तेथवांचि मारावा ॥
 परि धर्म म्हणे बुडतें भगिनी-सौभाग्य म्हणुनि तारावा ॥ ५० ॥

१ द्विज, ब्राह्मण. २ पृथ्वीनें रथचक्र गिळिल्यामुळें कर्णवध झाला. ३ पृथ्वी, बहुभ-

र्तृका आहे म्हणजे पुष्कळ राजांनीं तिचा उपभोग घेतला आहे, अर्थात् ती कुशीला आहे

४ दुःशिला ही धृतराष्ट्राची कन्या असून तिचा पति विषयांध जयद्रथ होता.

तैसीच या प्रसंगीं धर्मे कां दुःशिला न आठविली ॥
 जाणो युद्धारंभीं करुणा तीर्थाटनासि पाठविली ॥ ५१ ॥
 बहुतकरुनि तों एका कन्येच्या या जनांत ज्या माता ॥
 त्यांसि गमे स्वतनुपरिस अधिक सुतासूनुपरिस जामाता ॥ ५२ ॥
 येती पुनःपुन्हा शिर हुडकुनि धांवत सुता धडाजवळ ॥
 कीं काक-गृध्र-वृक-बक तडतड तोडुनि भक्षिती कवळ ॥ ५३ ॥
 म्हणत्ये तुझ्या सरुयाला वा कोणिकडे झुगारिलें शिर तें ? ॥
 शिरतें काळिज कार्नीं कन्येचे करुण-वच जसें शिरतें ॥ ५४ ॥
 'भीष्म प्रभुशर-तर्पीं निजला आहे जसा कुसुम-तर्पीं ॥
 हें शौर्यवीर्य न सुरीं कैसें मनुजीं असेल मग अर्पीं ॥ ५५ ॥
 या मार्गे धर्माचें पांडव पुसतील तत्व कोणातें ? ॥
 हा ! राजनीति विधवा झाली बैसेल धरुनि कोणातें ॥ ! ॥ ५६ ॥
 हा परम-सत्यवादी स्ववधोपाय स्वयेंचि कीं कथिला ॥
 मग अर्जुनें शिखंडी करुनि पुढें न्यस्त-शस्त्र हा मथिला ॥ ५७ ॥
 सकळां शस्त्रधरांचा हरसा आचार्य नायक विनेता ॥
 पडला पहा परांतें विलया म्हणऊनि हाय कवि नेता ॥ ५८ ॥
 शिव शिव कृष्णा ! क्रव्या-दांहीं याचाहि भक्षिला काय
 स्वाश्रय न रक्षिला तरि अन्नांहीं अर्थ रक्षिला काय ? ॥ ५९ ॥
 ज्याचें अतुळ ब्राह्म-क्षात्रहि तेज प्रसिद्ध, जो लोहा ॥
 स्पर्शमणि तसा, प्रणता शिष्या अत्युत्तमत्व दे तो हा ॥ ६० ॥
 त्याचा खातात पहा तडतड तोडुनि कैरट पायातें ।
 सर्व तुम्ही वंदाया तेव्हां जोडुनि कर टपा यातें ॥ ६१ ॥
 कृष्णा ! कृपी कृशाकृति कृपणा झाली पहा महाशोकें ॥
 नाना विलाप करिती गमती कोकीच टाकिली कोकें ॥ ६२ ॥
 ती ब्रह्मचारिजटिलच्छात्रजनासह करुनि आशु चिता ॥
 उचिता क्रिया करितसे या स्त्रीची अद्भुताचि वा शुचिता ॥ ६३ ॥
 तळमळती पाहोनि प्रेतदशा निपट अनुचिता पतिची ॥
 असिला बहु काय चिता देणारी सुबहु तनुचि ताप तिची ॥ ६४ ॥

१ पार्थाला. २ कोपन्याला. कुलीन घराण्यांतली विधवा लजेनें दुःखानें कोपन्यांत रडत बसते.
 ३ द्रोणाचार्य. ४ शिक्षक, गुरु. ५ कौरव व पांडव उभयतांचा आश्रय द्रोणाचार्य होता तेव्हां
 त्याच्या अरक्षणाचा दोष दोघांकडे आहे. ६ कावळे.

हा शकुनि अमृत परि ज्या विषधर्म न्याय सत्य घामेली ॥
 नाहीच मनीं कपटवृत्तीं जोड्ढनि अत्यघा मेला ॥ ६५ ॥
 हे राजश्री व्हाया मम तोकांचा विनाश शिकले तें^१ ।
 तपनालाहि गिळी जो तम तो कां चाविना शशिकले तें ? ॥ ६६ ॥
 तूं एक पांच पांडव हे सा केवळ अवध्य गमतात ॥
 आपण नामेंचि अचळ ऐसें येइल अवध्यगमतांत ॥ ६७ ॥
 भीष्म द्रोण जयद्रथ दुर्योधन कर्ण यां पुढें पुरलां ॥
 कृप कृतवर्मा अश्व-त्थामा अत्युग्र परि तुम्ही उरलां ॥ ६८ ॥
 हे समरीं अमरींचे तिलकहि लकलकित नाहीसे करिते ॥
 परि तेजोनिधि दैवें घटजें केलेचि कीं अनेक रिते ॥ ६९ ॥
 ऐसें वदोनि दुःखध्वस्तज्ञाना सती बहुत रडली ॥
 धैर्यातें सांडुनि ती गांधारी शोकमूर्च्छिता पडली ॥ ७० ॥

—स्त्रीपर्व. अ. ४ व ५

(२२) रामाचा सीतेसाठीं शोक.

प्रणमन करून लक्ष्मण, विभुला सीतोक्ति सर्व आयकवी ; ।
 तच्छ्रवणें व्याकुल बहु झाला चित्तांत सुज्ञराय कवी. ॥ १ ॥
 तो निजउटजा येतां, मार्गी होती अनेक अपशकुनः ॥
 हानीतें सुचवीती निजदेहस्फुरण, मृग, शिवा, शकुन. ॥ २ ॥
 आलय जाडनि पाहे, तों सीता राघवासि भेटेना ; ।
 त्या समयाहुनि दारुण मृत्यु, असें लक्ष्मणासि वाटेना. ॥ ३ ॥
 रुचिराक्षा नाहीं कीं, वत्सा ! हें अन्यगेह वाटतसे ; ।
 इतरस्थलासि आलों, चुकती अर्नभिन्न लोक वाट, तसे ॥ ४ ॥
 वत्सा ! मज जरि म्हणसी, सीतेची हेच होय दलशाला ; ।
 तरि मीच रामनामा नसेन ; साध्वी दिसेल काशाला ? ॥ ५ ॥
 ते मजवांचुनि नाहीं गेली गोदावरीविहारातें ; ।
 क्षण मद्विरहें तीतें युग होतें ; भार भावि हारातें. ॥ ६ ॥

१ द्रवला, विरघळला. २ द्यूत. ३ अवधि-अग-मत अस्ताचलाच्या मनांत. ४ दुःखानें
 हरण केली संज्ञा जिची अशी गांधारी. ५ अंगस्फुरण, हरिण, कोल्हीं व पक्षी अशुभ सुच-
 वितात. ६ अजाणते. ७ माझ्या विरहांत तिला हारही भार (ओझें) वाटतो.

तें प्रियतमा न हिंसें वधिली; नाहींच रक्त भूवरतें; ।
 नेलीच राक्षसानें; म्हणोनि शोधी स्थल क्षमावर तें ॥ ७ ॥
 “कोठें जनकसुते ! तूं गेलीस; धरासुते ! प्रिये ! जाये ! ।
 न करीं विनोद; झाला व्याकुल अत्यंत देह माझा; ये. ॥ ८ ॥
 तूं काय कोप धरिला; अपूर्व मृग नाणिला म्हणून मनीं; ।
 तरि चंद्रमृगाहि आणुन देइन, हें तूं असत्यसें न मनीं ॥ ९ ॥
 श्वशुराला परलोकीं गेलिस जरि तूं करावया नमना; ।
 पुसल्यावांचुनि कैशी सीते ! झालीस आज यानमना ? ॥ १० ॥
 न्यावें मजही तेथें, श्वशुराची प्रार्थना करून, सती ! ।
 भरत करूं राज्यांतें, तुजवाचुनि वांचुनी, सुखें नसती. ॥ ११ ॥
 राज्यश्री हरुनि, जरी कैकेयीनें वनास पाठविलें ।
 तरि तव योगें तें मीं नाहीं कांहीं मनांत आठविलें. ॥ १२ ॥
 मज-राजकन्यके ! तूं वरूनियां पावलीस न सुखातें; ।
 खातें हें चित्तातें; सांगों कोणास भी स्वदुःखातें ॥ १३ ॥
 हा कमलाक्षि ! तन्दरि ! सुंदरि ! जाये ! प्रिये ! अये ! सदये ! ।
 विधुसुखि ! पिकगर्वापह, अमृताहुनि गोडसें, स्वयें वद; ये. ॥ १४ ॥
 पंकज, विधु, हरि, गज, पिक, चमरीमृग, कीर जिंकिले होते; ।
 त्वन्मित्रातें मातें, त्वद्वैरें, पीडितील सखि ! हो ! ते. ॥ १५ ॥
 हा प्रियतमे ! वियोगज्वलनसुखीं होमिलेस कां मातें; ।
 वैरी संतोषविले, टाकुनि यातें वनीं सकामातें ! ॥ १६ ॥
 ऐसा रात्रिदिवसही विलाप करि शोकपर, जसा कोक ।
 कोकनदाक्ष सुमित्रातोकसहित तो करी विकल लोक ॥ १७ ॥

—मंत्र रामायण—अरण्यकांड.

(५) कथानकपर कविता.

सत्पुरुषकथा अद्भुत रसदा म्हणतो इलाचि सुरभी मीं ॥ ९ ॥

(१) रुक्मिणीचें स्वविवाहवृत्तकथन.

'कौरवयादवभार्या एका जागां मिळोनिया बसती ।
 हरियश गातां पळविति कोकिळशुकसारिकांसि लांब सेंती ॥ १ ॥
 श्रीमद्रुक्मिण्यादि प्रभुपत्नीतें अजातरिपु भार्या ।
 प्रभ करि प्रेमें जे^३ मित्र ननांदा प्रियासखी आर्या ॥ २ ॥
 "हे वैदर्भी! स्वमुखें स्वविवाहोत्सव कथा मला सांगें ।"
 कैसें वरिलें तुजला श्रीकृष्णें दीनवत्सलें आंगें?" ॥ ३ ॥
 प्रथम म्हणे वैदर्भी, "बाई होतें लहान मीं कन्या ।
 धन्या कृष्णकथा मज तेव्हांच रुचे, न आवडे अन्या ॥ ४ ॥
 भगवद्भक्त ब्राह्मण जे येती मत्पित्याचिया गेहा ।
 जें हारि हरियशोमृत पाजिति तें मात्र चालवी देहा ॥ ५ ॥
 हरिगुणगायक सज्जन ते धनलोभी नव्हेत, परि हार ।
 मुद्रा कंकण द्यावें, न करिति माता पिताहि परिहार ॥ ६ ॥
 ज्या दिवशीं हरिचरितश्रवण नसे त्यांत मज दहा दुखणीं ।
 दुखणी काय नवखणी माडी नलगे, धरौं नखेंदु खणी ॥ ७ ॥
 श्रीकृष्णाला द्यावी श्रीरामा जानकी तसी दुहिता ।
 ऐसी गुरुवृद्धीनीं केली बाई! विचारणा सुहिता ॥ ८ ॥
 कृष्णीं माझें अर्पण चित्ता आलेंचि साधुभावांच्या ।
 कृष्णगुणीं श्रुत्यर्पण ये जेंवि मनास सत्स्वभावांच्या ॥ ९ ॥
 रुक्मी माझा दादा जो आम्हां साजणामधें मोठा ।
 खोटा नव्हेचि परि हरिचरितरसीं तो भिजे न मणिगोटा ॥ १० ॥
 त्या स्वगुरुविचारतें निंदुनिया मोहरोगवैद्यातें ।
 मजला देऊं केलें दानानें हठ धरुनि चैद्यातें ॥ ११ ॥

१ मूळ पार्थीत 'यदुकुरुभार्या कुशलप्रश्नालिंगन करुनिया' असाही पाठ पंतांनी स्वतः दिला आहे २ द्रौपदी. ३ कारण तिची नणंद, प्रियसखी व आर्थस्त्री या तीनही नात्याने तिला रुक्मिणीला प्रश्न विचारावयाचा अधिकार होता. ४ "मंजुभाषिणी त्या—" पंतांची टीप. ५ चित्तहारी. ६ दुमजली. ७ नखांनीं भुई उकरी-अर्थात् दुःखभारामुळे. ८ "रत्न जन्ही झालें तन्ही तो पाषाणचि, अमृतांतही भिजायवा नव्हे. भावास रत्न म्हणती"— पंतांची टीप. ९ श्रीकृष्णातें.

केला लग्नाचाही निश्चय चैत्रासि धाडिलें मूळ ।
गूळ क्ष्वेडचि वाटे मज, तातविचार होय पांगूळ ॥ १२ ॥
न चले कांहीं तेथें जननीचें बंधुचें स्वताताचें ।
होय लवांत दहादा फळ इष्ट अनिष्ट आत्मघाताचें ॥ १३ ॥
एक ब्राह्मण केवळ साधु दयामूर्ति, तत्पदीं नमनें ।
केलीं पाय धरुनि म्यां एकांतीं विनविला सुदीनमनें ॥ १४ ॥
कां तो द्रवता माझा असता जरि भाव पाहिला खोटा ।
जेणें अभयवर दिला त्या गुरुहस्तांत म्यांहि लाखोटा ॥ १५ ॥
स्वकरें वसंततिलकावृत्ते पत्रांत सात मोजूनी ।
लिहिलीं होतीं तींही लिहितां लिहितां क्षणांत योजूनी ॥ १६ ॥
काय लिहावें म्यां सखि ! ज्याचे संपूर्ण वेद निश्वास ।
विश्वास ज्ञानप्रद परि माझा हरिपदींच विश्वास ॥ १७ ॥
गेला धांवत घेउनि मत्पत्र द्वारकेस सद्विप्र ।
या प्रणतवत्सलाला आणाय आण घालुनि क्षिप्र ॥ १८ ॥
तों आला शाल्व मगधपतिसख तो चैत्र, मांडलें लग्न ।
झालें पुर तद्वळ जळनिर्धींत, आधींत मन्मनहि मग्न ॥ १९ ॥
तांतडि बहु दादाची ; कैचा अवकाश ? लागली हळद ।
खळदर्पघ्न दिसेना जो नतचातकदयासुधाजळद ॥ २० ॥
गरळ विलेपन वाटे लाविति अंगास जी हरिद्रा तें ।
सखि ! सुकृपणकृत शुष्कोर्षचरण निवविल कसें दरिद्रातें ॥ २१ ॥
शतदा ध्वजाचि झाल्यें, प्रासादशिरीं पुरेक्षणछत्रें ।
द्वारवतीपथ पाहति नयनें हरिदिङ्मुखी जसीं पत्रें ॥ २२ ॥
आली रात्रि सुगात्रि ! द्रौपदि ! अवकाश तीच लग्नासीं ।
झाली यथी कधी जें मन त्या आधिभारभग्रासीं ॥ २३ ॥
चिंताज्वरांत रात्रौ माझा नाहीच लागला डोळा ।
जायासाठीं कंठीं शतवार प्राण जाहले गोळा ॥ २४ ॥
लावियला म्यां दुःखीं बाई ! त्या ईश्वरासही बोल ।
यत्पदपद्मरजाचें चिंतामणिकोटि ही नव्हे मोल ॥ २५ ॥

तों ' प्रियकंठीं आपण पडोन हेही सुखांत पाडावी ' ।
 या भावेंचि स्फुरली करि माझी भुजलता कृपा डावी ॥ २६ ॥
 नेत्रभुजोरुस्फुरणें चिंतेची सोडिली मनें वाज ।
 माज प्राणांनीं ही गेल्या धैर्येहि यावया लाज ॥ २७ ॥
 तोंचि समूळाधिज्वरहरमात्रा आणुनी उषःकाळीं ।
 आला द्विज धन्वंतरि, सदय पिताही तसा नसे बाळीं ॥ २८ ॥
 आधीं विप्रमुखश्री कळवी येतांचि माधवागमन ।
 मग मुनि सांगत, मज तों ऊठ म्हणे, ' गुरुपदास लाग, ' मन ॥ २९ ॥
 विप्रें कथिलें मज कीं ' वत्से ! लिहिलेसि उत्तम श्लोक ।
 ज्यांच्या अर्थश्रवणें आला बांधोनि उत्तमश्लोक ' ॥ ३० ॥
 आले प्रभु हें कळतां सामोरा शीघ्र बांधला बाप ।
 हा पर्जन्यप्रियसख शिखिमुख सेवी, उरेचिना ताप ॥ ३१ ॥
 कृष्णागमनानंदें हृदयांतुनि ज्यां बळेंचि घालविलें ।
 चैद्यादिमनें द्याया स्थळ त्या चिंतादिकांसि पालविलें ॥ ३२ ॥
 अंबेच्या नमनाला न्यावी जीचा विवाह नवरी ती !
 धरि हरिशंका दादा, देवीयात्रा कुली, न नव रीती ॥ ३३ ॥
 मग बाई ! दादाचे मागधशल्यादिकाहि मेल्यांचे ।
 सैनिक मज रक्षाया आले धाके विरोनि गेल्यांचे ॥ ३४ ॥
 स्वसखी धात्री जननी विप्रस्त्री मंडळी न, ती पेटी ! ।
 तींत मणी मीं, नेलें शुभविधिनें श्रीशिवेचिये भेटी ॥ ३५ ॥
 पूजुनि पाय निवविली, ' कन्यांतें प्रसवितात ज्या माता ।
 त्या लटक्या, तूंचि खरी, तुज कृष्णचि योग्य होय जामाता ' ॥ ३६ ॥
 पत्नीं लिहिलें होतें ' देवीयात्रेंत मज पदें दावा ।
 दावा बहुतांसीं, हा भाव कळों दुर्जनासि नेदावा ' ॥ ३७ ॥
 तों आला हरि, सुंदरि जोडा नाहींच त्या मैहा, भागा ।
 आपुलिया घ्याया ते कोले वारिति कसे महाभागा ॥ ३८ ॥

१ " प्रस्थानीं कटि बांधोनि अशक्त सिद्ध होतात "—पंतांची टीप. जाण्यासाठीं प्राणांनीं माज म्हणजे कंवर बांधली होती तीही सोडली. २ बोलविलें. माझ्या हृदयांतून कृष्णागमनानंदानें चिंतेला हांकून दिलें तों तिला चैद्याच्या हृदयांत स्थान मिळालें !
 ३ आनंदाला.

हरि रवि, मीं नलिनी; स्त्री कैरविणी, वीर वायसाराती ।
 आनंदाची वेळा सांगों तुज साध्वि ! काय सारा ती ? ॥ ३९ ॥
 माझा मूर्त मनोरथ तो रथ आला प्रियास घेऊन ।
 दर्शन नयनें घेती जैसें शिशिरीं दरिद्र घे ऊन ॥ ४० ॥
 तों आलि म्हणे मज ' साखि ! सुमनोमाळा वरा वहा यास ।
 हा या समयीं विधि, मग नित्य असेंचि प्रिया पहायास ! ' ॥ ४१ ॥
 माळा ऊचलितां प्रिय आपणाहि रथावरूनिया लवला ।
 लव लागेना तों घे अंकीं, करुणासमुद्र कालवला ॥ ४२ ॥
 हंसें मुक्ता नेली मग केला कलकलाट काकानीं ।
 हाकांनीं नभ भरलें जाय सुरांच्याहि नाद हा कानीं ॥ ४३ ॥
 श्वगणांतूनि जसा हरि निजभागा हरि तसाचि अतिधीर ।
 अबळखळांतूनि प्रभु मजला घेऊनि जाय यदुवीर ॥ ४४ ॥

—बृहद्दशम. अध्याय ८३.

(२) कोल्ह्याचें शहाणपण.

पांडवांचा पराक्रम, ऐश्वर्य व गुण हे वाढत चालल्यामुळे धृतराष्ट्रास दुर्योधनादि आपल्या पुत्रांविषयीं चिंता पडली. तेव्हां त्यानें आपल्या राजनीतिनिपुण कणक नांवाच्या प्रधानास शत्रुनाशाचा उपाय विचारिला. त्यानें कोल्ह्याच्या चातुर्याची गोष्ट सांगून त्यानें बाघ, लांडगा, मुंगस, उंदीर या सर्वांस ठकवून स्वहित जसें साधलें तसें तूं साध म्हणून सांगितलें.

' राज्यार्थं शत्रुवध हा पुरुषार्थ ' असेंचि बोलिला कणिक ॥
 तत्कथितजंबुककथा मात्र कथिन कौतुकें न मी अणिक ॥ १ ॥
 कोठें व्याघ्रवृक नकुळ जंबुक मूषक सखे वनीं होते ॥
 बहु जपले परि एका मृगकुळपतिला न पावले हो ते ॥ २ ॥
 जपति जसे पाडाया व्यसनीं सुजनासि सर्वकाळ विट ॥
 तेहि तसेचि, परि करी विफळचि तद्यत्न सर्व काळविट ॥ ३ ॥
 चिंता करितां जंबुक त्यांस म्हणे " आचराल जरि सारे ॥
 सांगेन सुशुक्ति, तुम्ही स्वैष्टेफलप्रद मदुक्ति परिसा रें ! ॥ ४ ॥
 या आखुनें करावा क्षत-खुर जेव्हां असेल तो सुप्त ॥
 व्याघ्रें मग मारावा मृगवर, पर मंत्र हा करा गुप्त " ॥ ५ ॥

१ रुक्मिणीची सखी थडा करायच्या वेळेला थडा करायचा आपला हक कां गमावील !

२ कोणें एके ठिकाणीं. ३ काळविट. ४ आपले इष्ट हेतु सफल करणारी.

करितां तसेंचि कोल्हा त्यांसि म्हणे स्नान करुनिया खाया ॥
 तोंवरि सावध वसतों येथें मी या मृगास राखाया ” ॥ ६ ॥
 तो स्वार्थ-पंडित असें सांगे तें जेंवि अंबु कमळाला ॥
 त्यांच्या मना रुचे, दे न दिसों कपर्दींद्र जंबुक मळाला ॥ ७ ॥
 न्हाउनि येउनि पाहुनि दीन पुसे व्याघ्र, “वद, नवा घाला ॥
 पडलासा कां दिससी,” सांगे तो म्लान-वदन वाघाला ॥ ८ ॥
 फेरुं म्हणे परिसावें, “वदला जें किमपि आखु खोटा तें ॥
 धिग् व्याघ्रातें माझ्या सामर्थ्यें भरिल आजि पोटातें” ॥ ९ ॥
 व्याघ्र म्हणे “हें नलगे घालिन मृग-यूथपीं नवा घाला ॥
 देईल या भुजांचें वळ फळ याह्नि पीनै वाघाला ” ॥ १० ॥
 गेला तो तेजस्वी अभिमानी व्याघ्र भक्ष्य सोडोनी ॥
 तों आला आखु तया फेरु म्हणे साध्य भाव जोडोनी ॥ ११ ॥
 “वदला ‘व्याघ्रामिष विष-तुज खाऊं दे,’ असेंचि सुंगस, खा ॥
 ऐसें कसें म्हणों मी लघु परि तूं मेरुह्नि तुंग सखा ॥ १२ ॥
 हें ऐकतांचि वंचकवचन शरण जाय तो विळाला हो ॥
 चित्तीं म्हणे ‘न मेलों हाचि महालाभ मज मिळाला हो!’ ॥ १३ ॥
 टुकही आला त्याला फेरु म्हणे “मज मृगासि रक्षाया ॥
 ठेवुनि गेला प्याघ्र खीसह येणार सर्व भक्षाया ॥ १४ ॥
 वांच, मरसि कां लोभें, मांसाशा शीघ्र सांड गा जा गा ॥
 हें ऐकतांचि निसटे झाला तत्काळ लांडगा जागा ॥ १५ ॥
 मग सुंगसासहि म्हणे “आखु टुक व्याघ्ररायही नकुळा ! ॥
 म्यां जिंकोनि पळविले तेथें तुज काय लाभ हीनकुळा ? ॥ १६ ॥
 युद्धीं न भंगितां मज कोण मृगाला शिवे कवळ खाया ॥
 मी श्वापदवर आहे, परि तुज नाहीं विवेक वळखाया ॥ १७ ॥
 नकुळ म्हणे “आखु टुक व्याघ्रहि जिंकोनि पळविले जेणें ॥
 तेणेंसीं न झगडणें येणेंचि भलें, न या मृतें एणें” ॥ १८ ॥
 ऐसे मंत्रवळें टुक-नकुळ व्याघ्राखु मोहुनी चवघे ॥
 जंबुक निर्भय चित्तें मृगमासाची वनीं सुखें चवघे ॥ १९ ॥

१ कोल्हा. २ हरिणांच्या कळपांच्या नायकावर. ३ पृष्ठ, चांगलें. ४ साध्य गोष्ट
 अगर हेतु योजून. ५ वाघाचें मांस. ६ उंच. श्रेष्ठ. ७ लबाडकोल्हाचें भाषण. ८ हरि-
 ९ मसलतीच्या जोरावर,

ऐसेंचि कृतप्रज्ञे साधावे आत्मकार्य नैपुण्ये ॥

अघशमनाऽर्थ करार्थी होईल स्वार्थ-सिद्धि तें पुण्ये ॥ २० ॥

—आदिपर्व अ० २०

(३) हंस व काक यांची स्पर्धा.

पूर्वी सागर-तीरीं साधु नृपाच्या पुरांत एक धनी ।

सन्मान्य वैश्य होता नांदे ज्याच्या स्वधर्म-नीति मनीं ॥ १ ॥

त्या धनिका वैश्याचे होते बहु पुत्र पौत्र गुणवंत ।

त्यातें आशीर्वादे गौरविती सर्वदा सद्य संत ॥ २ ॥

त्या वैश्य-कुमारांचें भक्षी उच्छिष्ट एक काक सदा ।

बाळक उदार-मतिनें न वदति वाणी कदापि सार्धसदा ॥ ३ ॥

देती वैश्य-कुमारक मांसौदन सेवया वडे भांडे ।

मधु घृत पायस वायस खाय सदा पक्षियांसवे भांडे ॥ ४ ॥

सागर-तीरीं तेथे आले देवें कदाचित मरौळ ।

जे मुक्ताफळभोजन करिती विसतंतु भङ्गनि फराळ ॥ ५ ॥

पाहुनि हंसांतें ते बाळ स्वोच्छिष्टपिंडपुष्टातें ।

म्हणती तूंचि विहंगा सर्व-खग-श्रेष्ठ त्या सुदुष्टातें ॥ ६ ॥

गर्वे मूर्खपणें तो मानी बाळोक्त सर्व साचार ।

अधिकचि माजे स्तवनें न विचार करी मलीमसाचार ॥ ७ ॥

गेला उडोनि गगनीं मग नीच सर्गव काक तो त्यांत ।

साधूंत खळ जसा कीं काचमणी परम-शुद्ध मोत्यांत ॥ ८ ॥

जाणे त्या हंसांत श्रेष्ठ जया त्यासि तो म्हणे काक ।

“दोधे उडों, तुझे वळ पाहों दे, मत्समीप ये, ठाक.” ॥ ९ ॥

ऐसें वायस वदतां हांसति ते हंस त्या खगांसदा ।

कीं शुद्धासीं मत्सर मूर्ख करी ज्यांत ताप पाप सदा ॥ १० ॥

म्हणती हंस तयातें “गर्व-भरें करिसि वायसा चार ।

आम्हीं मानसवासी सर्व खगांचेहि राय साचार ॥ ११ ॥

आम्हीं सुदूरपाती हंस खगांमाजि पूज्य खगनीचा ।

क्षीरधि-तीर-विहारी जलकेलि करूं नदींत गगनींच्या ॥ १२ ॥

१ भीति देणारी. २ श्रीमंताच्या घरचीं उत्तम पद्धानें खाऊन मत्त झालेला तो कावळा पक्षिश्रेष्ठांबरोबर भांडूं लागला. ३ हंस. ४ मलीन आचरणाचा. ५ पक्ष्यांतल्या अधमाला ६ आकाशातील गंगा-मंदाकिनी.

करिती बरोवरी तूं हंसाची काय वायसाऽपसदा ।

करितो घात तुझा मद, मारीलचि जो गृहांत साप सदा ॥ १३ ॥

रे बलिपुष्टा ! दुष्टा ! कैसा हंसासमेत उडशील ? ।

साहस करितां सहसा स्पष्ट व्यसनार्णवांत बुडशील ” ॥ १४ ॥

वायस बहु हंसाच्या हितवचनाची करुनि कुत्सां हें ।

वदता झाला त्यांसीं पुनरपि तो गर्वसाशि उत्साहें ॥ १५ ॥

“ शत पात जाणतो मी उडेन एकैक पात शतगावें ।

मजसीं उडतां अन्या खगमांचें पक्षिवीर्य न तगावें ॥ १६ ॥

गति शत दावीन तुम्हां तेव्हां माझे कळेल बळ साचें ।

निवडे निकटचि वणें, दूर समचि पत्र पुष्प पळसाचें ” ॥ १७ ॥

ऐसें पुष्कळ बोले दावी बहु गर्व मूढ तो करट ।

स्तनमान काय पावे जरिहि उरीं वृद्धि पावलें करट ॥ १८ ॥

हांसोनि एक हंस ध्वांक्षासि म्हणे “ तुझ्या गती शतशा ।

आम्हीं हंस समस्तहि एकचि गति जाणतो दुज्या न तशा ॥ १९ ॥

जाणें एका गतिला त्याचि गतीनें उडेन आकाशीं ।

माने तिनें उडें तूं ” बोले ऐसें मराळ काकाशीं ॥ २० ॥

तो बहु हांसति जे कीं आले होते मिळोनि तज्ज्ञाती ।

शतविधगतिहुनि अधिका परि तुच्छा भासली अतज्ज्ञां ती ॥ २१ ॥

“ शत-पात-पंडितासीं या अस्मन्मित्रबंधुकाकाशीं ।

हा एकपातमात्रज्ञाता कैसा उडेल आकाशीं ॥ २२ ॥

एका पातांतचि या हंसाला हा स्वबंधु हारवितो ” ।

ऐसें हांसति वायस खशोत परी करि क्षमा रवि तो ॥ २३ ॥

हंस उडे तो त्यासीं स्पर्थेनें कावळा उडे व्योमीं ।

शतपात पातकाल्य दावी सांगों प्रकार किति तो मी ॥ २४ ॥

उड्डीन प्रमुखें जीं होतीं शतसंख्य ठाउकी पतितें ।

तीं सारीं दाखविलीं हंस-प्रवरापुढेंचि त्या पतितें ॥ २५ ॥

स्व-ज्ञाति-श्रेष्ठाचें गतितांडव पाहतांचि काकांनीं ॥

हर्षभरें नभ भरिलें ‘ का का का का ’ अशा स्वहाकांनीं ॥ २६ ॥

१ निंदा, धिक्कार. २ शंभर प्रकारची उड्डाणे. ३ कावळ्यास. ४ पापाचें घर असा तो
काक. ५ गमनें.

अप्रिय बोलति पुष्कळ हांसति बहु हेळसोनि हंसातें ।
 अवमानिती अमंगळ खळ ते खगळुळशिरोवतंसातें ॥ २७ ॥
 मृदुपातें हंस उडे काकाहुनि हीनशक्तिसा भासे ।
 ऐसें सुदुर्तभरि तो दावी तों काकमंडळी हांसे ॥ २८ ॥
 हंसासि काक म्हणती हा हारविलाचि कीं भवज्ज्ञाती ।
 आयकिली दूरुनि त्या सर्व मराळोत्तमं अवज्ञा ती ॥ २९ ॥
 मग पश्चिम दिग्देशीं शीघ्र शिरे हंस काकही मळधी ।
 जिकडे होता कर्णा ! गंभीर अपार खोल तो जळधी ॥ ३० ॥
 मागें धांवे वायस हंस पुढें सोडिला जसा तीर ।
 स्पष्टेंत काक नेणे कीं केवळ दूर राहिलें तीर ॥ ३१ ॥
 पक्षांचें बळ सरलें, गर्व मनींचा मनांतचि जिराला ।
 घे धाक काक, सागर सर्वत्र दिसे, निराश्रय विराला ॥ ३२ ॥
 न दिसे अग नग मग तग गगनीं खग नीच काय काढील ।
 चित्तीं म्हणे ' समय हा मज काळाच्या सुखांत वाढील ' ॥ ३३ ॥
 जाऊनि दूर आला किंवा नाहीं असें फिरे पाहे ।
 राहे न करि उपेक्षा हंस खळाचीहि काळजी वाहे ॥ ३४ ॥
 आला हंसापासीं प्रतिक्षण क्षीणशक्ति करटपती ।
 आतां पडेल ऐसें जाणुनि त्या खावया मकर टपती ॥ ३५ ॥
 अवलोकिला मराळें अत्यंतसन्नपतनें पामर तो ।
 मग आणिलें मनीं कीं यावरि मीं न करितां कृपा मरतो ॥ ३६ ॥
 रक्षावाचि, उपेक्षा व्यसनीं अरिचीहि न करिती संत ।
 पाहों नयेचि आंगीं बळ असतां दीन-जंतुचा अंत ॥ ३७ ॥
 ऐसें सत्पुरुषव्रत आठविलें मग म्हणे मराळ " अगा ! ।
 बहु-गति-चतुरा पतितें शत कथिलीं त्वां स्वयेचि काकखगा ॥ ३८ ॥
 परि जें निजगुह्यपतित आम्हांसि न सांग्सीचि कां गा तें ।
 झालें सख्य परस्पर दूर उडालों नभांत सांग्तीं ॥ ३९ ॥
 बद काय नाम काका या पाताचें शर्तीं असे हा कीं ।
 त्याहुनि वेगळाचि स्पष्ट कथीं मौन एकदा टाकीं ॥ ४० ॥
 ये ये झडकरि हा मी हंस तुझी वाट पाहतो करटा ।
 या लक्ष-योजनांबुधि परतीरीं आमुचा असे घरवा ॥ ४१ ॥

नेत्रीं नाकीं कानीं क्षारोदक, पक्ष जाहले ओले ।
 केवळ विव्हळ दुर्बळ तो खळ आर्तस्वरें असें बोले ॥ ४२ ॥
 “का का शब्द करुनी भ्रमती त्यांच्या कुळांत मी झालों ।
 प्राणोपायन घेउनि तो आतां शरण मीं तुला आलों ॥ ४३ ॥
 ने मज सागरतीरीं हंसा दे प्राण-दान दीनातें ।
 उडतां व्याकुळ झालों भ्यालों या दुस्तरा नदीनातें ” ॥ ४४ ॥
 ऐसें वदतां पडला सिंधुजळीं काक धाक पावोनी ।
 त्याच्या समीप गेला सदय जनोत्तंस हंस धावोनी ॥ ४५ ॥
 हंस म्हणे “रे काका सांगत होतासि पात शत जाणे ।
 आत्मश्लाघा ज्यांत, स्मर तें ज्ञाति-प्रमोद-कर गाणें ॥ ४६ ॥
 मजह्नि अधिक तूं कीं इतुक्यांतचि भागल्यासि सांग मला ।
 शत-पात-पंडिता तुज हा श्रम अल्पा पथींच कां गमला ” ॥ ४७ ॥
 काक म्हणे “मीं भ्रुनि उच्छिष्टें फार मातलों वा गा ।
 कीं आपणासि मानीं गरुडचि हंसोत्तमा महाभागा ॥ ४८ ॥
 म्यां काक अन्य खगही पुष्कळ अवमानिले अदभ्र मदें ।
 ऐकविलीं वा तुजही दुर्वाक्यें सज्जन-श्रुति-श्रमदें ॥ ४९ ॥
 हो वेढ भेट हंसा ! अससी तूं दक्ष रक्षणीं आंगें ।
 पाळिति संत व्यसनीं दीन सुकें वधिर आंधळे पांगें ” ॥ ५० ॥
 ऐसें वदे रडे बहु खाय गटकळ्या जळांत करि ‘का का’ ।
 धांवें मराळ चरणीं कवळुनि काढी क्षणांत वरि काका ॥ ५१ ॥
 वाहे त्या दीनातें पृथीं तो ब्रह्मवाहनहि हंस ।
 घेउनि गेला सागर-तीरातें सर्व सज्जनवर्तस ॥ ५२ ॥

—कर्णपर्ण अ० २८

(४) ब्रह्मदत्त राजा व चिमणी यांची गोष्ट.

भीष्म म्हणे ‘ऐक नृपा ! संवाद सुखें सदा करायाची ।
 ती पक्षिणी प्रियसखी होती त्या ब्रह्मदत्त रायाची ॥ १ ॥
 केला अंधनृप-तनय, कारण कथितों नृपा ! तुला याचें ।
 त्या नृपगृहांत होतें स्थान पिल्याचें तिच्या कुलैयाचें ॥ २ ॥

निर्ज-नृप-पुत्रार्थं फळ-द्वय अमृत-स्वादु नित्य ती आणी ।
 नाना-देशादि कथा सांगे, बोले मनोहरा वाणी ॥ ३ ॥
 न गमे नृपा पळ दिसा गेली ती पक्षिणी जरि चराया ।
 सांजे येउनि भेटे बोले सुख होय त्या तरिच राया ॥ ४ ॥
 धात्री खेळवि नित्या-परि तो खगबाळ मृदु-शरीर गडी ।
 नृपपुत्र एकदा त्या दृढ मुष्टीनें बळें धरी रगडी ॥ ५ ॥
 सोडवितां सोडीना कर्म-विपाका न बाळ तो भ्याला ।
 ज्ञाते केवळ शिशुला किंवा दृढमुष्टि म्हणति लोभ्याला ॥ ६ ॥
 राजा धांवुनि येउनि दे त्या वक्षस्थळीं पदं पिल्याला ।
 मृत जाणुनि सर्वांगीं शोकातें ज्ञानवान् तदपि ल्याला ॥ ७ ॥
 साश्रु सखीसुतघातें धात्रीतें शोकतप्ततनु गांजी ।
 कीं तीच आपणाला अन्यायें प्राप्ति होय अनुगां जी ॥ ८ ॥
 तोंचि फळद्वय घेउनि आली राजर्षिची अनव्याली ।
 सुत मृत पाहुनि खवळे, घातीं योजी जसें मन व्याली ॥ ९ ॥
 शोकें रडली पडली किति वर्णावा महाविलाप तिचा ।
 नेत्रें फोडुनि करी अंध स्वसुतघ्न सुत इलापतिचा ॥ १० ॥
 भ्रूपासि म्हणे ' रे ! श्रित्त-विश्वस्ताऽरक्षणे पतन नरकीं ।
 नेणासि भूतदयेनें विधि-लोकीं जोडिती वतन नर कीं ' ॥ ११ ॥
 विप्रिय करुनि जाऊं लागे तो ब्रह्मदत्त सुखगीतें ।
 विनवी तें परिसावें ज्याच्या होतें अनंत सुख गीतें ॥ १२ ॥
 " सखि ! अखिल-खिन्नता-हर-सुगुणे मधु-वाणि पूजनीये तें ।
 सख्य त्यजुनि न जावें जें कामा स्वर्ग-भूजनीं येतें ॥ १३ ॥
 त्यजिला म्या सत्य तुवां त्यागावा खेद, जाहलें नीट ।
 सखि ! बहुतां दिवसांचें प्रेम, त्याचा धरूं नको वीट ॥ १४ ॥

१ आपल्या पिळाकरितां एक व राजपुत्राकरितां एक अशीं दोन मधुर फळें तीं नित्य
 आणि व अनेक देशाचें वृत्तांत सांगून राजाचें मन रंजवी. २ दृढमुष्टि हें पद बाळ किंवा
 लोभी यालांच लागेल. बाळ ह्मणनें मूठ सोडीत नाही, लोभ्याच्या मुठींतला पैसा सुटत नाही.
 ३ त्या पिलाला आपल्या उरावर स्थान दिलें, (ठेवलें) व जाणता असूनही शोकाकुल झाला.
 ४ जुनी मैत्रीण. ५ पृथ्वीपतिचा. ६ आश्रयाला राहून विश्वास ठेवणाऱ्याचें रक्षण न केल्यानें.
 ७ सर्व दुःखें नाहीशीं करण्यासारखे सद्गुण जिच्यांत आहेत अशी, मधुर भाषिणी व पूज्य
 अशी. ८ परलोकीं व इहलोकीं जी मैत्री उपयोगी पडते.

वस निज-गृहीं, वदत जा शब्द सुधा-मिश्र, मी न कोप-रत, ।
 तूं आपणा करूं मज-लाहि सुधामीं श्रमी नको, परत," ॥ १५ ॥
 ऐकुनि भूप-वचन हें गगन-गता ती म्हणे " अगा राया ! ।
 झालें विप्रिय यास्तव जात्ये सोड्दनि मी अगारा या ॥ १६ ॥
 अप्रियकारि जनाचा अणुमात्र धरूं नयेचि विश्वास ।
 तुज म्यां त्वां मज पाहुनि सोडावे दीर्घ उष्ण निश्वास ॥ १७ ॥
 जेथे विरोध तेथे न वसावें त्यजुनि नीतिची पदवी " ।
 ऐसें त्या चटक्रेला तद्दुदयस्थ प्रभु स्वये वदवी ॥ १८ ॥
 तेथुनि गेलीच खगी देउनि मित्रात्मजासि अंधपण ।
 त्यांचें सख्य निरुपमाचि होतें, सरला ऋणानुबंध पण ! ॥ १९ ॥

—हरिवंश. अ. २

(५) आस्तीकजन्म.

एक जरत्कारू नांवाचा तपोनिष्ठ मुनी होता. त्याचे पितर अधोगतीस जातांना त्यानें पाहिले. कारण विचारतांच त्यांनीं सांगितलें कीं ' तूं विवाह करून वंश चालूं दे' जरत्कारूनें वासुकीनागाच्या बहिणीशीं लग्न लावलें, व ती सगर्भ आहे असें कळतांच, व आपलें वीर्य अमोघ आहे असें जाणून कांहींतरी निमित्त काढून त्यानें तिचा त्याग केला. तिच्या पोटी आस्तीकऋषि जन्मले.

श्रीस मुनि म्हणे, ' अप्रिय करितांचि त्यजिन तत्क्षणीं तुजला ।
 विप्रिय सोसी विषयी, हा विषयाकारणें नसे सुजला ! ' ॥ १ ॥
 त्या शब्दें कंपिततनु झाली झंझानिलें जसी कदली ॥
 पदलीना ते साध्वी मान्य करुनि ' बहु बरें ' असें वदली ॥ २ ॥
 भयचकितता मृगाची, शुनकाची जागरूकता शिकली, ॥
 ती इंगितज्ञता ही काकाची, म्हणुनि सेवनीं टिकली ॥ ३ ॥
 पत्नी अंतर्वत्नी होतांचि म्हणे मनांत तो ' जावें, ।
 हा स्नेहपाश कैसा तोडावा, यासि काय योजावें ? ' ॥ ४ ॥
 एका समर्थीं स्त्रीच्या अंकीं ठेवुनि शिर निजे श्रमला ।
 साध्वीस तोच अवयव सर्वात्रयवांत धन्यसा गमला ॥ ५ ॥

१ चांगल्या गृहीं, राजवाड्यांत. २ या गोष्टीचें सुंदर रहस्य पुढील आर्यांतच दिलें आहे.
 ३ पतिसेवा तिनें किती जपून केली तें या आर्येंत सांगितलें आहे. ४ सगर्भ.

संध्यासमयावाधि पति निजला न उठे म्हणोनि ते व्याली ।
निद्राभंग कराया न करायाही सती मनीं भ्याली ॥ ६ ॥
निद्राभंग बरा परि न बरा आवेश्यकक्रियालोप ॥
करुनि विचार असा जों उठवी तों विप्र तो करी कोप ॥ ७ ॥
“कांगे भुजंगमे, त्वां मजला निद्राभरांत जागविलें ? ।
काय करतील अंकीं शिर ठेवुनि तुज उदंड भागविलें ॥ ८ ॥
जातों न साहवे मज ऐसा अवमान पळहि हा कांहीं ॥
गृहसुख पुरे, कळविलें शूळचि उठले शिरांत हाकांहीं ॥ ९ ॥
अस्तासि चालिला रवि संध्याविधि अंतरेल या भावें ॥
म्हणसी जागविलें तरि माझें सामर्थ्य तुज नसे ठावें ॥ १० ॥
मी निजलों असतां वळ कैचें अस्तासि जावया रविला ॥
म्या काय वृत्तांत ख्यात स्वतपः प्रताप हारविला ? ॥ ११ ॥
दाहनि दोष ठेवी तो काय किती प्रकार बोलावा ॥
स्नेहाचा निजचितीं लेशहि येऊं नदेचि ओलावा ॥ १२ ॥
जातां वीस म्हणे, ‘मी होतों सुखरूप या तुझ्या भवनीं ।
गेल्यावरि वासुकिला सांगावें योग्य हा जन स्वैवनीं ’ ॥ १३ ॥
नमुनि जरत्कारु म्हणे ‘नसतां अपराध टाकितां दासी ॥
द्विजराज तुम्ही या अप-वादा कें बाल हर्ष चांदासी ॥ १४ ॥
वासुकिनें ज्या अर्थें या देहें पूजिले भवचरण ॥
अजि वरद, अहो वत्सल, आहे कीं तें नसे तुम्हां स्मरण ’ ॥ १५ ॥
विप्र म्हणे ‘त्वद्गर्भीं आहे गुणमणिकरंड कवि शिष्ट ।
शोपव्याकुळमातुळकुळविपदर्णवतरंडक विशिष्ट ’ ॥ १६ ॥
चिंतामणि पेटीला कीं जेंवि निधानकुंभ सुक्षितिला ।
कीं अमृतरस कुपिला बहु गौरव दे तिचाच कुक्षि तिला ॥ १७ ॥
उत्तम समयीं झाला पुत्र तिला, प्रकटतां रवि प्राची ।
जासि शोभे तसि तेणें ती भार्या फार फार विप्राची ॥ १८ ॥
आस्तीक नाम त्याचें ठेवुनि मान्दनि लाभ लाभाचा ।
वासुकिनें स्वप्राणाह्नि सदा रक्षिला भला भाचा ॥ १९ ॥

—आदिपर्व अ. ५

१ सर्पाण, वासुकी नागाची बहिण. २ ब्राह्मणाच्या नित्यक्रियेचा लोप बरा नव्हे. ३ हा
जिन (मी) उत्तम रक्षणास योग्य आहे, माझें उत्तमप्रकारें रक्षण करा असं आपल्या भावाला
सांग. ४ शापानें व्याकुळ झालेल्या मातुळकुळाला विपत्तिरूप सागरांतून तारून नेणारी नाव.

(६) बळीचे औदार्य.

मग हरि जाय बळिकडे जेथें श्रीनर्मदानदी नांदें ।
 जी सहजपान घडतां स्वर्गां बहु शर्मदान दीनां दे ॥ १ ॥
 मखमंडपांत येतां वामन धर्म न मुनिवर्जीं राहे ।
 तेजें धर्षित झाले, ग्रह कोण असा रवीस जो साहे ? ॥ २ ॥
 भार्गव सशिष्य उठले सभ्य जनहि अग्रिहि स्वकुंडांत ।
 देहांत सर्व सात्विकभाव 'नमस्तेस्तु' वर्ण तुंडांत ॥ ३ ॥
 स्वकरें आसन मांडुनि बहुमानें नमुनि बैसवुनि बटुतें ।
 गुरुहुनि शतगुण पूजी बळि मेळविता न अन्यजन पटु तें ॥ ४ ॥
 श्रीचरण प्रक्षालुनि वाहे सकुटुंब मस्तकीं सलिला ।
 जें शंकरतापापह तीर्थांचें तीर्थ ताप दे कलिला ॥ ५ ॥
 कर जोडुनी बळि म्हणे " सर्व ब्राह्मणशिरोमणे आर्या ।
 वद वदनें वा आहे मी सिद्ध करावया तुझ्या कार्या ॥ ६ ॥
 हें कुळ पवित्र झालें तृप्तीतें आजि पावले पितर ।
 श्रितरक्षणपटु हरिसा तूं तुजसम बटु न देखिला इतर ॥ ७ ॥
 झाला सफळ क्रतु हा सुहुत हुताशन समस्तही एणें ।
 येणें केलें मूर्ते नादें त्वां चित्त म्या दिलें एणें ॥ ८ ॥
 अर्थी तूं गोधन गृह कन्या सुग्राम सुगजरथ वाजी ।
 घे देतो तीहि करिन सफळा इच्छा असेल अथवा जी " ॥ ९ ॥
 बटु बोले " या वंशीं म्हणता निःसत्व याचका नाहीं ।
 ऐसा पुरुष परिशिला वृद्धांच्याहि न न याच कानांहीं ॥ १० ॥
 प्रन्हादसुत विरोचन तव तात परा घना जसा वायु ।
 विजवेष सुरांतें दे जाणुनिही सर्व आपुलें आयु ॥ ११ ॥
 तूही सुकीर्तिभाजन हा जन आला म्हणोनि यांच्याया ।
 त्रिपदपरिमिता वसुधा दे आजि पदें गणूनि यांच्या या ॥ १२ ॥
 जगदीश्वरा ! वदान्या ! उचितार्थ परिग्रहांत अब नाहीं ।
 कण तीन चार चातक पी परि होई न तृप्त अवनंहीं " ॥ १३ ॥
 भूप म्हणे " द्विजपुत्रा ! वृद्धबहुमता सुखें वदसि वाणी ।
 बालिशमति बाळचि तूं, असदसि हि वरिच दिसे सदसिवाणी ॥ १४ ॥

१ भृगुकच्छ (भडोच) शहरीं बळीनें अश्वमेध यज्ञ मांडला होता. २ तेज. मुनि वामन
 येतांच निष्प्रभ झाले हा भावार्थ. ३ बळीचे गुरु शुक्राचार्य. ४ वाईट तलवार वरच
 चांगल्या तलवारीसारखी दिसते, वस्तुतः तशी नसते.

द्वीपचि देणारा प्रभु म्हणसि त्या त्रिपदमात्र दे वसुधा ।
 गंधचि मागसि त्याला जो पुष्कळ पाजणार देव सुधा ॥ १५ ॥
 माझा याचक व्हावा पूर्णाखिलकाम नित्य सुखवासी ।
 तत्सम न चातकहि कीं न परा परि तो घनासि सुख वासी ॥ १६ ॥
 घे तू पटो बटो मजपासुनि मागोनि भूमि वृत्तिकेरी ” ।
 बळि अर्थिवृत्ति चालवि बहु दानें, जेंवि मधुपट्टि करी ॥ १७ ॥
 वामन म्हणे “ प्रिय विषय जितुके या त्रिभुवनांत आहेत ।
 तेही अजिता ह्याचा पूर्ण कराया न शकति वा हेत ॥ १८ ॥
 जो त्रिपदमहीलाभें संतुष्ट त्रिभुवनेश्वरा ! नाहीं ।
 होइल न सनैववर्ष द्वीपेंही पूर्णकाम तो कांहीं ॥ १९ ॥
 सप्तद्वीपवराच्या इच्छेनें सर्वदां तळमळेल ।
 तृष्णामळें न पावुनि सुविवेका चित्तिचें जळें मळेल ॥ २० ॥
 सप्तद्वीपवरेश्वर ऐकतसों पृथुगयादि ही वा ! जे ।
 अर्थाहीं कामांहीं तृष्णान्तातें न पावले राजे ॥ २१ ॥
 संतुष्ट पुरुष सहजें लाभेंचि सुखें करुनि वर्ततसे ।
 होतात असंतुष्टा प्राप्त सकळ लोक असुखगर्त तसे ॥ २२ ॥
 भवहेतु असंतोषचि संतोषचि सुत्तिकारणें होतो ।
 हाचि अमृतरस दुसरा यापरि फेडी न पारणें हो तो ॥ २३ ॥
 जो संतुष्ट यवृच्छालाभें ब्राह्मण सदैवही असतो ।
 वाढे तत्तेज असा बहुतेजस्कर नव्हे सुधारस तो ॥ २४ ॥
 द्विजतेज असंतोषें शर्मतेंचि ज्वलन जेंवि तोयांत ।
 हालाहलांत दुर्गुण जो जैसा काय तेंवि तो यांत ” ॥ २५ ॥
 स्मित करुनि बळि म्हणे तो “ घ्यावें बापा बटो यथाकाम ” ।
 भूदान द्यावया घे जलपात्र न ओळखोनि तें धाम ॥ २६ ॥
 विष्णुमतातें जाणुनि भूदानाज्ञा त्या न भार्गव दे ।
 वारावया प्रवर्तें निज शिष्यातें प्रवृत्तिमार्ग वदे ॥ २७ ॥
 “ हा हरि अदितितनय वरिवरि वदतो गोड आर्यसा, धाया ।
 कपटें पटु बहु होउनि आला अरि देवकार्य साधया ॥ २८ ॥

१ उपजीविका चालविणारी. २ हत्ती मदस्त्रावानें जसा भ्रमरांची वृत्ति चालवितो तशी
 दळी याचकांची वृत्ति चालवित असे. ३ नव खंडांसह द्वीपानें. ४ प्रसन्नतारूपजळ.
 ५ लोपून जातें. ६ संभावितासारखा.

म्हणतो पदत्रय परि व्यापिल हा विश्वकाय विश्वास ।
 हो सावधान कपटि प्रभुचा धरितोसि काय विश्वास ॥ २९ ॥
 ज्ञानें मला समजलि स्पष्ट कपटबुद्धि विष्णुची गूढा ।
 सर्वस्व यासि देउनि मग कैसा वर्तशील रे मूढा ! ॥ ३० ॥
 पदयुग भरेल करिशिल मग काय तृतीय बटुपद भराया ।
 बहुधा तू विटलासि स्वमनीं मानुनि कटु पदभरा या ॥ ३१ ॥
 असुरश्रेष्ठा जेणें होतो संपूर्ण वृत्तिचा अंत ।
 ज्यांत विचार नसे त्या दानातें न प्रशंसिती संत ॥ ३२ ॥
 कीं वृत्तिमान् पुरुष जे त्यांसि घडे दान यज्ञ तप कर्म ।
 बुडतां वृत्ति बुडे जन, जोडावा व्याकुळें कसा धर्म ? ॥ ३३ ॥
 धर्मार्थकामकीर्ति स्वजनार्थ विभागितां स्ववित्तातें ।
 या लोकीं परलोकीं पुरुषाच्या हर्ष होयें चित्तातें ॥ ३४ ॥
 असतां दृढमूळ द्रुम साहुनि आघातही सुखें वांचे ।
 मग वरिचेवरि त्याच्या ठायीं फळपुष्पसंपदा सांचे ॥ ३५ ॥
 केवळ सत्यें रिक्तचि जन निंघचि केवळानृतें होय ।
 कांहीं तें कांहीं तें हित धरितां वृद्धनीतिची सोय ॥ ३६ ॥
 अनृत वदावें राया ! निःशंकचि वृत्तिसंक्रटीं नैर्मी ।
 गोविप्रपरित्राणीं जेंवि विवाहीं, न दोष या कर्मी ॥ ३७ ॥
 बळि गुरुसि म्हणे “ स्वामी कथिला त्वां धर्म या जना सत्य ।
 हृद्रोगशमविता तूं शिष्यांचा सुज्ञराज नासत्य ॥ ३८ ॥
 पूर्वीं भू वदली कीं ‘ अतिदुःसह सर्वभार साहेन ।
 परि मीं स्पष्ट अनृतपरनरभर परमोय पळ न वाहेन ’ ॥ ३९ ॥
 नरक, दरिद्रत्व, पदभ्रंश, मरण, असुखसिंधुं हो ! मी तों ।
 यां पासुनि भीत नसें जैसा बहु विप्रवंचना भीतों ॥ ४० ॥
 जरि याचितार्थ न पवे सुखरोमांचाढ्य आंत वरि काय ।
 तत्काळ याचकाचा जें न करी दान तेंहि तरि काय ? ॥ ४१ ॥
 साधु करिति सर्वस्वें भूतांचें श्रेय, दे वपु दयीची ।
 नेतात साधुची वा याचक संपत्ति मेघ उदयीची ॥ ४२ ॥

१ धर्म, अर्थ, काम, कीर्ति प्राप्त होतात. २ विनोदांत. ३ आश्विनीकुमार. ४ असं-
 त्यांत रमलेल्या पुरुषांचा भार. ५ होवो, प्राप्त होवो. ६ या मुर्दाने वृत्रासुरांचा वध व्हावा
 म्हणून इंद्रास वज्र तयार करण्यासाठी आपली हाडे दिली.

गुरुजी ! कापुनि देतां निजमांसहि उबगला न शिवि' कांहीं ।
 सुख साधुरीतिंहीं जें दिवलें श्रांतासि तें न शिविकांहीं ॥ ४३ ॥
 ज्या दैत्येंद्रांहीं हे भू भोगिलि मधुनि शत्रु करवाळें ।
 त्यांचे गिळिले लोकाहि भोगहि, गिळिलें न एक यश काळें ॥ ४४ ॥
 युद्धीं देह त्यजिते अनिवर्ती पुरुष जे सुलभ अजि ते ।
 अति दुर्लभ सत्पार्त्रीं श्रद्धेनें सर्वही धन त्यजिते ॥ ४५ ॥
 मग या तुम्हां अशांचा करितां परिपूर्ण काम, आंगांतें ।
 आलें दैन्य यशस्कर कीं अयशस्कर तुम्हींच सांगा तें ॥ ४६ ॥
 यास्तव देतो बटुला भूमि पदत्रय तुम्हीं वदा दे हें ।
 किति काळ अनुभविल हा शिष्य अनित्यें चळा पदा देहें ॥ ४७ ॥
 नसतां अपराध मला जरि हि अधर्मे करुनि अरिभावे ।
 बहु बंधनादिकेही गांजिल साहीन तेंहि तरि भावे ॥ ४८ ॥
 भ्याला ब्राह्मण झाला त्याचा वध तो नव्हे उचित मातें ।
 कीं प्रल्हादयशातें लावावा डाक कां शुचितमातें ? ॥ ४९ ॥
 सुरगण बळितें स्तविती पुष्पांच्या सर्व वर्षती वर्षें ।
 कीं जाणोनि हि रिपुला विपुला संपत्ति अर्पिली हर्षें ॥ ५० ॥
 वाढे वामन सहसा, कोंदे विश्वांत तनु असा फुगला ।
 झाला सल्लाभोत्सव ज्याला राहेल तो कसा उगला ? ॥ ५१ ॥
 होय त्रिविक्रम पुन्हां वामन तो विश्वविरचिता त्वष्टा ।
 बळिस अहंकृतिहरणा लावी तिसऱ्या पदाचिया कष्टा ॥ ५२ ॥
 गरुड वरुणपाशांनीं, प्रभुमत समजोनि, बळिस करकावी ।
 केव्हां ज्वालाहि वितो जो परमोदार जलद करका वी ॥ ५३ ॥
 बळिबंधन अवलोकुनि वदलें सुरवृंद सर्व ' हा ! हा ! ' तें ।
 बाळमळ जसी माता हरि हरितो दासगर्व हा हातें ॥ ५४ ॥
 प्रभुसि बळि म्हणे पुण्यश्लोका मीं तों स्वयें मृषा कांहीं ।
 वंचन तुझे करावें या भावे करुनि बोलिलों नाहीं ॥ ५५ ॥
 तों ये प्रहादप्रभु त्यासि करी बद्ध बळि शिरें नमनें ।
 जाणों म्हणे कदा तो गुरुपदपद्मांत अळि शिरेन मनें ॥ ५६ ॥

१ श्येनापासून कपोताचें रक्षण करण्यासाठी. २ तलवारीनें. ३ मीं पृथ्वी व स्वर्ग यांचा स्वामी आहे हा बलीचा गर्व हरण करण्यासाठी. ४ परम उदार भेद्य जो गारा उत्पन्न करितो तो कधीं कधीं ज्वालाही (विजेच्या) उत्पन्न करितो.

प्रभुला प्रहाद म्हणे “ दिवळें हीतें तुवांचि पद यातें ।
 हरिलें हि तुजेंचि तुवां केवळ कारुण्य होय सदया तें ॥ ५७ ॥
 भुलवी ज्ञात्यांतें ही राज्यश्री स्पष्ट होय हाला हो ।
 प्रभुजी ! आतां बळिअळि या पदपत्रासवासि हा लाहो ” ॥ ५८ ॥
 विंध्यैवळि विनवाया ये, विधि विनवावयासि जों पाहे ।
 तीच्या बहुमानार्थ क्षणभरि चतुरास्य तो उगा राहे ॥ ५९ ॥
 राज्ञी बोले “ प्रभुजी तुमचेंचि तुम्हासि काय अर्पावें ।
 कैसें जी जलदानें जलदानें सागरासि तर्पावें ? ॥ ६० ॥
 विश्वाचे उत्पादक परिपालक हेचि चरण संहरिते ।
 पडती स्वामी आपण म्हणुनि करुनि दुरभिमान अहं रिते ” ॥ ६१ ॥
 भगवान् म्हणे “ विधात्या माझ्या स्तुति करिति साधुरीतीची ।
 आइक, सुधा सुधा जन म्हणती परि काय माधुरी तीची ॥ ६२ ॥
 करितों अनुग्रह मनांतूनि ज्यावरि दयाभ्र मीं हरि तों ।
 त्याच्या सर्वार्थातें, न पडों व्याया त्या भ्रमीं, हरितों ॥ ६३ ॥
 अर्थाहीं मद होतां होय पुरुष बहु अनम्र वा धात्या ।
 अवमानितो जनातें मातें ही, ती पिशाचवाधा त्या ॥ ६४ ॥
 बहु पुरुषजन्म दुर्लभ तेथें अत्यंत सर्वहानिकर ।
 पापांचा शापांचा तापांचा होय गर्व हा निकर ॥ ६५ ॥
 ऐशा गर्वाचा क्षय माझ्याचि अनुग्रहें अगा धात्या ।
 मदनुग्रहेंचि तरले यासि जसे सेतुनें अगाधा त्या ॥ ६६ ॥
 आतां गतमद मत्पर झाला हा सविनया विधे यातें ।
 देइन जें बहु दुर्लभ हपें हासविन या विधेयातें ॥ ६७ ॥
 अत्यद्भुत च्छळें या दुसरा जन कोण सत्य न त्यजिता ।
 यानें शुचिसत्ववळें हारविलें मज अशाहि अत्यजिता ॥ ६८ ॥
 हा बळि सत्वें समधिक या प्रहादापितामहापरिस ।
 कीं उतरला बहु कसा म्हणसि कसा तरि पितामहा ! परिस ॥ ६९ ॥
 प्रहादाला होता गुरुचा माझाहि आश्रय पहा, या ।
 बळिला एकहि नव्हता मत्कृत अत्यद्भुत छळ सहाया ” ॥ ७० ॥
 प्रभुवर बळिस स्वमुखें प्रथम महाराज इंद्रसेन असें ।
 संबोधन करुनि वदे करुणेच्या प्रीतिच्या द्रवोनि रसें ॥ ७१ ॥

“ येथुनि जाउनि हो तूं माझ्या आज्ञेकरुनि सुतलेश ।
सद्गुणाहुनि अधिक प्रेमास्पद मज गमे न सुत लेश ॥ ७२ ॥
तेथें तुझा पराभव शकतिल न करावयासि लोकेश ।
सिंहाच्या नाकींचा जो पीडिल कोण सत्त्व तो केश ॥ ७३ ॥
निश्चित रहा सुतळीं रक्षीन सदा तुला सपरिवारा ।
माता आपण भागे लागोंचि न दे मुलास परि वारा ” ॥ ७४ ॥
या सुवरें प्रहादप्रभुचा जो पौत्र महिवरेश तदा ।
बद्धांजळि होय बहु प्रेमभरें करुनि गर्हिवरे शतदा ॥ ७५ ॥
“ परमेश्वरा ! तुज दिलें म्यां त्रिभुवन, काय गोष्टि हे, राहो, ।
ज्याणें न पाहिले हे श्रीचरण, भ्रांति त्याचि येरा हो ॥ ७६ ॥
या हस्तमस्तकांहीं तादृक्सद्गुक्तिभाग्यहीनाहीं ।
प्रभुच्या श्रीचरणांला केला सम्यक् प्रणामही नाही ” ॥ ७७ ॥
ऐसें वदोनि बंधनमुक्त बळि प्रभुसि विधिसि रुद्रासी ।
वंदुनि सुतळीं शिरला पावुनि भगवत्प्रसादसुद्रासी ॥ ७८ ॥
प्रहादवंशजीं छळ करि कल्याणार्थ कनकपट तो कीं ।
करितो अहित पदार्थ त्यजवाया स्पष्ट जन कपट तो कीं ॥ ७९ ॥
एवंच वचक नव्हे करि बहु कारुण्य न च्छल हरी तें ।
प्रभुदृक् दासा पद दे न सुबोदधिचीहि अच्छ लहरी तें ॥ ८० ॥
राजपदीं स्वर्गपदीं सत्यपदीं किति वृथा वसुनि फुगती ।
मुक्तीहुनी शतगुणें बळिराजाची अधोगतिहि सुगती ॥ ८१ ॥
—वामनचरित्र.

(७) उषा व अनिरुद्ध.

सेवेंत नग-सुतेच्या त्या बाणाची सुता उषा होती ।
पाहे प्रभुसीं क्रीडा देवीची निकटवर्तिनी हो ती ॥ १ ॥
इच्छी अनुरूप-सगुण-पतिसीं क्रीडा तसीच ती धन्या ॥
समजे स्मित करुनि म्हणे तीतें ती श्रीहिमाद्रिची कन्या ॥ २ ॥
“ वत्से ! करिसिल तूंही ऐशीच प्रियतमासह क्रीडा ” ॥
या श्री-देवी-वचन-श्रवणें आलीं त पावली क्रीडा ॥ ३ ॥

१ सुतल नांवाच्या पाताळचा राजा. २ जीव, प्राणी. ३ भगवंताच्या प्रसादाचा पर-
मानंद. ४ पार्वतीच्या. ५ शंकराशीं.

पतिलाभ घडेल कधीं ऐसैं जों ती उषा मनीं आणी ॥
 तेंही समजोनि वदे श्रित-कल्पलता शिवा अशी वाणी ॥ ४ ॥
 “ जो रमवील स्वप्नीं वैशाखद्वादशी निशा-काळीं ॥
 कन्ये ! तो दयित तुझा तूं त्याचें वचन सर्वदा पाळी ” ॥ ५ ॥
 सखिया हंसती हंसविति म्हणती “ वांछित वरा उखा लाहो ॥
 स्वप्नीं लग्नवन्हाडी आपणाचि सुपात्र हे सुखाला हो ” ॥ ६ ॥
 करितां पति-प्रतीक्षा झाली बहु काममोहवशगा ती ॥
 धाया स्वस्था आली श्रीदुर्गेचंचि भव्य यश गाती ॥ ७ ॥
 न निजे, जेवी, सेवी न जळहि तांबूलही न ती चावी ॥
 पांडुत्वांतें देह प्रतिपळ अति-शक्तिहीन तीचा वी^१ ॥ ८ ॥
 निंदी शीत-करातें सेव्यहि वाटे तिला असेव्य जन ।
 आर्द्रहि नलगेचि म्हणे भाजितसे तापलें असे व्यजन् ॥ ९ ॥
 पुसति वयस्या “ होतें काय तुला सांग नव्य थारा हो ॥
 क्लेशासि स्व-जन-हृदय मृदु हेंहि न आंग न व्यथा राहो ॥ १० ॥
 सखि ! न तुझा राहो दे शत्रु-मनामाजि गर्व लव तात ।
 यातें शिव-प्रसादें प्रबळहि लोकेश सर्व लवतात ” ॥ ११ ॥
 प्रभु-जल-केलि विलोकन-समयापासुनि फार मातें तें ॥
 दासी कथिति उषेच्या देहीचें व्याकुलत्व मातेतें ॥ १२ ॥
 मगता धांवुनि आली, प्रिय-कन्येतें विलोकित्ती झाली, ॥
 चित्तीं बहु ती भ्याली, दर्माच्या अश्रुच्या भरें न्हाली, ॥ १३ ॥
 आलिंगी कुरवाळी वदवी परि किमपि ती सुता न वदे ।
 दावी चिकित्सकांला तीस परम-भय तिचें सुतानैव दे ॥ १४ ॥
 पटुवैद्य वदति देव स्वस्थ रहा ईस लागली दृष्टी ।
 कीं अतिसुंदरपण हें न असैं अन्यत्र शोधितां सृष्टी ॥ १५ ॥
 अभिषेक करा, उतरा सर्पप, लावा सुलसि आंगारा, ।
 सांगा राम-कवच-मनु-पाठ, सुधा जवळि असुनि कां गारा ” ॥ १६ ॥
 वदल्या चतुरा नारी “ केला देहीं प्रवेश तारुण्यें ।
 पति शीघ्र उषेसि मिळी पितृ-वात्सल्यें महेशकारुण्यें ” ॥ १७ ॥
 त्या उपरि भगवतीनें कथिल्या काळीं उषा सखी-सहिता ॥
 निज-हर्म्य-वरीं निजली स्वप्नीं पाहे तसेंचि ती महिता ॥ १८ ॥

झालें तें नवसंगीं होतात विकार भोगिलीला जे ।
 कुळदूषण मानी भी प्रवळ्विटें जेंवि भोगिली लाजे ॥ १९ ॥
 कुंभांडसुता रामा तीस म्हणे “ सखि ! धरुं नको ताप ।
 घडतां स्वप्नीं संग स्त्रीसहि पुरुषासहि नसे पाप ॥ २० ॥
 तुज जो कांत शिवेनें दिवला तो त्रिभुवनीं असामान्य ।
 सखि ! तूं धन्या कन्या कोण दुजी पति जिचा असा मान्य ॥ २१ ॥
 रामेसि उषा प्रार्थी “ प्रियसखि ! न सुचेचि मन्मति भ्रमली ।
 तूं सांग उपाय, सुजनाजेव्हा नच सांगता हित श्रमली ” ॥ २२ ॥
 रामा सांगे, “ कार्या करिल निजा तेंवि चित्रलेखा या ।
 कविनीं न सुमैत्रिहुनी कल्पलतेनें विचित्र लेखाया ” ॥ २३ ॥
 सत्काळ अप्सरा ती प्रभुपौत्रीनें समीप आणविली ।
 पडुनि गळां अतिपीडा वांच्छा निवडुनि तीस जाणविली ॥ २४ ॥
 देवी तीस म्हणे “ सखि ! हें कार्य अशक्य कीं न कुळशील ।
 देशहि लोकहि ठावा परि विरहें तूं उरांत उलशील ॥ २५ ॥
 याकरितां लिहितें मी त्रैलोक्यामाजि पुरुष जे महित ।
 सुरदानवयक्षोरग-राक्षसगंधर्वमानवां सहित ॥ २६ ॥
 देवस्त्री ती आणी पट्टातें सप्तदिन सदा लिहुनी ।
 प्रिय संसारांत करी सेविलि संपत्तिहि न सदालिहुनी ॥ २७ ॥
 देवासुरादि सुपुरुष जे चित्रपटांत रेखिले होते ॥
 सादर सर्व उषेनें वळखाया दयित देखिले हो ते ॥ २८ ॥
 नंदाचें भाग्य म्हणे ब्रज तारायासि बळ खिलारा ज्या ।
 त्या प्रभुचा पौत्र परम सुंदर अनिरुद्ध वळखिला राज्या ॥ २९ ॥
 वदली स्मित करुनि उषा ‘ रतितस्कर हाच साच जाणावा ।
 सखि कोणाचा कोण ध्यानीं त्वां प्रथम नीट आणावा ॥ ३० ॥
 कुलशील नाम याचें प्रथम मला त्वां अशेष कळवावें ॥
 मग मी कथिन उचित तें जन्मुनि पितृयश सये ! न मळवावें ” ॥ ३१ ॥
 सांगे देवी “ ज्याची कीर्ति निवविती सुधा जशी तमा ।
 त्या श्रीकृष्णप्रभुचा सखि ! अनिरुद्धाख्य होय हा नत्ता ” ॥ ३२ ॥
 ती तीस म्हणे “ सखि ! करि बहुत न लावुनि दिवस भेटि कसी ।
 सेवेंत शिवेच्या तूं शीलितयोगींद्र शिवसभे टिकसी ॥ ३३ ॥

चित्तांत मरण निश्चय वदतें वाहून आण जागे हा ।
 आल्यें शरण तुला मीं सखि ! पात पाहूनि आण जा गेहा ” ॥ ३४ ॥
 देवी वदली “ जात्यें म्हणासि मज स्तवुनि साहसी आण ।
 करिल भगवती करुणा कीं वदसि मरेन वाहसी आण ” ॥ ३५ ॥
 वदुनि अशी गुप्तपणें ती प्रभुच्या नित्यनवपुरा गेली ॥
 कीं कीर्ति सदुपकारीं करितां श्रमपात्र न वपु रागेली ॥ ३६ ॥
 मग ती अनिरुद्धातें पाहे जावुनि रम्यगेहांत ।
 ज्याच्या ऊषाविरहज्वर दुःसह सुप्रवृद्ध देहांत ॥ ३७ ॥
 उपभोग जिचा स्वप्नीं चिंतित होता उपेसि चित्तांत ।
 सद्रूपी तो तैसा लुब्ध जसा हृष्ट नष्टचित्तांत ॥ ३८ ॥
 “ अनिरुद्धा ! यदुवीरा ! कुशल असे कीं तुला पहायाला ।
 आलें दूती होउनि मी वाणसुतासखी बहायाला ॥ ३९ ॥
 दिखलासि भगवतीनें जीचा स्वप्नीं तुला समागम ती ।
 मत्प्रियसखी उपा पति-विरहें त्या जानकीसमा गमती ॥ ४० ॥
 प्राण उपेचे विरहीं यावरि यदुसत्तमा ! न वांचावें ।
 ज्ञात्याहि सुरा असुरा स्मरअहि अतिमत्त मानवां चावे ॥ ४१ ॥
 बळिसुत शोणितपुरपति वाण तयाची सुता उखा लाहो ।
 तुज ती तिस तूं लाहे वा हें यशं सत्सभासुखाला हो ” ॥ ४२ ॥
 अनिरुद्ध म्हणे “ मज ने सत्य करीं स्वप्न रक्ष तीस मज ।
 जी उपकृति अत्यातीं देवि स्वल्पाहि लक्ष ती समज ॥ ४३ ॥
 तुज सत्य चित्रलेखे ! वाटो स्वप्नीं विलोकिली परि ती ।
 करिती खरी परिसही बहु विकळ मन क्षणक्षणीं हरिती ” ॥ ४४ ॥
 देवी चित्तांत म्हणे ‘ पावलि परमेश्वरी, उखा यास ।
 चंद्रासि चकोरीसी सेविल, हा जन जगीं सुखायास ’ ॥ ४५ ॥
 मग अनिरुद्धासि म्हणे ‘ भेटवितें शीघ्र अंगना चाल ।
 दोषे परमानंदें पावुनि अन्योन्यसंग नाचाल ॥ ४६ ॥
 श्रीनारददत्ताद्भुत विद्येनें ती तयासि झांकून ।
 घेउनि जाय करूं दे कोणा पुरुषस्त्रियांसि कांकूं न ॥ ४७ ॥
 शोणितपुरांत ने त्या न धरूं दे विरहनेट वीरा ज्या ।
 अनिरुद्धासि उपेसी क्षण करुनि विनोद भेटवी राज्या ॥ ४८ ॥

ती तीस म्हणे “अनघे ! धन घे-शोधुनि दिलें उखे नाच ।
 दोघे सावध वर्ता जेणें मन लेशही दुखेनाच ” ॥ ४९ ॥
 श्रीहरिहरांसि वंदुनि गांधर्वें सुज्ञ इष्ट संपादी ।
 दुर्गावरविश्वासें सोडी ती सुतनु दैत्यकंपादी ॥ ५० ॥
 कांहीं काळ प्रेमें क्रीडा व्रीडावती करी राजा ।
 निववी पति संगसुखें कामंदहन तापवी शरीरा ज्या ॥ ५१ ॥

—हरिवंश अध्याय ४१.

(८) एका कुटुंबावरची पाळी.

पांडव तापसवेषानें आपली आई कुंती इजसह एका ब्राह्मणाचे घरी राहत होते. त्या नगरीस बकराक्षस फार छळीत होता. त्यास रोज पुष्कळसा साळीचा भात, एक बकरा व एक मनुष्य आहारार्थ लागत असे. प्रत्येक कुटुंबावर एकदा त्या राक्षसाची भूक शमविण्याची पाळी येत असे, तेव्हां कुटुंबातील कोणी तरी एक मनुष्य बळी द्यावा लागे. पांडव ज्या ब्राह्मणाचे घरी होते त्या ब्राह्मणावर तशी पाळी आली, तेव्हां सर्व कुटुंब मोठ्या दुःखांत पडलें. ब्राह्मण, त्याची भार्या, त्याची उपवर कन्या व तान्हुला मुलगा यांपैकी कोणी जावे असा मोठा विचार पडला. अखेर कुंतीच्या आज्ञेवरून भीमसेन ब्राह्मणाच्यावतीनें गेला व बकासुरास मारून ब्राह्मणावरचें व एकंदर नगरीवरचें संकट त्यानें नाहीसें केलें. या प्रकरणांत आश्रयद ब्राह्मणाचा उपकार फेडण्याची कुंतीची उत्सुकता व पांडवांचें औदार्य वर्णनीय आहेतच, पण ब्राह्मण, त्याची स्त्री, कन्या, व पुत्र यांचा संवाद व अन्योन्यप्रेम फार हृदयद्रावक असें कवीनें वर्णिलें आहे. यांत कौटुंबिक नीति ध्वन्यार्थानें फार चांगल्या तऱ्हेनें दर्शविली आहे.

जातं देवनि अभय निज-जनकाचा पितो महाज्ञाते ।
 त्याचि नगरिं द्विजगृहीं होते पाळुनि पितामहाज्ञा ते ॥ १ ॥
 सिद्धान्न मातृहस्तीं देती ते वरुनि वृत्ति माधुकरि ।
 भीमासि अर्ध देती अर्धाचे पांच भाग साधु करी ॥ २ ॥
 होते कांहीं काळ स्वीकारुनि भैक्ष्यवृत्तिला मुदित ।
 तां कुंती परिसे त्या आश्रयदब्राह्मणालयीं रुदित ॥ ३ ॥
 भीमासि म्हणे ‘ रडतो दुःखें सकुटुंब विप्र बापा हे ।
 भज बहु दुःसह झालें आलें नेत्रासि अश्रु वा पाहे ॥ ४ ॥
 आम्ही पक्षी, हें गृह नीड, धरादेव आश्रयागम हा ।
 दुःख हरुनि करावी प्रत्युपकृति. होय हाचि याग महा ’ ॥ ५ ॥

१ हें प्रकरण मूळ पंतलिखित प्रतीवरून तपासलें आहे. २ व्यास.

भीम म्हणे ' शोध करीं जा स्वधुखें विप्रनायका पूस ।
 वारीन दुःख सर्वहि, दहना अतिभार काय कमपूस ? ' ॥ ६ ॥
 द्विज रुदित पुन्हां तप्त श्रुति करि झगटोनि यादवीची तें ।
 मोहे मन जेंवि विषां-बुधिच्या भेटोनि यादवीचीतें ॥ ७ ॥
 जाय द्विजाकडे ती गाय जसी वासुराकडे मोहें ।
 करितां विलाप बोलत होता निज दुःख तेथवां तो हें ॥ ८ ॥
 ' ज्याये ! बदलीस पर-स्थळगमन विचार सर्वथा राहो ।
 माहेर येथ होतें ओळखिती लोक सर्व थारा हो ॥ ९ ॥
 गेलों असतां तरि कां पडतें हें प्राणसंकट प्रमदे ।
 स्वकुटुंबव्यसन जसें देतें न तसें बुधा त्रिष भ्रम दे ॥ १० ॥
 जरि दान तुझे थावें कांते मज भासतें तसें तरि तें ।
 सिंधूदरीं विकावें स्वहितार्थ तितीर्पुनें जसें तरितें ॥ ११ ॥
 पुत्राचि अधिक न कन्या अन्यास गमे, मला न लोभ्याला ।
 नयनयुगांतुनि एकहि द्याया स्वप्नीं न कोण तो भ्याला ॥ १२ ॥
 देतां निजवपु परि तूं भीरु कसी साहसील विरहातें ।
 स्वप्नींहि दुःसहाचि जें म्हणसील मज स्मरोनि चिर हा ! ते ॥ १३ ॥
 प्राणाचा त्याग बरा तुमचा न बरा कसा न तो पापी ।
 कृपांत बळें अबळां घालुनि ठकवुनि दोर जो कापी ' ॥ १४ ॥
 तों ब्राह्मणी म्हणे ' हो कवि साधु तुम्ही करूं नका शोक ।
 यन्मूल ' आपदर्थे ' तो शंकरसाचि आठवा श्लोक ॥ १५ ॥
 अजि ' आत्मानं सततं रक्षेद्दरैर्धनैरपि,' श्लोकीं ।
 तेंचि करा हो, न बुडों द्या हो मज निजमतीसही शोकीं ॥ १६ ॥
 पतिपूर्वीं छीस मरण तें ल्याहनि काय हो जन ? ।
 न रहावेंचि सतीनें पळभरहि विरूपकाय होजन ॥ १७ ॥
 रक्षाल तुम्हींच मुलें अबळा वाहील भार जीवा हे ।
 रक्षील कसी अन्या नवपूरीं भीरु फार जी वाहे ॥ १८ ॥
 जाईन मींच, राक्षस जरि करकर सर्व मानवां चावे ।
 दैवें स्त्री म्हणुनि दया येतां मत्प्राण कां न वांचावे ! ॥ १८ ॥

१ कुंतीची श्रुति (कर्ण) तप्त करी. २ संसारसागरांतून धर्मपत्नी तारून नेणारी नौका आहे असा ब्राह्मणाच्या बोलण्याचा भावार्थ. ३ पुत्रापेक्षां कन्या कमी योग्यतेची असं लोक समजोत, मी तर पुत्र व कन्या हे माझे दोन डोळे आहेत असें समजतां. ४ ' आपदर्थे धनं रक्षेत् दारान् रक्षेद्भनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्दरैरपि धनैरपि ' ॥

मज भक्षीलचि तो तरि विधुरूपणं सर्वथा नका राहूं ।
 ती स्त्री मीच म्हणा जी, मागें सारूनिया नकारा, हूं ' ॥ २० ॥
 ऐसें म्हणतां स्त्रीच्या कंठीं घालुनि मिठी म्हणे ' अयि ते ।
 कथमेवमुक्तमदयं तदयं किमनुष्ठितुं क्षमो दयिते ' ॥ २१ ॥
 परिसे असें पृथा जों तोंचि म्हणे त्यांसि कन्यका ' मातें ।
 या, यायाचीच सुता, हे किमपि नयेचि अन्य कामातें ॥ २२ ॥
 आत्मा पुत्र, सखा स्त्री, कन्या चिंताचि सर्वकाळ जिला ।
 प्रसवोनि वाहती मनिं श्रीमंतहि पितर सर्व काळजिला ॥ २३ ॥
 कन्या रक्ष्य तिघांतुनि एका तुज हो म्हणेल कां ? टाकीं, ।
 बापा काव्यानंचि प्राज्ञ सुखें काढिताति कांटा कीं ' ॥ २४ ॥
 ऐसें वदोनि कन्या रडवुनि रडे तशांत जवळून ।
 खवळुनि उठे बाळक बोले हस्तें तृणासि कवळून ॥ २५ ॥
 समजावुनि त्यांसि म्हणे ' ऐसें लाळिलचलासि मालीन ।
 कां ललतां आळलतां पलतां मी सागरांत तालीन ' ॥ २६ ॥
 हांसविलीं हर्षविलीं व्यसनार्त तिघेहि वाळ-शब्दानें ।
 अब्दानें शीघ्रदवाकुळबहिंकुळें जसींच अब्दानें ॥ २७ ॥
 तेव्हांचि पृथा देवी भेटे अभयोकि जी वदे त्यातें ।
 संजीवनीच जाणों ती रोगें करुनि जीव देयातें ॥ २८ ॥
 कुंती म्हणे ' दिला तुज एक स्वसुत द्विजा नकोचि रडों ।
 हा शोकभर स्वशिरीं घेउनि सकुटुंब तूं नको चिरडों ' ॥ २९ ॥
 कुंती म्हणे, ' मदात्मज गुरुवरमंत्रें असे महातेजा ।
 साहों न शकति राक्षस वज्राघातासही सहाते ज्या ॥ ३० ॥
 सुरवल्लिचा नव्हे गा क्षुद्रलतागुच्छकासम स्तवक ।
 स्पष्ट मदात्मजचरणीं अर्पील प्राणधन समस्त वक ' ॥ ३१ ॥
 मग विप्रपृथाप्रार्थित भीम धरुनि राक्षसापराध मनीं ।
 कोपे, जाणों दहनचि तो होय ; प्रार्थना तथा धमनी ॥ ३२ ॥
 तें मान्य करुनि मुनिला व्हा स्वस्थ असंचि तो कवि प्रार्थी ।
 संसारीं वित्थार्थीं तैसेचि कुलीन लोक विप्रार्थी ॥ ३३ ॥

—आदिपर्व अ. ३१

१ पंतांची टीप:—' नकारातें मागें सारून हूं म्हणा.' २ ' अर्थो हि कन्या परकीय एव'—
 कालिदास. ३ सागरांत.

(९) परांगनाधर्षणाचा परिणाम.

कीचकनामा सेनापाल श्याल प्रसिद्ध राजाचा ।
 भंगू पाहे कृष्णाव्रत, वांछी अभ्युदय धरा ज्याचा ॥ १ ॥
 भगिनीस म्हणे “ पूर्वी आढळली या न हे मला भवनीं ।
 वाटे जन्मदरिद्रा झाला बहुकोटिहेमलाभ वनीं ॥ २ ॥
 लब्धतेदनुमोदन तो जंबुक सिंहीस, कीं सकाम ससा ।
 व्याघ्रीस, सतीस बळें, शांतीस वरावयासि तामससा ॥ ३ ॥
 रावणसा बहु विनवी प्रेम प्रत्यक्षरींही नव दावी ।
 कीचक नीच कल्पनिधि त्याची आर्यांत गोष्ट न वदावी ॥ ४ ॥
 कृष्णा म्हणे “ अहाहा ! बुडती तरि भजति नीच कामतिं ।
 सावध हो, गा वध हो न, व्याली जाण कीचका ! माते ॥ ५ ॥
 पर-दारा मी, मत्पति गंधर्व, प्रवल उग्र शिवशील ।
 मार्गें सरशिल, तरशिल, मरशिल जरि मज बळेंचि शिवशील ॥ ६ ॥
 प्रिय पांचजन्य जीस प्रिय तदितर त्या भुजेसि कंबु कसा ।
 झिडकारिला सतीनें सिंहीनें दुष्टबुद्धि जंबुकसा ॥ ७ ॥
 बंधु भजो, पति न भुलो, म्हणउनि, नसतां परस्व सामान्य ।
 ती त्या कार्यासि करी, जरि न करावें पर, स्वसा मात्य ॥ ८ ॥
 तीं तीस म्हणे “ कीचक-सदना जाऊन आण मे हाळा ” ।
 धाडी बळें वृकाच्या घालुनि हरिणीस आण गेहाळा ॥ ९ ॥
 कृष्णा म्हणे “ न जाइन-जेंवि मृगी वृकबिळा-विटागारा ।
 साधुगृहा धाड, परम-तप्ता तत्पथ-शिळा विटा गारा ” ॥ १० ॥
 विनवी ऐसें बहु परि तीस सुदेष्णा म्हणे तरी ‘ जाच ’ ।
 फारचि बरी निरयंगति परवशता शतगुणें करी जाच ॥ ११ ॥
 ती आपणा म्हणे “ हे द्रौपदि तुजवरि हरीच विटला मे ।
 चुकलीस तूंचि, नसतां पदरीं अघ, पाठिला न विट लागे ॥ १२ ॥
 ज्या श्रीकृष्णसखीतें योग्य नमाया सुरासुर सतीतें ।
 प्रेथी आणायी ती राजी मानुनि सुरा सुरस तीतें ॥ १३ ॥

१ विराटराजाचा मेहुणा व सेनापति, २ भगिनी सुदेष्णेचें अनुमोदन ज्यास मिळाले
 असा. ३ पापसागर. ४ सुदेष्णा द्रौपदीस म्हणे. ५ नरकवास,

जातां परार्थही बहु तापातें पावली सुरामा ती ।
 न करील कां पित्याची दुर्गतिची माउली सुरा माती ॥ १४ ॥
 कीचक विलोकुनि म्हणे, त्रिजगद्गुरु विष्णुच्याहि आलीस ।
 “रंभाचि सुदति तूं या नलकूबर मंदिरासि आलीस ॥ १५ ॥
 सर्वस्व अर्पितों तुज देवि, करीं पूर्ण काम, हो दारा ।
 विकृत मिळतां स्मितसुधालेशें घेशी न कां महोदारा ” ॥ १६ ॥
 इत्यादि नीच कीचक दुष्कर्माची धरुनि आस वदे ।
 कृष्णा वदे “सुदेष्णे-करितां पात्रीं भरुनि आसव दे ” ॥ १७ ॥
 तों कर धरुनि खल म्हणे “दासी आहेत फार अन्या या ।
 बैसा शयनीं, राजी करिते करवुनि दास्य अन्याया ” ॥ १८ ॥
 फार आसुडितांचि पडे धडधड वाल्यासवें जसा विटपी ।
 कैचें तेज बल तशा दुर्वृत्तीं जो सुरारसा विट पी ” ॥ १९ ॥
 तेथुनि राजीपाशीं जाऊनि म्हणोनि तात अंबरडे ।
 फोडी जैशी व्याघ्रवि-मुक्त कुलभ्रष्ट धेनु हंबरडे ॥ २० ॥
 कळतां म्हणे सुदेष्णा “नाहींच विचार कीचकीं अधर्मीं ।
 सखि उगि, जरि म्हणसिल, तरि करिन तवसुखार्थ बंधुचा वध मी ” ॥ २१ ॥
 कृष्णा म्हणे “वधावा भ्राता त्वां कां ? तुझा न अपराधी ।
 पति गंधर्व न दुर्बल, माझी प्रार्थील किमपि न पराधी ” ॥ २२ ॥
 जाय निशीर्धीं साध्वी दावी तिस तत्प्रभाचि वाट तमीं ॥
 चित्तांत म्हणे “भीमा ! दयिता ! दयिता नसेन वाटत मीं ” ॥ २३ ॥
 पाहून म्हणे “भीमा आश्रय तुज काय हें महानैस ? हा ! ।
 न यशोहानि सहा गा सुजा, सह-काय हेमहान सहा ॥ २४ ॥
 साशु गळां पडुनि म्हणे “मेलं किंवा तुम्ही अहां सासू ? ।
 होतें म्हणत व्याली माझीच रिपुक्षयावहां सासू ॥ २५ ॥

१ दुर्गतिची माउली जी सुरा ती पित्याची (पिणाराची) माती न करील कां ? सर्व अधोगतीचें मूळ असं जें मद्यप्राशनाचें व्यसन तें मद्यप्राशनार्थीन पुरुषाला धुळीला मिळविणार नाही काय ? अवश्य मिळवीलच. ११ व्या व १४ व्या आर्यांतले अर्थांतरन्यास मराठींत म्हणी वजा झाले आहेत. २ कुबेरपुत्र. ३ वावटळीबरोबर. ४ हा अर्थ किती खरा आहे. व्यसमी पुरुषाचें सर्व सामर्थ्य जिव्हेत असतें. व्यसनानें तो तेजोहीन व बलहीन झालेला असतो. ५ स्वयंपाकघर. ६ देहासह सुवर्णहानी सोसा पण यश गमावूं नका.

निजलां काय मृतांपरि, व्हा जागे, सिंहसे उठा, राहो ।
 निद्रा, कीर्ति वरा हो हीप्रद हा बाहु भृगुकुठारा हो ” ॥ २६ ॥
 भीम मडवडोनि उठे अंकींच निवास तीस दे वामीं ॥
 चितीं म्हणे “ बहुदिसां आतळलों या सतीस देवा ! मीं ॥ २७ ॥
 दयिते कां आलीस ? प्रमदे हा आर्द्र कां पदर जाये ।
 भ्यालीस भीरु, भय कां-भेटे, त्यालाचि कांप, दर ज्या ये ” ॥ २८ ॥
 देवी म्हणे “ पुसतसां जाणुनिही खेद काय मातें हो ।
 विनवा तुम्हीं तरि सुकृत जें बंधच्छेदका यमा तें हो ॥ २९ ॥
 कृष्ण-सखी द्रुपद-सुता धर्म-स्त्री सून पांडुराजाची ।
 कविगण गणपति गाती कीर्ति सुधासिंधुपांडुरा ज्याची ॥ ३० ॥
 कीचक नीच कर तिचा धरि, परि हरिची सखी न अनुसरली ।
 कर आसुडितां, पडतां खल, तेथुनि दूर ती सुतनु सरली ॥ ३१ ॥
 पक्वा बुद्धि करितसे सुयशाची वृद्धि मृत्तिका काची ।
 हरिनीं श्व-वृत्ति वरिली कीं हंसांनींच वृत्ति काकाची ॥ ३२ ॥
 तेज तुम्हां असतें तरि उरता हाणोनि न विट लातेला ।
 अहितायुला न पीतां तेजस्वी दीप न विटला तेला ॥ ३३ ॥
 देवा वांचाया, हे स्त्री, मातीसीच तुडविली, लाजो^१ ।
 तोहि पती, उद्धरिना अरिनें व्यसनांत बुडविलीला जो ॥ ३४ ॥
 हे स्त्री नव्हे, प्रतिष्ठा तुमची, जरि ईस सोडितां पाणी ।
 ‘ धर्मचाऽर्थेच ’ असें वदला कां प्रथम जोडितां पाणी ” ॥ ३५ ॥
 नेत्रें पुसोनि कवळुनि भीम सतीला म्हणे “ उगी न रडें ।
 अज्ञातवास नसता तरि अरिचें तैचि सुरडितां नरडें ॥ ३६ ॥
 एकांत नृत्यशाला-शयनीं भेटे असेंचि कर, जाये ! ।
 येइल तसेंच माझ्या नृहरीच्या यश जसेंचि करजो ये ॥ ३७ ॥
 मुळमुळ रडों नको सति, सीतेसहि सोडिलें न भोगानें ।
 तेज असोनिहि वरिले कालकृताभ्युदयलय नभोगानें ॥ ३८ ॥
 हरि-भक्त-च्छल करितां तत्काल उलेल कां न नीचोर् ? ।
 निश्चय सद्धन हरितां निजमार्ग भुलेल काननीं चोर ” ॥ ३९ ॥

१ मराठी म्हण ‘ ज्याला दर त्याला डर ’. २ शत्रुजीविताला. ३ ही स्त्री लाजो व शत्रुनें व्यसनांत बुडविलीला तारण्याविषयीं असमर्थ जो तिचा पती तोही वांचाया लाजो.
 ४ नखांना. ५ नृसिंहानें हिरण्यकश्यपूचें उदर जसें नखांनीं फाडलें तसें मीं (भीम) कीचकाचें फाडीन. ६ मूर्यालाही कालकृत उदयास्त आहेत. ६ नीचाचें उर.

गांठी तिला पुन्हां तो खल, जेंवि पतंग दीप-कलिकेला ।
 प्रार्थुनि म्हणे “ सुमुखि मज भज, तुजसीं म्यां चुकोन कलि केला ॥ ४० ॥
 सुंदरि विराट राजा नांवाचा जाण, साच मत्स्यप हा ।
 शृंगाररसतरंगिणि ! तळमळतो संगमार्थ मत्स्य पहा ! ” ॥ ४१ ॥
 त्यासि खरें भासेसैं प्रिये-शिक्षित सस्मित स्वयें वदली ।
 परि कांपली सतीची तनु जैसी मंद-मारुतें कदली ॥ ४२ ॥
 त्या शून्य नृत्यशाला-शयनीं सांजेचि गुप्त भीम निजे !
 जागति ते स्वाकारें भुजगांच्या नित्य देति भी मनिं जे ॥ ४३ ॥
 जों चाचपी तयाच्या-मृगपतिच्या जेंवि फेरुं-आंगातें ।
 करिती करकर जाणों म्हणति जडवरासि कां मरसि गा तें ॥ ४४ ॥
 “ आलों तुज भेटाया घेउनि सर्वस्व हें उपायन हो ।
 प्रमदे ! त्वत्प्राप्तीस्तव बहु केला विफल हा उपाय न हो ॥ ४५ ॥
 असता दीप तरि सुमुखि ! मातुनि मज मूर्त-मदन रमतीस ।
 लटकी म्हणुनि हृदया-माजि न देतीस पद नरमतीस ॥ ४६ ॥
 हतुच म्हणे भीम “ तुम्हीं सुमहागुणनदनदीप, काशाला ।
 दीप ? प्रकाशली कीं पावुनियां वदन-दीपका शाला ॥ ४७ ॥
 तुमचें लोकांत अहो कीचक सामान्य काय हो शील ।
 परि तूं वरदेसि करट-नीच कसा मान्यकाय होशील ? ॥ ४८ ॥
 संग्गासि उर्वशीच्या स्वप्नीं तरि काय गा ढवाँ लाहें ॥
 सैरंध्री वीर-वधू या तुज नरकाय गाढवाला हे ” ॥ ४९ ॥
 ऐसैं बोलुनियां धूर्त-खलगल बलजलधि तो भला बुकली ॥
 पावेल जय कसा प्रभु-सेतुसर्वें करिल जो अलाबु कली ॥ ५० ॥
 प्राणा मुकेल इच्छुनि सिंहीचे गजहि सबहुमान मुके ।
 कां न मुके कोल्हा, कां छी म्हणतिल त्या जनावमा न मुके ॥ ५१ ॥
 प्रवलासीं करिल स्त्री-स्तव आमृति कां न नीच मूढ कली ? ।
 सुकविहि दशमुख निजतनुसह काल-वृकाननीं चमू ढकली ॥ ५२ ॥

१ हें रंगेल भाषण परस्त्रीलुब्धाला योग्यच आहे. २ भीमानें शिकविलेलें. ३ कोल्हा.
 ४ मला मनुष्य न समजतां प्रत्यक्ष मदन समजतीस. ५ समुद्र. ६ कावळ्यांतला नीच.
 ७ साजिंद्याला निंदेनें ढवा म्हणतात. ८ धरिला आहे खळाचा गळ ज्ञानें असा भीम.

दावी दुरुनि नरकग्रामाची भीम कीचका वेस ।
कलिमाजि लघुत्वप्रद शक्तीस तसेचि नीचकैवेस ॥ १३ ॥

—विराटपर्व अ. १.

(६) चक्रीरामायण.

चरित्रीं विश्व रमलें, शमलें सर्व पातक ।
श्रीराम मेघ गमला, भक्त ते मोर चातक ॥ ६ ॥

चक्रिरामायण.

श्रीरामाचें वारितें पातक सारें नाम ।

सकृदुच्चारें तारितें सर्व पुरवितें काम ॥ १ ॥

पीयूषाहुनि शतगुणें रामाचें यश गोड ।

याचें उदारपण म्हणे मंदारा 'कर जोड' ॥ २ ॥

—दोहा रामायण.

भवाब्धि सुकवी, कविप्रिय करी, करीशतम हा महादय हरी ।

सुकीर्ति परमा रमाप मिरवी, रवीडितमहा महास्पद नवी ॥ ३ ॥

—विचित्ररामायण.

श्रीमान् राजशिरोमणि दशरथ जो निजयशें बरा महित ।

द्विजसेवक, यज्ञनिरत, जनभयहर्ता, धर्मानिकामहित ॥ ४ ॥

—मंत्रमयरामायण.

नरपति अनपत्य होता तथा प्राप्त झाली, प्रजा आदरें पाळितां, वृद्धता साधितां

विविधतकथित स्वयें ऐकिलें तें सुमन्त्रप्रधानाक्त होय क्षमापाळ तो साधिता ।

हयमख करि, ऋष्यशृंगासि आपूनि तो विष्णुहंसा वदे, पश्यंभू, 'रावणावायसा

वधुनि सुखिव दिप्रथापत्य हो.' 'हो' म्हणे देव, पुत्रेष्टि होतां द्रवे, अग्नि दे पायसा ॥५॥

त्रिभुवनपति पायसीं त्या शिरे, दिव्य तें अन्न राजप्रिया ज्या तिथी सेविती सन्मती,

तदुदरभव चार साराकृति श्यामगौरप्रभ प्राज्य तेजस्क सत्पुत्र जे जन्मती ।

प्रथमतवुज कोसलेंद्रात्मजेचा तथा 'राम' हें नाम ठेवी महात्मा सुधी तो पिता

परमशुदितचित्त होय द्विजांकारणें भूषणें सद्गुणें कल्पशाखी तसा ओपिता ॥ ६ ॥

—दंडकरामायण.

कैकेयीच्या पोटा आला, ठेवी रम्या आख्या त्याला ।

रघुवर दशरथ 'भरत' असि सुकवि, अहितबुख सुकवि, कुगतिसहि चुकवि ॥ ७ ॥

स्वार्थ मित्रा तीचे दोषे, तज्जन्में धन्यत्वा ती घे ।

स्तुति शतमख करि, सुगति चरण धरि, जगद्य परिहरि, सुयश भवन भरि ॥ ८ ॥

यज्ञार्थी लक्ष्माच्या अंतीं ण प्रेमानें घ्यावा संतीं ।

प्रथम तनय नयरत ततगुण शुचि, उचित निपुण निजहंचिजितहिमरुचि ॥ ९ ॥

१ चिंता, खेद. २ ब्रह्मदेव. ३ 'सु' आदि जिच्या अशी मित्रा म्हणजे सुमित्रा.
४ लक्ष्माच्या अंतीं 'ण' लक्ष्मण. ५ आपल्या कांतीनें जिंकिला शीतांशु-चंद्र-ज्याणें.

याचा शत्रुघ्नाख्य भ्राता, कैकेयीपुत्राधिध्याता ।

रघुकुलहितकर, सकलपुरुषवर, नयनहृदयहर, विमलगुणनिकर ॥ १० ॥

—सौभाग्यरामायण.

हर्षे केलीं तदुपनयनें त्यांसि भूदेव शिष्ट
प्रेमें विद्या जपुनि सकळा निर्मळा दे वसिष्ठ ।
तों त्या वृद्धा दशरथनृपा तद्विवाहाधि लागे
विधामित्र क्रतुसमवना रामचंद्रासि मागे ॥ ११ ॥
गुर्वाज्ञेनें नृप मुनिकरीं दे सुत प्राण दोघे
त्यांला अर्धे शत कथुनियां, सद्यश प्राज्य तो घे ।
सांगे विद्या प्रथमचि ' बळा ' जी निवारी क्षुधेतें
तृद्वाधाघ्नी मग ' अतिबळा ' लाजवाया सुधेतें ॥ १२ ॥

—भावरामायण.

कृत्या तसी क्षोभे, पथीं रोधी तपस्याहाटका ।
त्याच्या निदेशें मारिली श्रीराघवें ती ताटिका ॥ १३ ॥
सिद्धाश्रमीं श्रीगाधिज स्वस्थें मनें यागा सजे ।
ते राक्षस व्यापादिले कर्ते बळें आर्गास जे ॥ १४ ॥

—सुरारामायण.

त्यावरि तो मिथिलेसि महासुनि जाय ; पथीं प्रभु गौतमजाया
उद्धरि पादसरोजरजे ; बहु जी भ्रमवी मन ती हरि माया ।
श्र्यंबककार्मुकभंग करी क्षितिजाजनकाधि लयाप्रति जाया
कांडहि केवळ होय थिटे अतुळ प्रभुचें भुजसद्यश माया ॥ १५ ॥
श्रीजनक क्षितिपाळक सत्वर आणवि पंक्तिरथा अतिधन्या
तत्तनुजा चवघांसहि तो अनुजांसह दे चवघी निजकन्या ।
ग्रामगजा अवलोकुनि ये बहु कोप जसा पर दुःसह वन्या
क्रोध करी भृगुराम तसा नच तो वळता प्रभुवांचुनि अन्या ॥ १६ ॥
भार्गवराम पराभवल्यावरि पंक्तिरथ स्वपुराप्रति पावे
पौर असें वदले, ' न सुरद्रुम रामभुजाधिक हे गुरु गावे ' ।
मातुळ ने स्वपुरा भरताप्रति दे अनुमोदन भूपति पावे
हे प्रभुचे परमाद्भुत सदुण सोडुनि अन्य न मत्र जपावे ॥ १७ ॥

—सवाईरामायण.

क्षुधातृष्णा निवारणाच्या बळा अतिबळा नांवाच्या विद्या. २ हे 'सूरा' वृत्त हिंदुस्थानी आदे.

दिग्रथाप्रति योजितां युवराज राम करावया
 सप्रधान म्हणे वसिष्ठहि, 'हा विचार बरा वया' ।
 मध्यमा दयिता वदे 'वर दोन हे रुचले मना ।
 मत्सुता अभिषेक, राम चतुर्दशाब्ज भजो वना' ॥ १८ ॥

—विबुधप्रियरामायण.

हैं ऐकतां भूपती पावला ताप
 तीतें म्हणे 'काय तूं बोलशी पाप ! ।
 कां चित्त ऐसें कठोर प्रिये ! आज
 जालें अमर्याद सोडोनिया लाज ! ॥ १९ ॥
 जेष्ठापचायी सुविद्य क्षमाशील
 हा टाकितां तूं जनीं निंद्य होशील ।
 दाता कृती शर सत्कीर्ति निदोष
 ऐशा स्वपुत्रीं बरा काय हा रोष ?' ॥ २० ॥
 ते निर्दया केकयाची सुता यास
 कोपे म्हणे 'कां करीसी वृथायास ।
 या पुत्रलोभें प्रतिज्ञाव्रतत्याग
 कां रुचला ? हा यशाला तुज्या डाग ! ॥ २१ ॥
 सत्यासि रक्षी पहा आपला प्रांत
 तूं या अवस्थेंत होऊं नको भ्रांत ।
 येणेंचि होईल अंतीं अवःपात
 यामाजि आहे तुझा सर्वथा घात' ॥ २२ ॥
 म्हणे राम 'तातार्थ मीं प्राणदान
 करीन क्षणें हें मनीं सत्य मान ।
 त्यजीन त्वरें राज्यदाराधनातें
 स्वमातेचिया ही पदाराधनातें ॥ २३ ॥
 कैरी जो अनुज्ञेविणा तातकार्य
 जनामाजि तो धन्य सत्पुत्र आर्य ।

१ शेवट. कैकेयी म्हणते 'तूं पुत्रमोहांत पडून आपलें सत्यव्रत सोडूं नकोस, आपला प्रांत (आत्यंतिक क्षेम, मोक्ष) कशांत आहे तें पहा ! तूं आपलें हित पहा !' कैकेयीच्या उप-
 देशाप्रमाणें दशरथानें खरोखरच आपला प्रांत (मृत्यु) पाहिला !! २ बापाचें मनोगत ओळ-
 खून त्याप्रमाणें वागणारा तो उत्तम पुत्र. हा श्लोक किती सुंदर आहे !

दुजा बोलिला मध्यम प्रोक्तकारी
न वर्ते नियोगेंहि जो तो भिकारी ' ॥ २४ ॥

—छंदोरामायण.

सकनिष्ठ सदार निघे चरणगति, तयासि तात रथ धाडी ।
सारथि गंगा तरतां त्यजि अजि ! न निपाद खेदही झाडी ॥ २५ ॥
करि चित्रशृंगशैलीं ऋषि हर्षित, दशरथ त्यजी देहा ।
आजाच्या नगरीचा कैकेयीतनय आणिला गेहा ॥ २६ ॥

—निरोष्ठरामायण.

वंदेनि मातेसिं तेव्हां म्हणे ' आज
गेला असे सांग कोठें महाराज ? '
' स्वर्गासि गेला कुमारा ! तुजा तात '
' अंबे ! अकस्मात झाला कसा घात ? ' ॥ २७ ॥
' हा पुत्रशोकेंचि मेला सुता ! राय '
' तो कोणता हें मला सांग हो माय ? ' ।
' बंधू नमस्कार सारे करा ज्यास '
' जाले तया काय ? तो मान्य राजास ' ॥ २८ ॥
' छी बंधु घेऊनि गेला अरण्यास '
' कां मानलें हें जनाच्या शरण्यास ? ' ।
' वत्सा तुझी तातवाणीच तन्मूळ '
' ऐसें कसें बोलिला भूपशार्दूळ ? ' ॥ २९ ॥
' बोले असे भूप मद्भागुणाबद्ध '
' कैची फळप्राप्ति ? कां पीडिला वृद्ध ? '
' व्हावें तुला राज्य तो साधिला काम ! '
' हा पापिणी ! काय केलेसि ? हा राम ! ' ॥ ३० ॥

—साररामायण.

कौसल्या समजावी भरता, बोधुनि गुरुक्रिया करवी, ।
मग जाय चित्रकूटा, तुष्टि भरद्वाज दे बरवी, ॥ ३१ ॥

१ आज्ञा झाल्यावरही ती न पाळणारा पुत्र भाग्यहीन कपाळकरंटा समजावा. पितृसंतोष करून खरें स्वाहित साधण्याचें भाग्य ज्याचे कपाळी नाही तो भिकारीच खरा ! २ हा माता पुत्रांचा संवाद किती बहारीचा आहे ! ३ कैकेयी रामाचें नांव घ्यायला संकोचते !

प्रभुला वंदुनि साश्रु स्वपित्याच्या कळवि भरत हा निधना ।
 राम म्हणे ' हा ! ' होतां अतिलोभी जेवि हानि धना ॥ ३२ ॥
 पिंड पित्यासि दिल्यावरि भरत म्हणे धरुनि पाद, ' या परतें ' ।
 ऐके न सत्यसंध त्रिदशहितोद्यत दयापर तें ॥ ३३ ॥
 ' म्यां त्वांहि न लंघावें स्वगुरूक्त, अवश्य शब्दच वदावा, ।
 राज्य करीं वा ! येतों मीं सरतां अब्द चवदावा ' ॥ ३४ ॥
 सिंहासनीं वसाया मागुनि घे पादुका, शिरीं वाहे, ।
 राहे नांदियामीं अंत्याब्दसमाप्तिंत पाहे' ॥ ३५ ॥

—आचार्यारामायण.

“ देउनि अभय सुनीतें, आशीर्वाद प्रसाद जोडून ।
 अत्र्याश्रमासि गेले स्वामी तो चित्रकूट सोडून ॥ ३६ ॥
 चालति माझ्या मार्गे लक्ष्मणजी, काननीं, पुढें स्वामी, ।
 धामीं तसींच हपें चाले पाहोनि आपल्या स्वो मी ॥ ३७ ॥
 जेंवि भरद्वाज तसे द्रवले पाहोनि तेहि मामाजी ।
 झाले अतितर सुखकर, कर जैसे भावुचे हिमामाजी ॥ ३८ ॥
 तद्गार्या अनुसूया मजवरि करि सासूमायसी माया ।
 स्वकरेंचि अळंकारी, आहे प्रेमासि काय सीमा या ? ॥ ३९ ॥
 वेणी घालुनि, लोचनीं निजकरें ती लेववी कज्जल,
 लावी चंदन सुव्रता, व्रज गमे गंगाचि तें तज्जळ ।
 गुंफी सत्कुसुमें शिरीं, सुखचिरा माळा गळां अर्पुनी
 प्रेमें धर्म कथी, सुधाधिकरसें सूक्तें मला तर्पुनी ॥ ४० ॥
 तैसाचि मल्लटाटीं साध्वी सिंदूरतिलक जो लावी ।
 तोहि अर्गतसार सदा, कैसी तत्सुकृतासिद्धि बोलावी ? ॥ ४१ ॥

तो अंगराज चिरकाळ तसाचि ओला
 घत्सौरभीं भ्रमरपंक्ति सदैव लोला ।
 घ्राणेशणांसि म्हणती कुसुमेंहि ' डोला '
 वेणी नवीच, न सतीयश शक्य बोला ' ॥ ४२ ॥

—सीतारामायण.

१ वाट पहात राहिला. २ भरद्वाजास. ३ सीता आपल्या स्वसा-जावांस सांगते. —
 धन, राम. ५ कुलीन स्नुषा सासूला आईहून अधिक मानते. ६ नवा, टवटवीत.

राघवें मग विराध तारिला । तन्महोयतर शाप वारिला ।
नाशिला सुचिर ताप सांचिला । देवता म्हणति तापसां 'चला' ॥ ४३ ॥
जो स्वतातसख त्या जटायुतें । तो नमी प्रभु शिरें जटां-युतें ।
पाति याचि कवि सांयुरीतितें । जी सुधा न असि मायुरी तितें ॥ ४४ ॥

—गदग्रामायण.

गळां पडे शूर्पगळा, परांतें । पाहे वराया, पण खापरतें ।
तो सद्गुणाचा वरिना करंडा । प्रहृष्ट दंडें करि नाक रंडा ॥ ४५ ॥
सौमित्रि खड्गें हरि कर्गनासा । ज्याच्या करीती गुणवर्गना सा ।
पावेल त्या केंवि तशी कुशीला ? । पुण्यें न येतां क्षितिच्या कुशीला ॥ ४६ ॥
खरा ससैन्या हननार्थ धाडी । लीले करुनि प्रभु त्यासि ताडी ।
छेदी शिरें सर्व, परेरि फाडी । सेना जनस्थानहि ओस पाडी ॥ ४७ ॥
स्वदुर्गुणें पावुनि ताप, भावा । दशानना ती कथि पापभावा ।
'छोरतुन घे होवुनि निस्त्र साहो । न शोक वैरी, सुदिता स्वसा हो' ॥ ४८ ॥
मारीच मायामृग शत्रु दावी । श्री त्यासि हेमाकृति सत्य भावी ।
मार्गें धराया दयितासि लावी । मनुष्यलीला प्रभुचीच गावी ॥ ४९ ॥
मर्मां तयातें शर राम हाणी । तां तो खळ श्रीरमणाचि वाणी ।
'हा ! हा !' अशी तारतरातें वाणी । बोले, भ्रमे श्री न जशी शहाणी ॥ ५० ॥
सौमित्रितें, भावुनि घात, भीता । 'धांवे' म्हणें, 'पत्यवनार्थ' सीता ।
तो जाणवी सत्य भला, शमाया । तत्रास, 'हे देवि ! पलाशमाया' ॥ ५१ ॥

—सद्वित्तरामायण.

सीता वदे, "मदभिलाष तुझ्या मनांत । आलासि यास्तवचि तूं कुंजना ! वनांत
जा, नीघ, नीघ, उटजीं कितवा ! न राहें । ऐसें कुंकर्म न नरा हित, वानरा हें ॥ ५२ ॥
भार्या कसी उचित, जी तुज मायसीते । !" ती आपणासहि वदे, 'त्यज काय !' सीते !
रामाकडे रडत तो धृतताप गेला, । सोडी तिला खंग जसा कर्तुंवापगेला ॥ ५३ ॥

—सद्भक्तसर्वेश्वरामायण.

१ जटांनीं युक्त अशा. २ बापाच्या मित्राला बापासारखा पूज्य मानण्याची जी कुलीनांची
रीति तीतें. रामचरित्रांत पदोपदीं अशी गोडी लागतें कीं अमृत त्यापुढें तुच्छ वाटतें. ३ ईश्व-
राला. ४ सहा शब्दें. ५ रामासारखा पति मिळायला सीतेसारखीच पुण्याई पदरीं पाहिजे.
६ शत्रूचें वक्षस्थळ. ७ सामान्यांच्या चरित्रांत काय गोडी ? ८ रामासारखी. ९ त्या
सीतेची भीति. १० संशयग्रस्त सीतेला क्षणैक गढूळ झालेल्या पण निसर्गशुद्ध अशा गंगेची
उपमा किती शोभते ! * वृत्तनाम रथोद्धता.

कट्टु ऐकुनि जों असे रडे द्रुत जाय प्रभुसत्तमाकडे ।
 तंव ये दशकंठ, तो यती गमला, सादरबुद्धि होय ती ॥ ९४ ॥
 हरि कामसहाय हा यती, वदली शापुनि 'हाय ! हाय !' ती ।
 'अंजि राघव वीररायजी ! करुणा ती त्यजिलीच काय ? जी ॥ २९ ॥
 त्यजिली कसि कीर्ति ? याच, कीं तुमच्या दैन्य उरे न याचकीं ।
 अजि लक्ष्मणजि ! त्वरा करा, यश वा स्वाहितजित्वरा करा ' ॥ ९६ ॥
 अवलोकुनि गृध्रपा वटीं, यश वाया अतिभव्यं, शेवटीं ।
 वदली, 'निववा दयारसें अजि मामाजि ! पहा उठा' असें ॥ ९७ ॥
 करि तो अरितोपहानितें, समरा त्या सुरवृंद वानितें ।
 रथ भंगुनि सून सोडवी, परि त्याचे विधि पक्ष तोडवी ॥ ९८ ॥
 अमृताधिकेगोडवीक्षण द्विज पावे, सुन सोडवी क्षण ।
 परि तोडुनि गृध्रपक्षती हरि अन्यायरणैकदक्ष ती ॥ ९९ ॥

प्रियरामायण.

कीशामध्यें टाकी भूषा, पावे मंदत्वातें पूषा ।
 लंकेंत स्वारीमीं स्थापी, दापी कामी क्रोधी पापी ॥ ६० ॥
 राम श्रीविश्लेषें शोका खैणाच्या तो दावी लोकां ।
 विश्वाचा जो धाता तो यों दे गृध्रेंद्रा ताता तोया ॥ ६१ ॥
 ज्या मूर्खा नाही तो खाया पाहे स्वामी दे तोखा या ।
 दिव्या भक्ता भिंठी केली श्रीरामें स्वस्थाना नेली ॥ ६२ ॥

—विद्युन्मालारामायण.

पंपातीरीं बोले सीतेतें आठवुनि 'हा !' राम ।
 जो साक्षात् सर्वाही दासांचा स्वर्गभूरुहाराम ॥ ६३ ॥

—दिव्यरामायण.

दयिताविरहीं शोकें प्रभुचा काय कोंदिला ।
 विलाप सर्व न जना करुणें आयकों दिला ॥ ६४ ॥
 वनीं विलाप प्रभुचा ज्याच्या श्रवणीं पडे ।
 रडे खग मृग व्याघ्र द्रुम वल्लीं असें घडे ॥ ६५ ॥

—अनुष्टुपरामायण.

१ हे वैतालीय वृत्त करुणरसाला अत्यंत अनुकूल आहेच पण त्यांतही या श्लोकांतली पद-
 रचना किती कोमळ आहे ! २ आपल्या शत्रूंना जिंकणाऱ्यां. ३ दयार्द्रदृष्टि जटायु. ४ अशो-
 कवनांत. ५ शबरी. ६ कल्पवृक्ष.

भी सुगल, परंतु पुढें ये भेटे पवनपुत्र विनयानें ।
 वाहे पृष्टीं, दे सुख देवांच्या तेंवि लेशहि न यानें ॥ ६६ ॥
 अन्योन्य ते परंतु न कटक मुकुट रत्नहार निष्क पट ।
 समदुःखत्वे देतो, मरवानरसख्य होय निष्कपट ॥ ६७ ॥
 प्रभुसि सुगल देवीचे नग शोकप्रद परंतु ते दावी ।
 लावी राम उरासीं, स्वाधिक दुःखी सखे तयां भावी ॥ ६८ ॥
 तज्ज परंतु पुसे प्रभु, सौमित्रि म्हणे, ' मला कळे सेवा, ।
 नमितां देखत होतां मीं जीं तीं हींच नूपुरें देवा ! ' ॥ ६९ ॥
 सुग्रीव म्हणे ' वानर हतदार परंतु मी नसे कधी ।
 सुज देवी भेटवितों, व्यसनीं धृति हितकरीं तमों यधी ' ॥ ७० ॥

—परंतुरामायण.

पुढं कराया हटकवुनि पळें एकशरें शतमुखसख वाळी
 सर्वशरण्यप्रवरं विभु वधी, त्या सुगळा कपिपति करि, पाळी ।
 ऋक्षसुरांशुप्लवंग मिळविले, ते सुगळें मग महिजनिशोधा
 पाठविले हो अवधि करुनिया एकचि मास कथुनि हितबोधा ॥ ७१ ॥
 तीन दिशांतें हुडकुनि फिरले, सांगति ' तो खळ दशमुख नाही ' ।
 स्वांत यमाशा निराखति हरि जे त्यांहि कळे न कुशळगति कांहीं ।
 शोध न लागे, अवधिहि टळला, उग्रसुकंठ म्हणुनि बहु भ्याले
 सागरतीरीं प्लवंग सकळही सिद्ध मरों अनशन दृढ झाले ॥ ७२ ॥

—तन्वीरामायण.

शृंगं तारात्मजः प्राह ; ' रावणं रावणालयम् ।
 अंतिके यदि वा दूरे यदि जानासि शंस नः ' ॥ ७३ ॥
 विहंगमपतिः प्राह " लोकान्वेद्यखिलानहम् ।
 रामस्य यदिदं कार्यं कर्तव्यं प्रथमं मया ॥ ७४ ॥
 इतस्तोयनिधे द्वीपे पूर्लकां शतयोजने ।
 सामध्यास्ते विश्रवसस्तनुजो रावणाभिधः ॥ ७५ ॥
 तस्यां सा राजतनया रावणांतः पुरे सती ।
 रुद्धा वसति लंकायां राक्षसीभिः सुरक्षिता " ॥ ७६ ॥

—संस्कृत मंत्ररामायण.

१ लक्ष्मण म्हणतो, ' मीं सीतामातेच्या सर्वकाळ पायांकडे पाहणारा तिचा दास. तेव्हां वरचे अलंकार मी कधीही पाहिले नाहीत, हीं नूपुरें मात्र तिचीं आहेत खास ! '

कापि ते श्रीसीतेचा यापरि ऐकोनिया समाचार ।

झाले सुदित मनीं परि त्यासि गमे सिंधु रिघुसमाचार ॥ ७७ ॥

‘या सागरासि कैसें तरणें ? याच्या पलीकडे लंका ।

यातें विलंबल्यावरि दिसेल सीता सती गतकलंका ॥ ७८ ॥

कैसें सामर्थ्य असें कोणातें ? कोण लंघितो यातें ।

मार्गप्रत्यूहातें, नदीपतीतें, अगाधतोयातें ! ॥ ७९ ॥

सरसि जभवजृभोद्भव ऋक्षपती जांबवान् वदे त्यांस ।

“ मारुति नौका असतां चिंतासिंधूतं जीवदेत्यांस ॥ ८० ॥

हा तनय मारुताचा, याच्या एका अपार वीर्याला ।

भक्षित होता परिणतफलमतिनें उपजतांचि सूर्याला ॥ ८१ ॥

हेमधरालाही हा सलील झेलील तूलकंदुकसा ।

याचे पुढे धरीना गोप्पदसमतेसि आज सिंधु कसा ? ॥ ८२ ॥

व्यर्थाचे मनांत धरितां चिंता पावोनि सेतुलां याला ।

ओजस्तेजें यासम कोणी प्राणी नसे तुला याला ॥ ८३ ॥

याचे भुजदंड महाप्रचंड यमदंड दंडेदक्ष महा ।

हा वज्रदेह केवळ सुरशत्रुपराजयप्रद क्षम हा ॥ ८४ ॥

हा विजयकीर्यशाली दुर्धर दुर्धर्ष सर्ववीरमणी ।

लंघुनि नदीपतीतें शोधील नृपालसूनुचीं रमणी ” ॥ ८५ ॥

ऐसें कंजुभवात्मज वदतां तो मारुती महाकाय ।

वाढे महेंद्र शिखरीं, वामन बलिराज्यकाम हा काय ? ॥ ८६ ॥

कापिनायकप्रमोदासह मारुति वाढला स्वजयकामें ।

तद्वीरवें महेंद्रासह लवले ते प्लवंग एकामें ॥ ८७ ॥

तो मकरालयलंघनलीलारंभीं म्हणे पूर्वगातें ।

‘अचलापरि अचल असा करुनि महेंद्राद्रिशृंगसंगातें ॥ ८८ ॥

मी जातों मकरालय लंघुनि देखावयास त्या सतिला ।

जैसा मयूरपक्षी सामोरा जाय मेघसंहतिला ’ ॥ ८९ ॥

—मंत्ररामायण, किष्किंधाकांड.

लंका शोधुनि, चिंता वाहें । मग तीस अशोकवनीं पाहे ।

१ शत्रुसारखा. २ विघ्नातें. ३ ब्रह्मदेवाच्या जांभईपासून जन्मलेला. ४ शासनक्षम.
५ मेघमालिनी.

तों ये खळ, तत्कुवच न साहे । सुज्ञ म्हणे, 'प्रभुयोग्या आहे !' ॥ ९० ॥
 देवी बहु धिकारी क्षुद्रा । तो जातां कपि तिस दे सुद्रा ।
 श्री सीता चुडामणि अर्पी । आर्धी आशीरमृतें तर्पी ॥ ९१ ॥

—कल्याणरामायण.

आज्ञा आशी घेउनि हर्षें मारुति उपवन मोडी ।
 झोडी वनपाळांतें, उघें राक्षसकटकें तोडी ॥ ९२ ॥
 लंलेनें मारी दणदक्षा शत्रुकुमारा अक्षा, ।
 भस्म करी घनरव-भडलक्षा, जेंवि दवदहन कक्षा ॥ ९३ ॥
 घननाद ब्रह्मजासि बळें सांपडतां त्या बांधी ।
 ने तातसभेसि, महाकपि न भ्रमविल अरिची कां धी ? ॥ ९४ ॥
 कपि बांले, 'श्रीरामप्रभुचा दूत, सती शोधाय ।
 आलों आ ! तव दर्शन व्हायां हित तुजला बोधाय ॥ ९५ ॥
 वांच, शरण चाल प्रभुला, दे प्रभुदार उपायनसे ।
 या वांचुनि वांचाय दुसरा तुज सार उपाय नसे " ॥ ९६ ॥
 वेष्टविलें वायुज पुच्छ खळें बहुतैलार्द्रपटांनीं ।
 पेटविलें, चालविला नगरीं फिरवायासि भटांनीं ॥ ९७ ॥
 साधुविभीषणगृह संरक्षी, लंकेची करि होळी ।
 घोळी बहु कटकें हरि, अरि तो 'हाय' म्हणे, करचोळी ॥ ९८ ॥
 विज्ञवि समुद्रीं पुच्छ, 'हा' म्हणे सीतालय मानून ।
 तीस पुन्हां पाहुनि सुकवि निघे, तो न गमे भांवन ॥ ९९ ॥
 अंगदजांबवदादिकपीतें कुशळ वृत्त आयकवी ।
 नायक वीरानंद अतुळ तो त्या वर्णिल काय कवी ॥ १०० ॥

—पंचशतीरामायण.

प्रसुदितहृदय विभु कपिस पसरुनि भुज उठुनि सुचिर दृढ कवळि ।
 स्तवुनि बहु तदुपकृतिभर मिरवि, सुयश विखरि, सकळ जग धवळि ॥ १०१ ॥

—लघुरामायण.

शत्रुच्छेदा राम निघाला अति तेज्या । उत्साहातें देति कपीचे पति जे ज्या
 पार्थोधीच्या उत्तरतीरा अज पावे । ज्याचे पाय त्यागुनि सर्वस्व जपावे ॥ १०२ ॥

१ रावण. २ रावणाच्या चातूक्ति ऐकतांच सीतेनें त्याचा धिकार केला हें पाहून मारुति
 मनांत म्हणतो 'ही सीता देवी रामायोग्य आहे खरी !' ३ सूर्याहून उणा.

ज्याची धर्मी धी अनुजन्मा हितवक्ता
जो त्या त्यागी रावण विकारुनि भक्ता ।
दावग्रस्ता सोडुनिया जेंवि अरण्या
यावे, तैसा ये नमि तो विश्वशरण्या ॥ १०३ ॥

—सप्तमयूररामायण.

लंकाराज्य विभीषणा प्रभु दे नमितां पाय ।
कनकाचळचि करी कणा, कृपा वदावी काय ? ॥ १०४ ॥
शर कोदंड प्रभु धरी, सजे म्हणाया 'संप' ।
भेटे सिंधु स्तुति करी, नमी चरण धृतकंप ॥ १०५ ॥

—दोहारामायण.

प्रभु करवि पयोनिर्धीत सेतु । प्रबळ निशाचर राज्यधूमकेतु ।
निववि उतरितांचि शोक, लंका । तुडवि तिच्या कपिराज तो कलंका ॥ १०६ ॥
—पुष्पिताग्रामायण.

न लवे दशास्य, कथि अंगद या । “ प्रभुची न वांछि तव भंग दया ।
कर साम, आजिस न राम सजो । बुडतो अधर्मरत्न तानस जो ” ॥ १०७ ॥
दशतुंड पुंड खवळे, धरवी । परवीर ते वधुनि 'हा !' करवी, ।
प्रभुसी भिडे, वरमदें खळ हा । वळहानिहेतु उभवी कळहा ॥ १०८ ॥
—वरदरामायण.

दिकंठातें सुकंठ प्रथम निरखितां दाखवी तेज, ताडी,
तो दूता अंगदातें धरवि, धरितेंयां बाहु झाडुनि पाडी ।
युद्धप्रारंभ होता बहुबळ खपवी रामकोदंडधारी
बांधी उग्राहिपाशीं घनरव विभुला लक्ष्मणा नाकपारी ॥ १०९ ॥
'हा !' बोले दाखवीतां विकळ महिभुता, दे जटा जी त्रिपूर्वा
ती धैर्या; स्वास्थ्य पावे करपलिहि सती वृष्टिनें जेंवि दूर्वा ।
पक्षीश व्याळमूर्छा उडवि, करि तनू स्पर्शतां अक्षता, तें
ऐकोनि प्रेषिला जो यमसम कलशश्रोत्र तो अक्षतातें ॥ ११० ॥
—सत्कीर्तिरामायण.

समय कठिण जाणुनि घटकर्णा उठवी दशास्य, तो खरची ।
तोख रची, सुगळ धरी, हरि मारुतिच्या प्रभा मुखावरची ॥ १११ ॥

१ सेतु बांधला हाच रावणराज्याला मोठा अपशकून झाला. २ धरणाच्याला. ३ स्वर्गाचा-
अधिप जो इंद्र त्याचा शत्रु-इंद्रजित. ४ त्रिजटा. ५ कुंभकर्ण. ६ गाढव.

धरचील काय यूथप, तत्कर्णघ्राण सुगळ तोंडि खळ ।
 तो डिखळ तेंवि रगडी, त्या मारी स्वजनवज्रकवच पळ ॥ ११२ ॥
 चपळत्व गांठि पडतां न करूं दे जेंवि हरिस शरभ वर्नी ।
 शर भवनीं अरिच्या 'हा !' प्रभुचे म्हणविति, निवें जयें अवनी ॥ ११३ ॥
 अवनीं स्वबळाच्या पळ करुनि घनरवेंहि पाडिले शवसे ।
 लेश वसे न कपिचळीं धृति, केले प्रभुहि विकळ मानवसे ॥ ११४ ॥

—दामरामायण.

दुर्वासनाशल्य ज्याचें हरि नाम
 तो प्राकृतें काय शल्यें श्रमी राम ? ।
 या मेघनादासही दे प्रभु ख्याति
 याच्या प्रसादेंचि वातात्मजा गाती ॥ ११५ ॥
 औषध्यगाचें महाशृंग खाणून
 तत्काळ अत्यंत दूरून आणून ।
 केले विशल्य प्रभू ते चमूयुक्त
 वातात्मजाच्या यशा वर्णिती मुक्त ॥ ११६ ॥
 होतांहि बंधुप्रधानात्मज प्रेत
 सामाकडे तो न दिक्कंठ दे चेत ।
 घाली सतीकंठनाळीं रणीं घाय
 दे शक्रजित् सर्वसेनामुखीं 'हाय !' ॥ ११७ ॥
 माया असें जाणवी, हर्ष न स्तोक
 दे कुंभकर्णानुजन्मा हरी शोक ।
 श्रीलक्ष्मणें मारिला तो महामाय
 आनंद लोकत्रयींही न हा माय ॥ ११८ ॥

—रमणीयरामायण.

रडे पुत्रशोकें सुराराति, मोहें
 पडे, पाप योजी मनामाजि तों हें ।
 'घडे जीसुळें नाश हा ती वधावी ।
 जडे या न कंठा, कृपाणा बधावी ! ॥ ११९ ॥

१ वरकड. २. मृत. ३ जी मला स्पर्श करूं देत नाही ती खड्गाला तर देईल कीं,
 नाही. बधावी=भयावी.

अकस्मात् पुढें देखतां खड्गपाणी
 भयें राघवाची म्हणे हाय राणी ।
 सुपार्श्वप्रधान स्वयें त्यास वारी
 फिरे वायुनें मेघसा वासवारी ॥ १२० ॥
 'वधा राम, सौमित्रि, सुग्रीव, भक्षा,
 म्हणे राक्षसांतें, 'निघा, राज्य रक्षा, ।
 उठा दाव व्हा शत्रुच्या सैन्यकक्षा,
 भिडा, जानकीचें जडो वक्ष वक्षा ! ॥' १२१ ॥
 न त्या ऐकवे बायकांच्या विलापा
 न कंठे पुरीं राक्षसांच्या इलापा ।
 मनाचा खचे सर्व थारा, मराया,
 वधाया निघे सर्वथा रामराया ॥ १२२ ॥
 करी रावण क्रव्यभुक् सर्व गोळा
 म्हणे 'हूं,' वधा वीर हो ! शत्रु घोळा
 वदे त्यांसि सुग्रीव, 'धूर्ळींत लोळा ;
 रणीं भग्न व्हा, दांत खा, हात चोळी !' ॥ १२३ ॥

—सुरारामायण.

प्रभुसह खळ भांडे तो अहोरात्र सप्त,
 त्रिदश, मुनिहि, झाले युद्ध पाहोनि तप्त ।
 उडवि शर शिरें जों तोंचि आलीं नवीनें
 बहु नवल कथांचें काय हो ! तें कवीनें ? ॥ १२४ ॥
 प्रभु करि बहुचिंता, जो श्रितस्वांत शोधी^३
 'रविहृदय' जपाया तो अगस्त्यर्षि बोधी ।
 दिनकर वर दे, या ईश्वरातें घडाय
 विजय, अरि पडाय, कीर्ति विश्वां जडाय ॥ १२५ ॥
 कुळकरमिहिराशी घे असी मारणातें
 करुनि सुख सुरांतें दे असीमा रणातें ।
 रघुपति वर बाण, ब्राह्म योजुनि सोडी
 कठिणतर अरीचें वक्ष तत्काळ फोडी ॥ १२६ ॥

—रामायणपीयूष.

१ राजा, इला म्ह० पृथ्वी. २ रावणाचा त्वेष व सुग्रीवाचें त्यावर अधीक त्वेषाचें उत्तर हीं चांगलीं साधलीं आहेत. ३ जो राम आश्रितांचें अंतःकरण शुद्ध करितो. ४ आपल्या कुळचा जो मूळ पुरुष सूर्य त्याचे आशीर्वाद.

अशेष सुर हर्षले, कुमुमराशितें वर्षले,
 जयध्वनिहि माजले, अमित दुंदुभी वाजले ।
 बहु प्रभुयशोरतें नटति अप्सरांचीं शतें
 सुरर्षिसह पर्वतें, महितं गाति गंधर्व ते ॥ १२७ ॥
 विभीषण विभुप्रिया करि बरी दशास्यक्रिया
 तयापरिस हा अर्या प्रभु, न गाति कां या अर्या ? ।
 अरीसहि मंहोदया अजित दे, न सोडी दया
 म्हणे, ' करिन भव्ये या ', गति सुखें वरा अंब्यया ॥ १२८ ॥
 विभीषण वरासनीं बसविला; मग क्षमासुता
 तया पुसुनि आणवी स्वदयिता त्रिलोकस्तुता ।
 स्वदिव्यचरितें हरी जडजनापवादास ती
 निवे प्रियतमांकणा द्रुहिणपूज्यपादा सती ॥ १२९ ॥
 प्रियार्थ विभुच्या हरी उठवि सर्व मेले हरी,
 समाधिरत आदरी नुति, म्हणे तदा ' हा ! ' दरी ।
 विभीषण सर्भाजना विनवि त्या रमाभाजना
 नये, भरतकामनां न पुरतां, प्रभूच्या मना ॥ १३० ॥

—पृथ्वीरामायण.

यश मैळवी धवळ । जेंवी सुधेचा कवळ ।
 शीघ्र आणवी जवळ । पुष्पका वहावया ॥
 रक्षःकर्पीशांचा हेत । जाणुनी तयांचें चेत ।
 हर्षवी सैन्यासमेत । त्या सख्यांतें घेउनी ॥
 सदार सावुज राम । पुष्पकीं विश्वाभिराम ।
 भक्तकल्पद्रुमाराम । बैसे स्तुती सेवुनी ॥
 युद्ध वियोगचरित- । -सुधा कर्णांत भरित ।
 जाय गुहेतें त्वरित । भान लया नेउनी ॥ १३१ ॥
 श्रीचा पुरवाया काम । तारेतें आणवी राम ।
 मुख्य स्त्रियांसह धाम । सोडुनी ती पातली ॥
 श्रीतें सांगे शत्रुघ्नक- । सूर्य, " तो हा ऋष्यमूक ।
 जेथें वियोगाची हूक । सुधीव मंत्रें शमे ॥

१ रामास संमत अशी. २ भाग्यवान्. ३ कल्याण. ४ सीता. ५ इंद्र वानर उठवी.
 ६ अभ्यंगत्मनादिकांचा महोत्सव करण्याविषयीं.

हे पंपा सरसी जाण । येथें तापले मत्प्राण ।
 त्वद्विश्लेषीं काम बाण । हाणी, काळसा गमे ॥
 कांते ! हा मतंगाश्रम । येथें गेला माझा श्रम ।
 शबरी उडवी भ्रम । चित्तींचा, मनोरमे ! ॥ १३२ ॥
 या गोदेतें प्राणिपात । करी, तीर्थ तीर्थवात ।
 इच्या पोटीं म्हणे 'मात- । ख त्वं महादये !' ॥
 कुंभजाचा मनोरम । शरभंगाचा आश्रम ।
 हा अत्रीचा जेथें श्रम । आमुचा न राहिला ॥
 गंगेतें डोळे भरून । पहा नमन करून ।
 संकटाब्धातें तरून । आलीस इच्या बळें ॥
 हें गुहाचें शृंगवेर । साकित सीते ! तें हेर ।
 नमस्कारो वाटे येर । पूर यापुढें दुजे ॥ १३३ ॥

—धनोक्षरीरामायणं.

रघुपति म्हणे ' हा तीर्थेद्र प्रयाग, असा धुता
 दुरित ; भजतां याते होतांचि साधु असाधु तो ।
 सतत यमुना गंगा संगी न सोडिति याचिया
 म्हणाति पतितां जंवां ' तारूं पळ्ळांताचि या चि या ! ' ॥ १३४ ॥
 उत्तरुनि भरद्वाजा वंदो, सुनींद्र गळां पडे
 दशरथ तसा प्रेमं गोंजारुनि प्रभुला रडे ।
 पवनतनया धाडीं स्वामी गुहाभरताकडे
 पर किति सुखा त्या योग्यांचें समाधिजहो दडे ॥ १३५ ॥

—सच्छ्राव्यरामायणं.

त्या प्रयागसत्पदीं सुनीस हर्ष दे, वसे ;
 विप्र तच्छिरीं करीति पुष्पवर्ष देवसे ।
 भक्तवत्सल स्वबंधुनिश्चयासि आठवी
 सूचवावया स्ववृत्त मारुतीस पाठवी ॥ १३६ ॥
 तो वदे, " तुला विलोकितांचि सर्व पावलें
 नाशितील ना ! तुझीं सुरद्रु गर्व पावलें ।
 रामहंसमानसा ! रघूत्तमालिसारसा !
 सार साधिलें येश, जें या करी पसा रसा " ॥ १३७ ॥

१ हा रामभरतभेटीचा व अयोध्येत परत जाण्याचा प्रसंग कवीने फार प्रेमळपणाने वर्णिला आहे. २ मारुती भरतास म्हणतो. ३ बृहस्पति या भक्तिरसाला वांछितो.

श्री वसिष्ठ, वामदेव, मातृवर्ग, नागर
 स्वप्रधानसैन्ययुक्त शुद्धसत्वसागर ।
 सानुज प्रभूत्तमासि जाय चिंतित क्षण,
 प्रेक्षितां दिसे विमान भव्य पुण्यलक्षण ॥ ३८ ॥
 होय पुष्पक त्यज्जनि, दास तेंवि, पति, तें
 जन्ममृत्युच्या, स्वकाळ भासतें, विपत्तितें ।
 वाटला विलोकित्यांस गाय वत्सल क्षण
 श्रीनिवास, तोहि साधुराय वत्सलक्षण ॥ १३९ ॥
 लेवजूनि पादुका, पदाब्जयुग्म पाहिलें^१
 साधुनें, तथावरि स्वशीर्षराज्य वाहिलें ।
 हुंगतां शिरीं दयासमुद्र अश्रु वर्षला
 भेटला सुतासि तात तेंवि, राम हर्षला ॥ १४० ॥
 वृद्ध जे गुरु प्रधान ते सुखांत घातले,
 पातले समस्त पौर दर्शनंचि मातले ।
 भेटले विभीषण प्लवंगराज सज्जना
 सानुजास, पावले सुधासमुद्रमज्जना ॥ १४१ ॥
 वासवादि नंदनोत्थ पुष्पवर्ष वर्षले
 देवगायक प्रभूसि गाति, फार हर्षले, ।
 माचल्या वराप्सरा मृदंग वेणु वाजले
 दिव्य दुंदुभिध्वनीस मेघनाद लाजले ॥ १४२ ॥

—पंचचामररामायण.

अभिषेक महोत्सव होय दया-
 निधिचा, म्हणती कवि ' तोर्येद ' या ।
 ' अमरादिक जीव मयूर, मही
 सरसी, सुख तें जळ, ताप अही ! ' ॥ १४३ ॥
 प्रभुचें यश सेव्य सुधासरसें
 भुलवी अबुधास बुधास रसें ।

१ पुढील तीन श्लोकांत वर्णिलेल्या क्रिया जितक्या जलद झाल्या, तितक्याच त्वरित कवीनें अनेक वाक्यांत तुटक क्रियापदे घालून अर्थ व वर्ण यांची अनुरूपता साधून वर्णिल्या आहेत. २ रामावर मेघाचें रूपक चांगलें साधलें आहे. राम हा मेघ, सारे देव मयूर, पृथ्वी हे सरोवर, जळ तें सुख, व अही तो ताप.

पशु पी रघुपाळकथा नरसा,
वरि सोडुनि बाळक थानरसा ॥ १४४ ॥

—हरमणीयरामायण.

सत्यप्रतिज्ञत्वयश प्रभुनें निज रक्षिलें ।
भक्षिलें वन्य, वेदोक्त गुरुक्त सम लक्षिलें ॥ १४५ ॥
भक्तकल्पद्रुमारामें रामें रंजविलें जग ।

एकादशसहस्राब्द पुर उद्धरिलें मग ॥ १४६ ॥
चरित्रां विश्व रमलें, शमलें सर्व पातक ।
श्रीराम मेघ गमला, भक्त ते मोर चातक ॥ १४७ ॥

—मंत्रिरामायण.

प्रजा सर्वाहि विमळा विमानामाजि वाहिल्या ।
नेल्या स्वलोका ताराया, कथा श्रोत्यांसि राहिल्या ॥ १४८ ॥
—सप्तमंत्ररामायण.

व्हावें कृतार्थ जनु, जावें लयासि अघ, यावें महागतिभना
व्यावें विशुद्ध यश, मावे तरी न जगिं, भावें दशास्यदमना
ध्यावें, स्वतत्व उमगावें, असेंचि शुचि, ठावें असें गुरुमुखें
पावे प्रभो ! म्हणुनि नावें सदा जपत गावें चरित्रचि सुखें ॥ १४९ ॥
—कविप्रियरामायण.

उपसंहार.

भावें वंदुनि रामचंद्रचरणीं म्यां घंथ हा वाहिला
कीं याचि प्रभुनें प्रपन्न जन जो तो बंधुसा पाहिला ।
उच्छिष्टें नदरें महामखपुरोडाशाधिकें लक्षिलीं
ताराया शत्रुरीस, साधु म्हणती अत्यादरें भक्षिलीं ॥ १९० ॥
सदा गावें सीतापतिरमण हा योग बरवा
रवा या साधी जो जन धरि पराची न परवा ।
रवा नामाच्या भी भव, कलिकथा काय ? गमला
मला न श्रेष्ठाही गुरु म्हणुनि देवर्षि रमला ॥ १९१ ॥

नामातें प्रभुच्या, मगूर विनवी, चित्ता भरी या नरीं
श्रीरामायण गाविलें तरि पुन्हां गावेंचि ऐसें करीं ।
पापाचा परिहार फार बरवा व्यापार हा साधुनी
गावायासि सदैव या मम सुखीं बापा ! रहा साधुनी ॥ १९२ ॥

—रम्यमंत्ररामायण.

१ हा श्लोक फार गोड आहे. रामयश सुज्ञ अज्ञ साऱ्यांना प्रिय आहे. रामकथामृत पशूही असोसीनें पितात, व बाळही मातृस्तन्य सोडून याच रसाला वरितात. २ रामयशलुब्ध कवीनें म्हणून तर तें १०८ वेळा गाविलें.

विविधविषयपर कविता.

कवि म्हणति 'कवन तैसें बहुउद्योगेंहि धन जसें मिळतें ।
जितुकेंचि मिळायार्चें अधिक मिळेनाचि एकही तिळतें' ॥ ७ ॥

(१) द्रौपदीचें सत्व.

दुर्योधनाच्या सांगण्यावरून दुर्वासऋषि पांडवांचें सत्व हरण करण्यासाठीं मध्यरात्रीं येऊन अन्न मागूं लागले. पांडव भयार्त झाले तेव्हां द्रौपदीनें श्रीकृष्णाचा धांवा केला. श्रीकृष्ण आले व थालीस लागलेलें एक भाजीचें पान होतें तें खाऊन ठेकर दिली, तेव्हां विश्वाची तृप्ति झाली. ऋषिही तृप्त झाला पण पांडवांच्या सत्वाला भिऊन गेला व सज्जनाचा छळ पुढें न करण्याची त्यानें प्रतिज्ञा केली. धर्माला श्रीकृष्णानें धीर दिला व धर्मानें स्वभार्येचें फार फार गौरव केलें.

शिष्यायुतयुत भगवान् दुर्वासा गजपुरासि ये राहे ।
 सत्संगति सत्फलदा, सुज्ञासि पचे, पचे न येरा हे ॥ १ ॥
 प्रार्थुनि धर्मै मुनि तो स्नानासि स-शिष्य-कटक पाठविला ।
 त्या संकटीं सतीनें श्रितकल्पद्रुम मुकुंद आठविला ॥ २ ॥
 स्वमनिं म्हणे ती कृष्णा “ श्रीकृष्णा धांव, पाव नाश तदा ।
 हीचा होउं न दिलहा, स्मरतें मज तेंचि पावना शतदा ॥ ३ ॥
 नेसविता झालाशि प्रेमें तूं करुनियां दया लुगड्या ।
 आतां चुडे भरीं बा, आश्रय मज एक तूं दयालु गड्या ॥ ४ ॥
 तुजहुनि इतरें कोणें वारावा क्षिप्र अंतराय महा ।
 दंडीलचि, साहेल न, देवा ! स्वल्पाहि अंतरा यम हा ॥ ५ ॥
 या मुनिकोपासि जसा लागे न पयाचिया उता वेळें ।
 श्रीकृष्णजी, तुम्हीं मज-वरि करुनि दयाचि या उतावेळ ” ॥ ६ ॥
 स्मरतांचि ये प्रभु, दया सत्य सुरभि, भक्त वत्स, लागावें ।
 कांसेसि याचियाचि, त्यजुनि सकळ, याचि वत्सला गावें ॥ ७ ॥
 येतांचि दीनबंधुप्रति कळवी ती नमूनि आधींते ।
 भगवान् म्हणे “ भुकेलों सखि वाढ मला, असोचि आर्षीं तें ” ॥ ८ ॥
 कृष्णा म्हणे, “ अहा ! बा ! वाढावें काय गा पहा हातें ।
 क्षाब्धनि घातलेंसे आतां कीं पालथें अहाहा ! तें ॥ ९ ॥
 अन्न मददर्शनावधि रविदत्तस्थालींत, मग नसे लवही ।
 त्वदृष्टि सर्व जाणे, यमधर्माची असी नसेल वही ” ॥ १० ॥
 कृष्ण म्हणे, “ नर्म पुरे तर्पाया योग्य सर्व थालीला ।
 मीच नव्हें काय इची सखि, सुरभि सखीच सर्वथा लीला ॥ ११ ॥

१ दहा हजार शिष्यांसह. २ वस्त्रहरणप्रसंगीं. ३ विघ्न. ४ थोडीही चूक हा यमस्वरूप ऋषी सहन करणार नाही. ५ स्त्रियांना दुधाचा दृष्टांत सुचणें किती स्वाभाविक आहे ! ६ चित्तेतें. ७ थालीपात्र. ८ माझे भोजन होईपर्यंतच. ९ थज्ञ, विनोद.

आण बरें पाहोंदें ऐसा आग्रह करुनि आणविली ।
 कृष्णेसि सत्सभेसि स्थालीसहि बहु दयाचि जाणविली ॥ १२ ॥
 त्या पात्राच्या कंठीं स्वल्पचि शाकान्न लागलें होतें ।
 सत्परिचयेंचि जडही समयीं सत्वासि जागलें हो तें ! ॥ १३ ॥
 तो यज्ञ-भुक् तशाही त्या शाकान्नासि वोढवी पाणी ।
 कृष्णेकरवी आपण सांगुनि संकल्प सोडवी पाणी ॥ १४ ॥
 प्राशुनि म्हणे प्रकट हरि 'विश्वात्मा देव तुष्ट हो येणें' ।
 हृच्छचि म्हणे मुनि किति हे ? घेउनि शतकोटि दुष्ट हो येणें ॥ १५ ॥
 अधर्मपेणींच तो मुनि झाला आकंठ तृप्त सहसा जे ।
 शिष्य अयुतमित होते गर्भिण्यापरि त्यांहि सह साजे ॥ १६ ॥
 हरिला स्वजन प्राणाधिक, तैसें वित्तही न लोभ्याला ।
 चिंतूनि अंबरीपच्छळपरिणामहि मुनींद्र तो भ्याला ॥ १७ ॥
 ते शिष्य म्हणति "गुरुजी ! न सुचे कर्तव्य काय तें कळवा ।"
 गुरु त्यांसि म्हणे "मळवा यश, परि सत्वर पळा, मला पळवा ॥ १८ ॥
 म्यां आजिपासुनि शपथ करुनि नमस्कार सच्छला केला ।
 दूग्धित न विषशलाका टाकुनि कर्पूरसच्छलाकेला ॥ २२ ॥
 झालों गुरुदर जशा अत्यासन्नप्रसूति गर्वारी ।
 सच्छळकर्मस्वल्पहि सद्यःक्षयहेतु जेंवि गर्वारी ॥ १३ ॥
 त्या श्रीमदंबरीपाहुनि धर्म तपोबळें नसे जन ।
 हा मी मंदचि केवळ सच्छळगरळा जळेन सेजन ॥ २४ ॥
 त्यां पांडुसुतांमध्ये भीम महात्मा उदार बल-सत्वे ।
 चारील मुष्टिमोदक आतिथ्यासि न चुकेल अलसत्वे ! ॥ २५ ॥

१ श्रौपदीला आनंद झाला कारण तिची चिंता हरिली, सज्जनांना आनंद झाला कारण सतीचें विघ्न टळलें, व थालीला आनंद झाला कारण परमात्म्याचा स्पर्श तिला झाला. २ हात पुढें करी. ३ 'श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम्' हा. ४ पापनाशक मंत्र. ५ गर्भिणीसारखे, पोटा भरल्यामुळें वर आलेले. ६ सच्छळा नमस्कार केला-साधूच्या छळाला सोडलें; नमस्कार करणें म्हणजे पुरे म्हणणें, नकोसें होणें. ७ दृष्टीनें हित. ८ प्रसूति जवळ आलेल्या गर्भार स्त्रियांप्रमाणें माझे पोटा मोठें झालें आहे. श्रीकृष्ण तृप्तीनें विश्वतृप्ति झाली अर्थात् दुर्वासाचेंही पोटा अती भरून वर आलें ! ९ विषयुक्त जल. १० या दोन्ही आर्यांत हास्यरस अगर विनोद केवढा भरला आहे !

ऐसें म्हणतचि पळतां प्रबळ भयचि होय बळद दुर्वाशा ।
 धांवे लंबोदरसा तो, गळ्या तज्जटाहि दुर्वाशा ! ॥ २६ ॥
 झाला होता सानुज तो राजा धर्म चित्रसा साधी ।
 सुयश निशीथीं भेटुनि भक्तां पत्रांशि मित्रसा साधी ॥ २७ ॥
 देव म्हणे “ मी आलों कृष्णेपार्शीं मघांचि मज्जन हो ! ।
 चिंतितसें कीं स्वप्नीं व्यसनींहि क्षण तुम्हां न मज्जन हो ॥ २८ ॥
 कृष्णांचितेनें हें संकट मज कळविलें अगा राया ! ।
 आलों संरक्षाय्या धांवत मी आपुल्या अगारा या ॥ २९ ॥
 अनल-समीहित साधी राया, वारा महीवरा, कामा ।
 अनलस मीहि तसा, धीरा ! यावा रामही, वरा कां मा ” ॥ ३० ॥
 ऐसें बोलोनि करी स्वजनघनश्रीद यान दीपकसा ।
 भक्तांशि उपेक्षील व्यसनीं तो श्रीदयानदीप कसा ? ॥ ३१ ॥
 धर्म म्हणे “ मतिमति सति ! संसारामाजि अन्य कुर्णगा तो ।
 केवल अनिष्ट, परि हा बहु धन्य तुझा म्हणोनि गुण गातो ॥ ३२ ॥
 तुजविण न दीपिके सति, कृष्णे तरतों नयज्ञहि तमातें ।
 करितों जरि तरि गमता कृष्णेतर तों न यज्ञ हित मातें ॥ ३३ ॥
 देव तुझा कैवारी शुद्धें प्रेमें तुझ्याचि वळला गे ।
 दे धेनु दुग्ध धांबुनि वत्सा, इतरा तदर्थ वळ लागे ” ॥ ३४ ॥

—वनपर्व अ. ८.

(२) श्रीकृष्णाचा रुक्मिणीशीं विनोद.

मोठा विनोद भीष्मककन्येशीं एकदां करी ; तीतें ।

देव म्हणे, “ सुदति ! वृथा वरिलें मातें अलोकरीतीतें ! ॥ १ ॥

१ संचित. २ रात्री. २ या प्रसिद्ध आर्येचा अर्थ: “ हे गंभीर पृथ्वीपते ! धर्मा ! वारा जसें अग्नीचे इच्छित साधून देतो, तसें तुझे साह्य करण्यास मी सदैव तत्पर आहे. प्रसंग पडला तर बळिराम दादाही येतील. मग आम्ही आल्यावर रुक्मिणीही येईल, ती कोण मोठी आहे ” । ३ गमन. ४ स्त्रिया पुरुषमंडळीला न कळवितां गुप्त द्रव्यसंग्रह करितात तो ; सांठा. धर्म म्हणतो ‘ द्रौपदि ! संसारांत बायका कुणगा करितात तो अनर्थावह असतो. पण तूं आम्हांस नकळत श्रीकृष्णप्रेमाचा जो कुणगा केलास तो मात्र धन्य आहे. ५ कृष्ण भक्तिरूप जो यज्ञ त्याहून इतर यज्ञ. ६ बृहद्दशम अ. ६० मध्ये श्लोकवृत्तांत व मंत्रभागवत स्कंध १० मध्ये आर्यावृत्तांत हा पतिपत्नींचा विनोद पंतांनीं वर्णिला आहे. ७ विलक्षण रीति वर्तनपद्धति आहे ज्याची अशास !

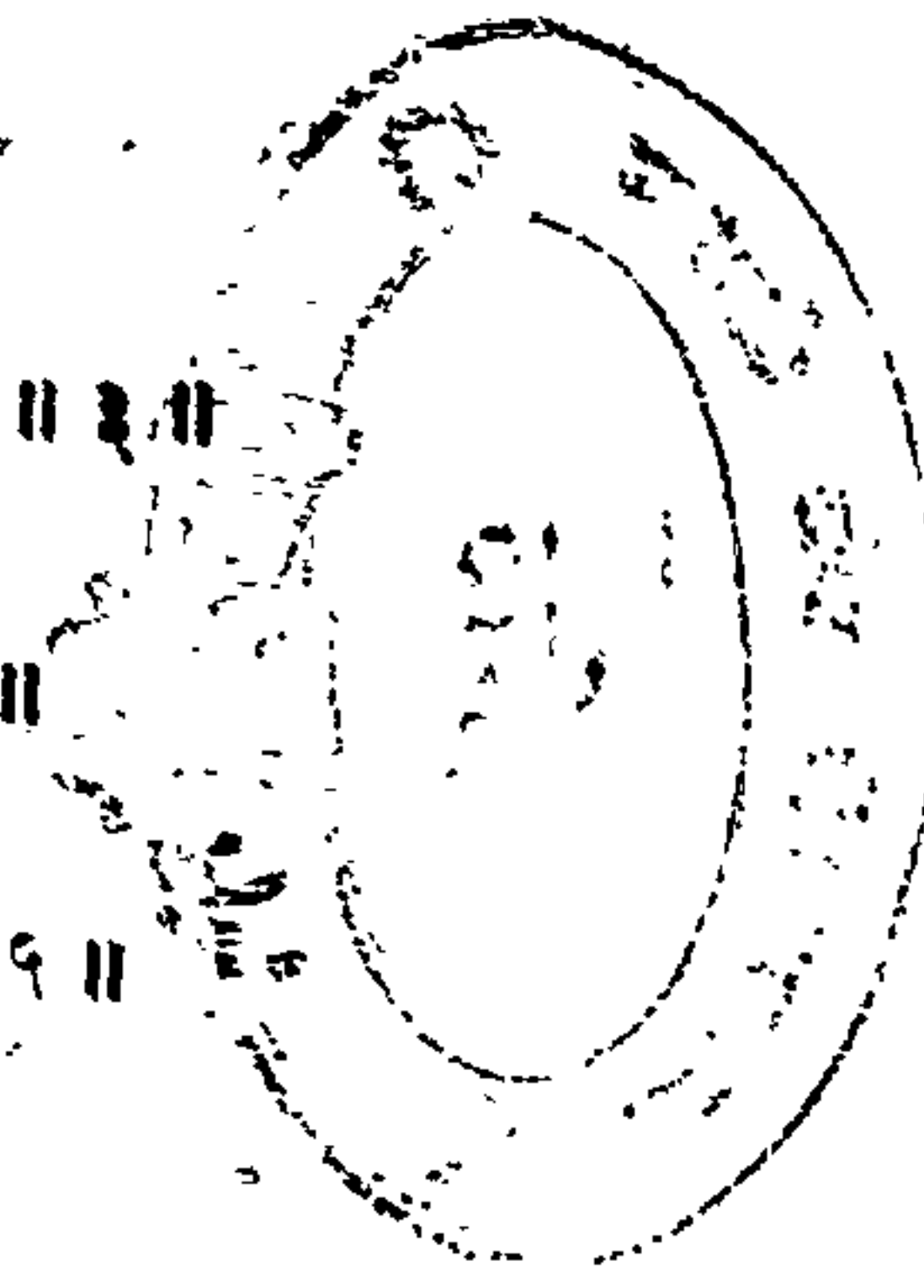
= भर्ता, योग्य, कुलज, नृप, न वरुनि, मजला वरुनि चुकलीस ।
राजसुते ! चित्रनलिनरतमधुपीसी, हितास मुकलीस ! ” ॥ २ ॥

म्हणे विभु “ नृपात्मजे ! गुणवती अशी तूं वरी
नसे उचित मीं पती ! गति मतिभ्रमें ही खेरी ।
स्वरूप-अनुरूप तूं सुमुखि ! भूप आतां तरी
वरी ! हित चुके जरी कुशळ तें पुन्हां सांवरी^१ ! ! ” ॥ ३ ॥

वचन नवें अति अप्रिय कानीं पडतां रडे पडेचि सती ।
उचली करुणार्णव कीं दीनाहुनि दीन जाहली दिसती ॥ ४ ॥
तेल जसें उत्तेजन देतें तत्काळ दीपकलिकेला ।
प्रभुचें कृपावलोकन तेंवि तिला ; तो हितार्थ कलि केला ॥ ५ ॥

नेली शीघ्र चतुर्भुजें प्रियतमा आंगें पलंगावरी
हस्तें तत्कचभार हार वसन स्वार्थार तो आवरी ।
शोकार्शूक्षित गल्लोचनकुचद्वंद्वें पुसी हा वरी
स्वस्था होय तसी दयाचि करि कीं झाली सती घावरी ॥ ६ ॥
वैदर्भीस म्हणे “ प्रियंवद अहो ! मच्छब्द जे हे तुतें
झाले तापकर प्रतप्तशरसे मूच्छेसही हेतु तें ।
कांहीं ही मृदुमानसे ! तव मनें नाहींच कीं सादिलें !
म्यां केला परिहास हा सति ! कसी तूं कोपसी पाहिलें ॥ ७ ॥

कसें वदासि पाहसी चलकटाक्षमोक्षेक्षण
प्रिये ! भृकुंठशोभि हें मुख तुझें पहावें क्षण ।
कसें अधरपल्लवस्फुरण लोचनीं शोणता
गृहीं जन तयास यापरिस लाभ तो कोणता ? ॥ ८ ॥
विनोदरससागरीं रमति मीनसे दंष्ट्री
अशा कलहसांत्वनीं दिवसयामिनी संपती ! ।
म्हणोनि परिहास हा सहज आजि केला, हंसं
तुझें न मुख, भीतिला न धरि नायिके ! लालसे ! ” ॥ ९ ॥

१ चित्रांतल्या कमळासीं रत झालेल्या भ्रमरीसारखी. २ ही अवस्था तुला बुद्धीला भ्रम पडल्यामुळें प्राप्त झाली. ३ चतुर मनुष्य चुक झाल्यावर सांवरून घेतो ४ भक्तांचा आधार. ५ शोकार्शूनीं भिजलेले (गाल, नेत्र व कुच). ६ रागानें लाल होऊन चंचलपणें लालें मुरडणें. ७ वक्र भुवयांनीं शोभणारें. ८ लालपणा, रक्तिमा. ९ शोभे. १० लाडके !
११ भुलणारणी.

वैदर्भी त्यागभीति त्याजि, पति पहिले बोलिला जे स्वदौष
 स्वांतीं होतेचि, त्यांचीं कथुनि समुचितें उत्तरें दे सुतोप ।
 ते कृष्णें बोलवीली प्रियगुण मुरली गोड अत्यंत बोले
 श्रोत्यांचें वृंद वृंदावन, हरिहि तयामाजि अद्यापि डोले ॥ १० ॥

(३) लक्ष्मीचें स्वयंवर अथवा पतिशोध.

लक्ष्मीला आत्मगुणयोग्य पति पाहिजे होता. म्हणून तिनें सिद्ध, मुनि, देव, दानव या सर्वांत शोध केला, पण तप व वेदाध्ययन करणाऱ्या बहुतेक पुरुषांत तिला दोष आढळल्यामुळे तिला कोणताच वर पटेना. दुर्वास तपस्वी पण कोपिष्ट म्हणून; शुक ज्ञानी पण संगविवर्जित नाही म्हणून; ब्रह्मदेव व चंद्र मोठे पण कामांध म्हणून; इंद्र समर्थ पण परापेक्ष म्हणून, परशुराम धर्मज्ञ पण निर्दय म्हणून; कार्तवीर्य पराक्रमी पण शांतकीर्ति नव्हे म्हणून; सनक विषयपराङ्मुख म्हणून; मार्कंडेय दीर्घायु पण इंद्रियमारक म्हणून; कनककशिपु गुणवान् पण साधुद्वेषा म्हणून; शंकर या सर्वांहून श्रेष्ठ पण अमंगळ व भ्यासूर म्हणून;—याप्रमाणें प्रत्येकांत तिनें कांहीं खोडी काढली. व अखेर या पूर्वोक्त दोषांपासून मुक्त व सर्वगुणसंपन्न अशा भगवान् विष्णूच्याच गळ्यांत लक्ष्मीनें माळ घातली.

श्रीदेवी मग चाले उत्पलमाला सलील धरुनि करीं ।

शोभे सुरासुरगणीं मूर्त मधुंश्रीच जेंवि तरुनिकरीं ॥ १ ॥

गंधर्वयक्षचारणासिद्धसुरासुरगणांत ती पाहे ।

कीं आपणासि आश्रय कोण भुंव अतुलशुद्धगुण आहे ॥ २ ॥

जेथें जेथें सुतपश्रुतइत्यादीब्धगुण जना दिसती ।

तेथें तेथें पाहे बहुधा दोषांसि ती अनादि सती ॥ ३ ॥

“कोठें शुद्ध तप असे, परि दारुण नाशहेतु कोप महा ।

दुर्वासःप्रभृति तपोधन सुभुजंगमणिकरंडकोपम हा ॥ ४ ॥

कोठें सुरगुरुशुकप्रभृतींत ज्ञान बहु असे, परि तें ।

संगविवर्जित नाहीं, परिपूर्ण हि दृपितांबु पात्र रितें ॥ ५ ॥

आहे महत्त्व बहु परि न द्रुहिणीं चित्तभूजय, न सोर्मीं ।

भलता वर वरुनि, म्हणे केंवि, सुवर जरि नसे तरि नसो, मीं ॥ ६ ॥

१ कमलांची माल. २ वसंताची शोभा. ३ निश्चल व विमलगुणी. ४ सर्पांच्या मस्तकांतल्या मण्याच्या करंड्यासारखा; किंवा महासर्प ज्यांत आहे अशा मणिकरंडकासारखा.
 ५ ब्रह्मदेव स्वकन्या सरस्वती हिच्यावर व चंद्र गुरुपत्नी तारा हिच्यावर लुब्ध होता.

जरि ईश्वरत्व दिसतें शक्रप्रभृतींत तरि न तें साचें ।
 होय परापेक्षें कसा ईश्वर ? निववी न पान फेंसाचें ॥ ७ ॥
 जरि धर्म परशुरामेप्रभृतींत असे, नसेचि भूतदया ।
 निजभर हरिला म्हणवुनि चिंतू कल्याण एकभू तदया ॥ ८ ॥
 कोठें वीर्य असे परि तें परिहरिलें न काळवेगानें ? ।
 पित्त कृतवीर्यसुतमुखवीर्यकथांच्याचि चाळवे गानें ॥ ९ ॥
 सनकादि समाधिनिरत, विषयांचें त्यापुढें कसें मांडे ? ।
 पीतामृतासि कैसें वश करितिल आपुल्या रसें मांडे ? ॥ १० ॥
 मार्कंडेयादि असे दीर्घायु, परंतु तें नसो शील ।
 सोशील सर्वहि स्त्री, परि इंद्रियदमन हें न सोशील ॥ ११ ॥
 जेथें इंद्रियलालन तेथें क्षण भरंवसा न आयूचा ।
 काळाचा वेग जना दुःसह, अभ्रासि जेंवि वायूचा ॥ १२ ॥
 कनककशिपुप्रभृतिळा करिता झाला क्षणांत गट काळ ।
 सुगुणहि साधुद्वेष्टा तो केवळ दोषसिंधु फटकाळ ॥ १३ ॥
 इंद्रियदमन हि नाहीं, आयुष्याचाहि भरंवसा आहे ।
 श्रुत पूर्वोक्त न दोष श्रीरुद्रां म्हणुनि आणही वाहे ॥ १४ ॥
 परि तोहि अमंगळसा मसणीं भूतांत नग्न कां नांदे ? ।
 बाळांच्या भस्मभुजगभूषण हें नाम भीति कानां दे ! ॥ १५ ॥
 ऐसा विचार करितां श्री श्रीपुरुपोत्तमासि पाहूनी ।
 चितीं म्हणे “ सुमंगळ वर हाचि, न अन्य धन्य याहूनी ॥ १६ ॥
 जरि हा आत्मरत प्रभु, याला माझी नसे तिळहि परवा ।
 पर वाहेन वपु पर्दीं, ऐसा कैचा मिळेल वर चरवा ? ॥ १७ ॥
 जावें शरण प्रभुतें, जशि गेली सुरनदी नदीनातें ।
 शोभे महत्तमातें आश्रय करितां, न दीन दीनातें ” ॥ १८ ॥
 यद्यपि आत्मरत प्रभु हरि तरि वरिला, परासि न वरी हो ।
 कठीं घालुनि माळा झाली श्री विष्णुचीच नवरी हो ! ॥ १९ ॥

—अमृतमथन. अ. २.

१ इंद्राला शत्रु जिंकायला अप्सरांचें किंवा देवांचें साह्य लागतें तेव्हां त्या परावलंबी देवाला ईश्वर कसें म्हणावें ? २ शत्रुनिर्दळणानें आपलें ओझे कमी झालें म्हणून एक पृथ्वी मात्र तदया (त्याच्या दैवासाठीं) त्याचें कल्याण चिंतो. ३ पित्त चाळवे=चित्तक्षोभ होतो. ४ भस्म लावणारा व सर्पमाळा घालणारा म्हणून याचें नांव ऐकूनच मुलें भितात. हा पाति पला तर याच्यावर शैवर संसार सुखाचा होणार नाही हा लक्ष्मीचा भाव.

(४) कुलीन सासरा. (सुनेचें गौरव.)

रावणवधानंतर लोकनिंदेकडे लक्ष देऊन रामानें सीतेकरवीं अग्निप्रवेशाचें दिव्य कराविलें ; तेव्हां दशरथ विमानांत बसून आले व त्यांनीं आपल्या सुनेचा गौरव केल्या तो प्रकार सीता स्वमुखानें आपल्या बहिणींस सांगते.

संसारीं असतात साधु कुलज लोहाढ्य कें सासरें ;
 मामाजी परि एक, यासह दुजा साम्यास कैसा सरें ?
 पोटासी घरिले सेंये ! मज शिरीं हुंगोनिया दाटले,
 प्रेमें ताताचि वाटले, नयनिंचे नाहीं झरे आटले ॥ १ ॥
 मातें ते वदले, “ तुवां उपवनें तैसींच वत्से ! वनें
 केली ; जे पतिभक्तिसद्रत सतीसर्वस्व, तत्सेवनें ।
 भर्ता तारुनि संकटीं कविसभा श्रीसंपदे वारिला
 विश्वोपद्रव जाहला तव तपें या कंप देवारिला ॥ २ ॥
 त्वां सूर्यवंश सुयशें सति ! धन्य केला
 वैदेह धन्य तुज पावुनि कन्यकेला ” ।
 प्रेमें असा मज दिला बहु मान, लज्जा
 सांगे मदीय नयनांसि, ‘ पदींच मज्जा ’ ॥ ३ ॥

—सीतारामायण.

(५) टाकावी कीं न टाकावी हे शुद्धचरिता सती !

“ एक रजकाची बायको नवऱ्याशीं भांडून आपल्या माहेरीं गेली. तिचें वागणें अनुचित आहे असें जाणून तिचा सुज्ञ बाप तिला घेऊन तिच्या नवऱ्याकडे आला. ‘ रावणाच्या धरीं कांहीं वर्षें वास केला असूनही रामानें तिला घरीं आणली व तिजसह पुन्हां सौख्य भोगीत आहे. हें कर्म राम राजा आहे म्हणून खपतें, परगृहीं वास करणाऱ्या स्त्रीला परत घ्यायला मीं काय राम आहे ? ’ असें म्हणून रजकानें आपल्या स्त्रीचा धिक्कार केला. ” ही गोष्ट लोक आपल्याविषयीं काय बोलतात हें ऐकून घेण्याची इच्छा झालेल्या अयोध्याधिपति रामचंद्राला त्याच्या दूताकडून कळली. सीता शुद्ध आहे, तिनें दिव्य केलें आहे हें माहीत असूनही लोकापवादाला रामचंद्र भ्याला व ‘ सीता टाकावी कीं न टाकावी ’ याचा विचार करीत बसला. रामाचें लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न हे वंधु तेथें आले व त्या सर्वांनीं सीतादेवीचा त्याग करूं नका म्हणून आग्रहानें विनविलें ; पण इक्ष्वाकुकुळाला कलंक लागूं नये म्हणून त्या कुलधन उदार पुरुषानें त्या परमप्रिय भार्येचा त्याग करावयाचा निश्चय केला.

ऐसें ऐकोनियां राम चिंतिला मानसीं धरी ।

लोकापवादवित्रस्त विचारतें मनीं करी ॥ १ ॥

“ जाली वन्हिमुखीं शुद्धीं तथापि जन निंदिती !

टाकावी कीं न टाकावी हे शुद्धचरिता सती ? ॥ २ ॥

कैशी हे त्यागावी सद्गुत्ता साधुसंमता प्रमदा ? ।

श्रोत्रीयमुखें जैशी त्याज्या स्वाचारपद्धती न कदा ॥ ३ ॥

त्यागीन अवश्य इला विप्र जसे कलियुगीं निजश्रुतिला ” ।

ऐसें हृदयीं चिंती वारंवार स्मरोनि साश्रु तिला ॥ ४ ॥

“ जलजलसद्रम्यमुखी नव नवनीतापरीस मृदुला हे ।

शिव ! शिव ! मजविण भीरु न वनवसती दुःखभोगणें लाहे ” ॥ ५ ॥

अथ भरतप्रभृति निजाद्युजांसि सारें । कळवितसे निशि कथिलें जसें स्वचारें ।

चरणरजें करुनचि नाशिता अघातें । स्वमत असें कथित असे तदा तिघातें ॥६॥

“ श्रुतीतें निंदितो जैसा पाखंडी पापभाजन ।

रक्षोगृहीतां यासाठीं मै लीतें तसा जन ॥ ७ ॥

योगी जैसा त्यजितो संसारभयास्तव स्वममतेला ।

अपवादभयास्तव मी कीर्तिप्रतिपालनार्थ सीतेला ” ॥ ८ ॥

ऐसें आकर्णितां त्यांच्या नीर नेत्रांतुनी गळे ।

रोमांच उटले देहीं दुःखानें दाटले गळे ॥ ९ ॥

पुमूनियां शोकपाणी पाणी जोडुनियां नयें ।

रामापुढें दीनवाणी वाणी भरत हे स्वयें ॥ १० ॥

‘ अंत्यजसदनापासुनि पूर्वीं जे आणिली बळें गाय ।

संसर्गपातकास्तव पुनरपि ते धेनु टाकिजे काय ? ॥ ११ ॥

शुद्धि दिली वन्हिमुखीं प्रविशानुनीयां विशंक निजकाय ।

त्या दिव्याचें रामा ! स्मरण नसे सांग आज तुज काय ? ॥ १२ ॥

‘ जाल्यें ज्या मानवाला मरणद वनितापुत्रवित्तादिशोक ।

त्याला नाहीं च कांहीं बुधजन म्हणती पुण्यलभ्योच्चलोक ।

सीता हे सून माझी सुविमळचरिता यासुळें देवलोकीं ।

रे वत्सा ! वर्ततों मीं प्रमुदित मजला ऊर्ध्वनेत्रें विलोकी ’ ॥ १३ ॥

१ कमलासारखें सुंदर मुख आहे जिचें अशी. २ राक्षस रावण यानें हरण केली म्हणून.
३ हे (सीता) वाणी (स्तवी), ४ हें दशरथाचें भाषण आहे.

एवं सदैव गगनीं विमानगत तात वोलिला वदनें ।
 त्याचें स्मरण करावें रामा ! त्वां ज्ञानिलोकहृत्सदनें ॥ १४ ॥
 स्मरण करीं पूर्वीं जें वदला व्योमस्थ देवसंघात ।
 करुणाब्धे ! सीतेसह न करावा आत्मकीर्तिचा घात ” ॥ १५ ॥
 एवं वदोनि भरतें केलें रामासि वंदन ।
 जाला अश्रुजलभ्रष्ट हृदयालिप्तचंदनें ॥ १६ ॥
 ऐकोनि ऐसें वदे जानकीजानी । “ लोकापवादेंचि होते यशोहानी ।
 ज्याच्या नसे कीर्तिचा जाहला नाश । त्याला न मारावया दक्ष कीर्तेश ॥ १७ ॥
 मेले हरिश्चंद्रवैन्यादि जे संत । ते या जगामाजि आहेत जीवंत ।
 ज्या बंधुयोपित्तुतांहीं यशोभंग । स्वप्नांतरीं ही तयासी नसो संग ॥ १८ ॥
 कित्येकांहीं देहदानें रक्षिलें स्वयशोधन ।
 म्हणोनि सीतात्यागें मी करितों कीर्तिशोधन ” ॥ १९ ॥
 सौमित्रि क्रोधतप्ता क्षितिपतिसि म्हणे “ प्रार्थना ऐक रामा ! ।
 मिथ्या लोकापवादें करुनि विकलुषा त्वां त्यजावी न रामा ।
 म्लेंच्छांहीं निंदिजेते श्रुति म्हणवुनियां काय ते विप्रलोकीं ।
 टाकावी हें विचारें करुनि बुधपते ! शास्त्रनेत्रें विलोकी ॥ २० ॥
 सांग मला हें सत्य तूं दोषज्ञांचा राय ।
 स्त्रीकलहास्तव पंडितें माय त्यजावी काय ? ” ॥ २१ ॥
 शत्रुघ्न ही बहु विनविला राम सामप्रकारें ।
 तेंही जालें विपिनरुदितासारिखें व्यर्थ सारें ।
 अंप्रस्तावीं विफळचि असे काम ऐसेंचि आहे ।
 मेघापायीं न तिळभरि ही नीर सारंगें लाहे ॥ २२ ॥
 सीतात्यागद्विर्जपजननीं वाढला दुःखसिंधू ।
 शोकाश्रूंनीं भिजविति तदा भूमितें रामबंधू ।
 कन्यात्यागश्रवणजनितक्लेश मूर्छेंसि गेली ।
 शिंपोनीयां म्हणवुनि जणों जीवनें शांत केली ! ॥ २३ ॥

१ ज्ञान्यांच्या हृदयाचें सदन (राम.) २ अश्रुप्रवाहानें ज्याच्या उरास लावलेलें चंदन पुसून गेलें आहे असा. ३ यम. ४ पंडित. ५ अरण्यरोदन. ६ अयोग्य प्रसंगीं. ७ मेघ. ८ सीतात्याग हाच कोणी चंद्र त्याचा उदय होतांच. ९ सीता पृथ्वीची कन्या असल्यामुळें तिला दुःख जालें व ती मूर्च्छित पडली. तिला रामबंधूनीं शोकाश्रूंनीं भिजवून शांत केलें अशी कवीची उत्प्रेक्षा.

स्वबंधु करिताति हे करुण मंजु शब्दे स्तव ।
 कलंक परि लागतो निजकुळासि सीतेस्तव ।
 असा करुनियां वरा दृढ विचार लंकापति- ।
 कुळांतक असें वदे कठिण कीं श्रुती कांपती ॥ २४ ॥
 “अपवादभयास्तव मी स्वतन्त्रें ही तुम्हासि हे देखा ।
 त्यागिन सहसा मग या सीतेचा कायसा असे लेखा ” ॥ २५ ॥

रघुपतिमुखें कैकेयीचा सुतश्रवणीं अशीं
 कठिण वचनें स्वांतोद्वेगप्रदें शिरलीं जशीं ।
 हळु हळु रडें गेलें सर्व स्वधैर्य तदा लया
 अनुजयुत तो जाता जाला त्यज्जनि तदा लया ॥ २६ ॥
 वनाप्रति विनागसा दवडिली धरानंदिनी
 म्हणूनि बहु दुःखिता स्वपटहस्वनाक्रंदिनी ।
 निवारित असे तदा सकरुणा अयोध्या सती
 समीरणचलांशुकध्वजकरें जणो तीस ती ॥ २७ ॥

—कुरालवचरित. अ. ४.

(६) सूड कां क्षमा ?

द्वैतवनीं द्रुपदसुता पतिला होऊनि तप्त-तनु गांजी ॥
 वदली लेशहि न कधीं श्रुति-कटु अपराधियांहि अनुगां जी ॥ १ ॥
 “मृत महाव्यसन असें नायकिलें काय ? नर-वरा ! कानीं ? ॥
 सर्वस्व हरुनि सहसा केलासि अरण्य-चर वराकांनीं ! ॥ २ ॥
 श्रोतृश्रुतिहर कीं तूं वदता सुविचार-खनि कथा पिकसा ॥
 व्यसनांत बुडालास भ्रात्यांसह सृज्ज जरि तथापि कसा ? ॥ ३ ॥
 व्यसनप्रसंग तुजही तेजस्विवरासि अंक हा रविला ॥
 झालासि दीन, वाटे मूर्तीं तोही प्रताप हारविला ! ॥ ४ ॥
 सर्वत्र क्रोध जसा तैशी सर्वत्र न क्षमा साजे ॥
 ते कैसे न वधावे तोडिति पर-घात-दक्ष मासा जे ॥ ५ ॥

१ चित्ताला उद्वेग देणारीं. २ त्या रामाच्या घराला. ३ निरपराधी. ४ अयोध्येस दुःख झाल्यामुळे ती आपल्याठायीं वाजणाच्या पटह (नगारे) यांच्या शब्दांनीं रडली व वाच्यानें फडफडणाऱ्या पताकारूप हस्तानें तिनें निवारण केलें अशी कवीनें येथें उत्प्रेक्षा केली आहे. ५ जी द्रौपदी सेवकालाही कधीं कठोर बोलली नाही ती संतापानें धर्मराजाला म्हणाली. ६ क्षुद्रकौरवांनीं.

धेजं या कोप मनीं एकिकडे संप्रति क्षमा राहो ॥
 कां गोप्पदांत बुडतां ? यश रक्षा, खळ विपक्ष मारा हो ॥ ६ ॥
 क्रोध असावा समयीं केवळ वश चित्त न क्षमेला हो ॥ /
 कोप त्यजितां जरि जमदग्नि धनुर्वेददक्ष मेल्या हो ! ” ॥ ७ ॥
 धर्म म्हणे “ मतिमति सति ! यतिपतिगति अति समर्थ जो हरि तो ॥
 म्हणतो क्षमाचि बरवी पर-वीर-यशें स्वसद्गुणें हरितो ॥ ८ ॥
 व्याघ्र व्याळ क्रूर क्रूरतर क्रोध, बोध-रोधक हा ॥
 क्रोधवशासि विलोकुनि बहु म्हणति ‘ स्वहित-तत्व-शोधक हा ! ’ ॥ ९ ॥
 वरिली दुर्योधनें ती म्यांही भावुक-पद क्षमा ; तींत ॥
 नर जे हिला न सेविति, दवडिति हित ते अदक्ष मातींत ॥ १० ॥
 त्यजुनि तिला बहु तरले, एकहि न हिला त्यजुनि तरला गे ॥
 कृष्णे ! क्षमा-सुधारस-रसिकां रस गोड कां इतर लागे ? ॥ ११ ॥
 श्रित-हित करिती हरिती सर्व-व्यसन क्षमा-भवानी हो ॥
 आराधावी आम्हीं खल-महिषाऽपहृतवैभवांनीं हो ” ॥ १२ ॥
 भीम म्हणे “ देवा त्वां जन्मापासुनि सेविला धर्म ॥
 त्याचें हें फळ ! नाहीं धन मान स्थान यश, नसे शर्म ॥ १३ ॥
 ज्याशीं जैसे त्याशीं तैसे जरि वर्ततासि तरि अरि ते ॥
 हरिते कां सर्वस्व ? व्यसनीं आम्हांसि मग कां करिते ? ॥ १४ ॥
 न क्षत्रिय तूं ! साधु ब्राह्मण आम्नाय पढविता पढता ! ॥
 मान-धन क्षत्रिय या व्यसनें, ज्वलनें कटाहसा कढता ॥ १५ ॥
 राज्योपद्रव गेला, झाला अभिलपित लाभ अजिनाचा ! ॥
 परमोत्सवीं उगे कां ? अजि गा उडवा स्ववल्क, अजि नाचा ! ॥ १६ ॥
 काय म्हणो तुज आर्या ? ब्राह्मण-वृत्तीस काय अनुसरमी ? ॥
 त्यजुनि जलधि-वसति कशी तिमिंगिलें सेविजेळ तनु-सरसी ॥ १७ ॥

१ शत्रु. २ ज्ञाननाशक. ३ कल्याणाचें स्थान. ४ दुर्योधनें ती क्षमा (पृथ्वी) वरिली, म्यां हीं (सहनशीलता) सेविली. क्षमा शब्द यथे श्लिष्ट. ५ खल दुर्योधन हाच कोणी महिषासूर यानें ज्या आमचें वैभव हरण केलें आहे त्या आम्हीं क्षमादेवी आराधावी हें योग्य आहे. ६ कढई. ७ भीम टोचून म्हणतो ‘ राज्याचा त्रास गेला ! इच्छेसरसीं वल्कलें मिळलीं ! या महोत्सवीं स्वस्थ कां ? आनंदानें वल्लें उडवून नाचा ! ’ ८ तिमिंगलनामक मोठा मासा आहे. तो महासागर सोडून अल्पसरोवराचा आश्रय करील काय ?

श्रेयस्कर स्वधर्म त्यागुनि घ्यावी न विप्रता पदरीं ॥
 प्रकटी यशोऽर्थ, बुडवी न कधीं त्वत्समकवि प्रताप दरीं ॥ १८ ॥
 हे आर्या ! हे भार्या हे आम्ही योग्य काय वन-वासा ? ॥
 वल्काऽजिन-धर वससी स्वस्थ कसा या वनांत ननवांसा ? ॥ ॥
 देतील राज्य न सुखें धरिजे कितत्रोक्तिचा न विश्वास ॥
 काळाचाहि भरंवसा नाहीं जो नित्य खाय विश्वास ॥ २० ॥
 द्वादश वर्षे गहनीं दुसरें अज्ञात वर्ष तेरावें ॥
 लोटावें केंवि बरें ! दूर विचारें करून हेरावें ! ॥ २१ ॥
 रवि-वरि अंभें तैशीं वलें तत्र नियंहाउपरि मळकीं ॥
 गुप्ताहि मृगमदातें प्रकट करितसे स्वयें सुपरिमळ कीं ॥ २२ ॥
 सोडील कसा तीतें जी देती नित्य लाभ नव धरणी ॥
 वध्यचि खळ, धर्मचि हा, चोराचा दोषहेतु न वध रणीं ॥ २३ ॥
 भणगा परि न वस वनीं, म्हण गा, बापा, मनुष्य-देवा, 'हूँ' ॥
 दे बाहुंस यश रणीं खळखळ खळ-रक्तपूर दे वाहुं' ॥ २४ ॥
 धर्म म्हणे " भीमा वा, दुर्व्यसनीं मीच हेतु तापा तें ॥
 दुःखीं साश्रितहि बुडे करितो जो मीलित्ताऽक्ष पापातें ॥ २५ ॥
 तेव्हांचि क्षण निष्ठुर होउनि हे मूर्तिमंत पाप कर ॥
 त्वां जरि केले असते भस्म, न होते तुम्हांसि ताप-कर ॥ २६ ॥
 भूताला युद्धाला जावेंचि बलाविल्या, प्रतिज्ञा ती ॥
 रक्षूं जातां कपटें हरिता झाला पदाप्रति ज्ञाती ॥ २७ ॥
 हे कृष्णा तैरि झाली तरलें त्या दुस्तराहि आवर्ता ॥
 बुडतांचि या सतीचा महिमा जरि काय हात आवर्ता ॥ २८ ॥
 पूज्या मर्यादा, परि भ्याला कांहीं हि न शकुनी तीतें ॥
 तो नावरेचि घातक दुर्जन जो होय वश कुनीतीतें ॥ २९ ॥
 प्राणांस तुम्हांसहि मी त्यजिन, न धर्मांसि पळहि सोडीन ॥
 हें व्रत धर्मचि रक्षू, बापा न कदापि अयश जोडीन ॥ ३० ॥

१ पुष्कळ दिवस वनांत राहण्याची संवय झालेल्या मनुष्यासारखा. २ शरीरावर. ३ डोळे
 मिटून पाप करणारा पुरुष संसर्गी पुरुषासह दुःख भोगतो. ४ पापी. ५ द्यूतांत कौरवांनीं
 पांडवांस जिंकल्यावर दुश्चिन्हें झालीं म्हणून धृतराष्ट्रानें द्रौपदीचें सांवन करण्यासाठीं वर दिला.
 तिमें धर्मादिकांस दास्यत्वापासून मुक्त केलें त्या गोष्टीकडे संबंध आहे. (सभापर्व अ. ६ पहा)-

धा गा, धर्माच्या तों कोणीं सोडूं नयेचि कासेतें ॥

निष्कळ होतीं मेघें त्यजिलीं आलींहि जिविका शेतें ॥ ३१ ॥

निज-हित-कर-धर्माचें कुशलें विटवूं नयेचि मन कांहीं ॥

यापरि पोषण पालन लालन करिजे न अन्यजनकांहीं ॥ ३२ ॥

अंभोदास पहाती जैशीं पसरुनि नित्य आ शेतें ॥

धर्मासि तशीं भूतें; करि पूर्ण समर्थ हाचि आशेतें ॥ ३३ ॥

साधु म्हणति जो न करी धर्माशीं नीतिशीं विरोधा, त्या ॥

रक्षी व्यसनीं; तदितर जन उदकीं लोष्ठसा विरो धात्या ! ॥ ३४ ॥

म्हणजनि अनुसरावें सूजें न क्रोध-लोभ-काम-मता ॥

पतनार्थ कां अहंता पोपावी, गा तशीच का-ममता ॥ ३५ ॥

तुमचे प्रताप जे जे दिग्विजयीं प्रकटले न ते लटिके ॥

कुरै-गुरुपुढें परि न गुरु, यज्ञांत घृतापुढें न तेल टिके ॥ ३६ ॥

आम्ही नियम त्यजितां न चुकेल नदीजैही उगाराया ॥

त्या सर्वज्ञ प्रभुला वा कोण म्हणेल 'गा ! उगा राया' ॥ ३७ ॥

यांसीं कलि करणें हें न म्हणेल कधीं सुधी नर विहित रे ॥

धर्म-न्याय त्यजितां तेजस्वीही तमीं न रविहि तरे ॥ ३८ ॥

—वनपर्व, अध्याय २.

(७) श्रीकृष्ण कर्णास पांडवांकडे वळविण्यास गेले तेव्हां झालेला कृष्णकर्णसंवाद.

कर्णाचा थोरपणा.

श्रीकृष्ण म्हणे "कर्णा ! तूं कुंतीचा कुमार कानीन ।

त्वद्दुर्दानोत्थ न पडला अर्थिजनाच्या कधींहि कानीं 'न' ॥ १ ॥

ऐसा वदान्य विद्वान् विश्रुत तूं शुद्ध विप्रजनदास ।

चाल, भजोत भ्राते तुज, चातक भजति जेंवि वनदास ॥ २ ॥

साऽनुजसुत धर्म तुला नमिल, सयादव करीन मी नमन ।

सच्चित्त गुर्वनादर तोयानादर करी न मीनमनं ॥ ३ ॥

१ शेतें जीविका आलीं म्हणजे पिकास आलीं. २ खोटा अहंकार. ३ द्रोणाचार्य.
४ गंगापुत्र भीष्म. ५ कानीन पुत्र म्हणजे कन्यकेला कुमारावस्थेंत झालेला पुत्र. ६ तुझ्या
तोंडांतून निघालेला 'न' कार याचकांच्या कधीं कानीं पडला नाही. ७ दाता. ८ मेघ. ९ मासा
जसा जलाचा अनादर करीत नाही, तसें सज्जनाचें चित्त गुरूचा अनादर करीत नाही.

राज्याभिषेक करितिल तुज मजसह विप्र भूमिप दैरानें ।
 किंचहुना घेइल तव तांबूल क्षिप्र भूमि पदरानें ॥ ४ ॥
 चाल कसा, हो राजा मातेच्या मानसासि दे सुख गा ।
 यांचा तुज काकांचा सहवास, जसा सितच्छदा सुखंगा ” ॥ ५ ॥
 कर्ण म्हणे “ वा देवा ! वंदसि स्नेहेंचि वा दयालो ! हें ।
 भटकरगें जोडावी स्पशेमणीची कसी दया लोहें ? ॥ ६ ॥
 मातृत्यक्ता मजला राधाहस्तीं दिलें अधिरथानें ।
 मज पाजाया प्रेमें पय, पळ धरिती तिचीं न धिर थानें ॥ ७ ॥
 दुर्योधन नांवाचा, राजा मी, सर्वराज्यभोग मला ।
 मूर्त नरक, नरकविच्या हृदयाला, जो कृतघ्न, तो गमला ॥ ८ ॥
 संस्कार विवाहाऽवीध केले माझे यथोक्त सूतानें ।
 निर्मळपणें निघावें रक्तपटांतूनि केंविं सूतानें ? ॥ ९ ॥
 श्रीकृष्णजी, करावा कैसा विश्वासघात अवसांनीं ।
 युद्ध कसें न करावें आम्हां हा युद्धलाभ नवसांनीं ॥ १० ॥
 तरि मग उरलें काय प्रभुजी ! त्यजिल्या जरि प्रतिज्ञा त्या ? ।
 नच सोडवेल देवुनि धीर भरंवसा अरिप्रति ज्ञात्या ॥ ११ ॥
 राज्य न करील, देइल धर्म मला, उमजतांचि हें नातें ।
 देइन सुयोधना मी ! तेव्हां होइल तुम्हांसि हें ना तें ॥ १२ ॥
 आटोपिला न पहिला तो आटोपेल काय गा ऊत ? ।
 जोडा यश, कवि होउनि रोमांचव्याप्तकाय गाऊत ॥ १३ ॥
 धारातीर्थींच मिळे सद्गति सत्कीर्ति शुद्धि अधमातें ।
 राज्यपदभोग नलगे द्यावा देवा रणांत वध मातें ॥ १४ ॥
 मज समजलें प्रभो ! हें त्वद्दृष्टिपुढें उरेल न क्षेत्र ।
 रवि काळरुद्रदृष्टिसि न पुरे, तेथें पुरेल नक्षत्र ? ” ॥ १५ ॥
 देव म्हणे “ राज्य नको उपदेश अयोग्य काय हे महिभ्या ? ।
 क्लीवाला कन्यासी तुज कां द्यावी बळेंचि हे महि म्या ॥ १६ ॥

१ भयानें. २ शुभवर्णाचे पंख ज्यांचे अशा पक्षिश्रेष्ठ हंसास. ३ वीरहस्तांतल्या (लोहानें म्ह. शस्त्रानें). ४ शेवटीं वचन दिल्यावर शत्रूचाही त्याग करविणार नाहीं मग नित्राचा कसा करवेल ?
 ५ दुर्योधनप्रेमाचा वेग. ६ क्षत्रिय. ७ तुमच्या महिभ्यास (कीर्तीस) हे उपदेश अयोग्य आहेत काय ?

धनदानें अनघाचा तुमचा तैसाचि काम रणदानें ।
 म्यां पुरविजेल, द्यावीं स्वैरगें इतरें, न कां मरणदानें ॥ १७ ॥
 जा, सर्व सिद्ध व्हा, जरि आहे उद्युक्त मानस मराया ।
 सम रायास तुम्हांसहि भीमाऽर्जुन वरद, शीघ्र समरा या ” ॥ १८ ॥
 कर्ण म्हणे “ वा वचना मान्य न झालों म्हणों नको, पावें ।
 वध्यें वधाचि म्हणतां प्रभुनें आग्रह म्हणोन कोपावें ? ॥ १९ ॥
 सत्य उपदेश आम्हीं वरिचेवरि भव्यहेतु झेलावे ।
 जाणोनि सर्व देवा लाविसि कां बोल ? हे तुझे लावे ! ” ॥ २० ॥
 श्रीकृष्ण म्हणे, “ बहुधा मरणारचि हे समस्त सुपदेश ।
 कीं तव हृदयें माझा हितहि स्वीकारिला न उपदेश ” ॥ २१ ॥
 कर्ण म्हणे “ भेटि असो परलोकीं मात्र वा दयालो, कीं ।
 कलहीं स्नेह न राहे, हे दुर्लभ म्हणुनि पाद या लोकीं ” ॥ २२ ॥
 ऐसें म्हणोनि कर्ण प्रभुला कडकडुनि भेटला सुचिर ।
 सुग्धासहि जडित कर्णक-मरकतनग न गमला तसा रुचिर ॥ २३ ॥
 झाला मंत्र असा ; मग आला नगरांत कर्ण परतोन ।
 पर तो न प्रभु कोपे ; वरि पुरता, आंत, पूर्ण पर तो न ॥ २४ ॥
 —उद्योगपर्व अ. १०.

(८) राजकन्या* व गुरुकन्या यांचें भांडण.

उदकीं क्रीडत होत्या त्यांचीं वल्लें सरस्तटीं होतीं ॥
 मारुतरूपें शक्रे मिश्रित केलीं परस्परें हो तीं ॥ १ ॥
 राजसुता शर्मिष्ठा जळकोलि करुनि त्यां तटीं आलीं ॥
 होती जळाशयींच श्रीमत्कवि-कन्यका तिची आली ॥ २ ॥
 शर्मिष्ठा कविजांवर नेसे झडकरि कळों न वासव दे ॥
 तों तीस देवयानी ओढुनि तत्परिहितौत्मवास वदे ॥ ३ ॥

१ कल्पवृक्षानें सर्व दानें द्यावी मग मरणदानच कां देऊं नये ? २ राजे. ३ वादामुळें
 स्नेह राहत नाही व तूं पांडवपक्षपाती आणि मी कौरवपक्षपाती असे दोघेही दोन विरुद्ध
 पक्षाकडे असल्यामुळें या मृत्युलोकीं हे तुझे पाय दुर्लभ झाले, आतां आपली भेट परलोकीं
 मात्र होणार ! ४ सुवर्ण व पांच यांचा पर्वत. ५ गुप्त मसलत. * हें प्रकरण मूळावरहुकूम
 उतरलें आहे. ६ शुक्राचार्याची कन्या देवयानी. ७ ‘ राज्यकन्या जें नेसली तें स्ववस्त्र
 -पंतटीप.

' असुरसुते ! मछिण्या होउनि मद्रुख नेससी कां गे ॥
 बहुमातलीस ऐसैं मज समुदाचार लोप हा सांगे ॥ ४ ॥
 मर्यादा पाळावी, निजशिव गुरुचेचि पाय, रीतीतें ॥
 सोडूं नये म्हणति कवि साधुपदाचीच पायरी तीतें ॥ ५ ॥
 शर्मिष्ठा तीस म्हणे ' बैसेवें जें सभेंत मत्तातें ॥
 त्वत्तातें व्हावें तें बंदी, तूं विसरलीस मत्ता तें ॥ ६ ॥
 सिंहासनीं विराजे मद्रुख, न सहजकरहि परि सविता ॥
 बैसे खाले त्वद्रुख कवि कविता करुनि त्यासि परिसविता ॥ ७ ॥
 माझी न पाविजे त्वां मत्ताताची तुझ्या न सरि तातें ॥
 जें जन्हुकन्यकेचें भाग्य न पावेल अल्पसरिता तें ॥ ८ ॥
 तूं तों कन्या जो स्तुति-कर, याचक दान घे सदा त्याची ॥
 मीं कन्या स्तव्याची भव्याची सर्वसेव्यदात्याची ॥ ९ ॥
 होती महेंद्रनयनें पाहुनि राजेश्वरा जया चकितें ॥
 मत्तातभाग्य कैचें त्वत्ताता भिक्षुकासि याचकि ! तें ॥ १० ॥
 मत्ताताची जी श्रीकीर्ति कवीला नयेचि भिक्षुकि ती ॥
 अमृतरसासीं व्हाया सम माधुर्यें समर्थ इक्षु किती ? ॥ ११ ॥
 राजसुतेचें यश जें तुज येइल काय गे दरिद्रे ! तें ॥
 पाहसि विकावया तूं केसरमूल्यें कसें हरिद्रेतें ' ॥ १२ ॥
 निर्भर्त्सना करी बहु संपादी द्वेष पाप, गाढ केली ॥
 करुनि कविजेसि कूर्पी, ती कोपाची महापगा ढकली ॥ १३ ॥
 मेलीच असें मानुनि शर्मिष्ठा आपुल्या घरा गेली ॥
 कूर्पी कविजा होती जैसी नागी मनांत रागेली ॥ १४ ॥

—आदिपर्व. अ. १०.

(९) भीष्माचा निर्याणसमय.

भारतयुद्धीं वधिले गुरु, बंधु, स्वजन, मित्र, शूर, हित, ।
 केली भुवनख्यातप्रियनृपटुंदेंकरुनि भू रहित. ॥ १ ॥
 यास्तव मन धर्माचें पावे शोकेंकरुनि कष्ट महा. ।
 सांगे भागवताचा अध्याय स्पष्ट अर्थ अष्टम हा. ॥ २ ॥

१ ' सदाचार-पंतटीप. २ माझा बाप. ३ बरोबरी. ४ भिकारज्ये ! ५ हळदेंस.
 ६ भांडण. ७ कोपाची महानदी.

व्यासादिक गुरु सांगति शोकशमन सदितिहास रायास ; ।
 तरि मोह घणमणीना, कीं दे गुरुवरचि आसरा यास. ॥ ३ ॥
 व्यासादिक जे बोधिति धर्माळा, त्यांत देवहि तसाच ।
 बोधी ; जें जें बोले, तें तें सर्वासि मान्य हित साच. ॥ ४ ॥
 परि धर्माच्या चितीं अविवेक जगद्धितार्थ वादविला ।
 आपण न काढिला; मुनिबोधाहातींहि तो न काढविला ॥ ५ ॥
 भगवदभिप्राय असा कीं, झाला तप्त दुःसहें भीष्म ।
 तो, जेंवि मयूर घनें, बोधावा धर्म सज्जनें भीष्म. ॥ ६ ॥
 कुरुगुरु कवि रवितेजा संप्रति करणार देहसंन्यास ; ।
 धन्यास त्यास यात्रें हें यश, देवूं नयेचि अन्यास ॥ ७ ॥
 ऐसा प्रभुसंकल्पें प्रौढहि नृप तो, जसा शिशु भ्रमला ।
 'प्रसवोनि, मलिन झाला वंश,' म्हणे 'दुग्धराशिशुभ्र मला' ॥ ८ ॥
 ऐसा भ्याला लोकद्रोहाला, आढवनि कृतकर्म, ।
 धर्मनृपाळ विनशैना गेला, भीष्मा पुसावया धर्म. ॥ ९ ॥
 गेले हयरत्नावरि वैसोनि वृकोदरादिक भ्राते ।
 भेटाया श्रीभीष्मा जैसे चातक मयूर अभ्रा ते. ॥ १० ॥
 नर नारायण दोघे बसले एके रथीं सखे, दमन ।
 करुनि खळांचें, केलें सुदित जिहीं भूमिचें सखेद मन ॥ ११ ॥
 भासे भीष्म महात्मा भूमिवरि स्वर्गविच्युतामरसा ।
 वेष्टिति जन ते त्यातें, तृषित मधुव्रत जसे सुतामरसा. ॥ १२ ॥
 पांडव पितामहातें वंदिति, घेऊनि आपुलें नाम, ।
 विनयें तसेंच वंदी, भंडी ज्याचे शिवादि तें धाम. ॥ १३ ॥
 देवर्षि, ब्रह्मर्षी, राजर्षी तेथ तेथवां आले, ।
 त्या भरतनायकातें देखाया सर्व एकवट झाले ॥ १४ ॥
 जे हे आले त्यातें पूजा धर्मज्ञ तो स्वदृक्कमळें ; ।
 तर्पी कुशळप्रभें, स्वागतशब्दामृतेंहि अत्यमळें ॥ १५ ॥
 भीष्म म्हणे, 'पुत्रक हो ! परिसा मद्राक्य पांडुनंदन हो !
 कां म्लानवदन झालां ? जो होता, तो विवेक मंद न हो ॥ १६ ॥
 जें हें झालें, याच्या तापें निजजीवितीं तुरूहीं विटलां ; ।
 निर्मळ विवेकमानसहंस कसे शोककर्दमें किटलां ? ॥ १७ ॥

यावरि वांचावें हें योग्य नव्हे आपणांसि लोकांत, ।
 ऐसें मनांत आणुनि, सुत हो ! झालां निमग्र शोकांत ॥ १८ ॥
 भूदेव, धर्म; अच्युत, हे कीं आश्रय तुम्हांसि आहेत ; ।
 या चिंतारत्ना जो पूर्ण नव्हे; कोण तो वदा हेत ? ॥ १९ ॥
 असतां आश्रय ऐसा, ऐसी जन कोण, काळजी वाहे ? ।
 नसतां आश्रय ऐसा, प्रवळाही, होय काळ, जीवा हे. ॥ २० ॥
 तुमचें अप्रिय झालें मार्गें; आतांहि सर्व जें कांहीं ॥
 तें काळकृत असें मी म्हणतां; हें सत्य अन्यथा नाही. ॥ २१ ॥
 तस्मात् सुखदुःखादिक हें सर्वहि होय ईश्वराधीन ; ।
 जाणुनि असा करावा निश्चय कीं तत्प्रसाद साधीन. ॥ २२ ॥
 व्हावें अनुवर्ती या प्रभुचें, याचि प्रभूत्तमा गावें ; ।
 'स्वामी ! प्रभुजी ! पाळा प्रजा अनाथा ' असेंचि मागावें ॥ २३ ॥
 हा साक्षात् नारायण भगवान् परपुरुष ; याचि जगदाद्या ।
 म्हणति सुसुद्ध, 'गुरुवरा ! भवशमना स्वभजना सदगदा द्या ' ॥ २४ ॥
 'हा परमेश्वर ऐसें म्हणतां,' जरि वत्सहो ! म्हणाल मला, ।
 'प्रभु तरि सारथ्यादि स्वीकारुनि नीचकर्म, कां श्रमलां ? ॥ २५ ॥
 नीचोच्च कर्म करितां मज योग्य अयोग्य हें असें कांहीं ।
 रागादिदोषरहितप्रभुच्या, वैषम्य, बुद्धिला, नाही. ॥ २६ ॥
 'हें कां ? म्हणसील तरी, ज्याला यत्नेंकरुनि कवि दाळी, ।
 तो दुष्ट अहंकार प्रभुच्या हृदया कधींहि न विटाळी. ॥ २७ ॥
 जे निरुपाधिक सेवक, देव करी त्यांवरीच फार कृपा ; ।
 आला मरणावसरीं मज भेटाया पहा सुकुंद, नृपा ! ॥ २८ ॥
 भक्तीनें मन, ज्याच्या पदपत्रीं, मधुप करुनियां, योगी ।
 ज्याचें गातां नाम, त्यजुनि तनु भ्रमाहि, मुक्तिपद भोगी. ॥ २९ ॥
 तो देवदेव भगवान् हा यदुपति, या प्रमोदसन्निधिते ।
 विनवितसें ; मज देव देहन्यासांत आत्मसन्निधितें. ॥ ३० ॥
 हें सुप्रसन्नहास, प्रांतारुणनेत्र, वदनतामरस ।
 मद्दृष्टिभ्रमरीला देवू प्राशावया प्रकाम रस ॥ ३१ ॥
 चतुर चराचरचेतश्चोर चतुर्बाहु चारु चारुची ।
 अन्या संन्यासिजनें चिंतावें मात्र हें स्वरूप शुची. ॥ ३२ ॥

१ आनंदाचा उत्तम ठेवा अशातें, आनंदमयातें. २ स्थावर जंगमात्मक विश्वाचें चित्त
 धरण करणारा.

जेव्हां मानेल मना, तेव्हां टाकीन या शरीरा हो !
 तोंवरि मद्ग्रभागीं हा गीतामृतनिधी हरी राहो ! ॥ ३३ ॥
 प्रभुदृष्टि माय, भीष्मा वत्साला होय भव्यधारा हे ।
 आलिंगी करुणार्द्रा, देहीं कांहींच न व्यथा राहे ॥ ३४ ॥
 होय सतीस प्रेमें उत्सव, पाहोनि नित्य कांत, नवा ; ।
 विधु पाहतां चकोरा, प्रभुमूर्तिविलोकनीं हि शांतनवा ” ॥ ३५ ॥
 देहत्यागावसरीं, भीष्म प्रेम प्रभूत मागाया, ।
 श्रीचरणीं स्थिरचित्त स्थापुनि, लागे प्रभूत्तमा गाया ; ॥ ३६ ॥
 “ माझ्या तीक्ष्णशरांहीं ज्याचें, खंडूनि कवच, वपु भग्न ।
 केलें, त्या कृष्णीं हो मन, जैसें लवण सागरीं, मग्न ॥ ३७ ॥
 सर्वस्व वेचिती परि संरक्षिति नित्य जीप्रति, ज्ञाते, ।
 त्यजिली, साहाय्य करिन, शस्त्र न धरितां, अस्ति प्रतिज्ञा ते ; ॥ ३८ ॥
 ‘ शस्त्राचें धारण हरिकरवीं करवीन मी, ’ असी माजी, ।
 दुस्तरपणें प्रतिज्ञा, सत्याब्धिपरीसही असीमा जी, ॥ ३९ ॥
 तीतें, निजप्रतिज्ञेद्वनि अधिकता यथार्थता व्याया, ।
 ख्यात कराया लोकीं गांगेया, भक्तभारताव्या या ; ॥ ४० ॥
 जरि विजयपक्षपाती दिसला, लोकप्रतीतिनेंचि तदा, ।
 परम अनुग्रह मजवरि करि हरि, जाणें असेंचि सद्वितदा ॥ ४१ ॥
 करुनि अकृत्यें शतही, जेंवि कुटुंबी कुटुंब संरक्षी, ।
 पाळी तसा विजयरथ. जो आश्रितरक्षणींच शुभ लक्षी ॥ ४२ ॥
 ज्यातें ‘ गुरुवर ’ म्हणती श्रीवाल्मीक्यादि विप्र, तो दास ।
 झाला धनंजयाचा ; सूतत्व करी धरी प्रतोदास ॥ ४३ ॥
 यासि विलोकुनि भेले जे त्यांचें भाग्य तें असीम रणीं ।
 म्या पाहिले चतुर्भुज झालें ; गति पावले असी मरणीं ॥ ४४ ॥
 त्या भगवंतीं माझी रति अतिशय बैसली सदा राहो, ।
 साहे क्षणहि न विरह, श्री जैसी श्रीनिवासदारा हो ! ॥ ४५ ॥
 तो हा जगदात्मा हरि झाला मद्दृष्टिला विषय, मरणीं ; ।
 जो साक्षात् अमृतसखा, परि भासे दुर्जना विष, यमरणीं ॥ ४६ ॥
 जे निर्भिले अनेक प्राणी, भोगावया स्वकर्मफळें, ॥ ✓
 त्यांच्या हृदयीं, एकचि, परि भासे विविध, त्या उपाधिवळें ॥ ४७ ॥

रवितेज विविध भासे प्रतिद्रष्टि, जसे उपाधिभेदानें, ।
 प्रतिपादिलें असें ज्या तत्त्वांचें अद्वयत्व वेदानें, ॥ ४८ ॥
 त्या या मूर्तब्रह्मा, टाकुनिं भेदभ्रमश्रमा आजी, ।
 मी पावलोंचि ; झाली धन्या जननी जगत्रयीं माजी ;” ॥ ४९ ॥
 ऐसें स्तवितां, भीष्म स्वमनोवाग्दृष्टिदृष्टिहि प्रवण ।
 आत्मा करुनि, मिसळे श्रीकृष्णीं, जेंवि सागरीं लवण ॥ ५० ॥
 भगवान् कृष्णाचि साक्षात् ब्रह्म, म्हणुनि भीष्मराय तो यांत ।
 मिसळे, जसें नभ नभीं, कीं तेजीं तेज, तोय तोयांत ॥ ५१ ॥
 शुद्धब्रह्मीं योगी भीष्म मिळाला, असें कळे उशिरें ; ।
 कांपविती, व्यासादि ज्ञाते तत्सद्गतिप्रहृष्ट, शिरें ॥ ५२ ॥
 भीष्म ज्ञानी झाला मुक्ताचिं ; परि धर्म धरुनि आवडिला ।
 संस्कार सर्व करवी ; मग फार रडे स्मरोनि त्या वडिला ॥ ५३ ॥

—भीष्मभक्तिभाग्य-

(१०) पंतांचे आप्त इष्ट व समकालीन राजकीय पुरुष.

१ स्वकुटुंबीय.

धन्य श्रीराम पिता धन्या लक्ष्मी प्रसू जर्गी झाली ।
 आली सत्यवतीची कीं भारतकीर्ति सुतसुखीं आली ॥ १ ॥
 मातेहूनि बहु दया केली आदर करुनि आंकानें ।
 विष्णुपदा ! तारी, गुण घ्यावेचि इचे करुनि 'आ' कानें ॥ २ ॥
 वदला प्रसन्न चित्तें साहित्य करुनि बंधु आंबा 'जा' ।
 विष्णुपदा ! तारावा, याची सगुणा तशीच वा भाजा ॥ ३ ॥
 मी जरि अशक्त निर्धन कोपी तरि बहु भली रमा भार्या ।
 ईतें सद्गति दे तूं हेचि करि प्रथम बोध या कार्या ॥ ४ ॥

१ विनयशील, नम्र. २ या प्रकरणांतील बऱ्याचशा आर्या गंगावकिली व विष्णुपदवकिली या काव्यांतल्या आहेत. विठोबादादावरच्या आर्या मात्र अप्रसिद्ध आहेत. ३ महाभारतग्रंथ संबंध आर्यावृत्तांत आणल्यावर पंतांस कृतार्थता वाटली ती या आर्यंत त्यांनीं प्रकट केली आहे. ४ पंतांची बहीण. ५ धाकटाबंधु. हा व पंत एकत्र रहात. त्यांचा वडील भाऊ सौनोपंत नांवाचा होता तो मात्र विभक्त होता. पंढरपुरीं पंतलिखित ' गोवर्धनाचार्य सप्तशतीदीपन ' नामक ग्रंथ आहे त्याचे शेवटीं ' लक्ष्मीरामात्मजनुषा स्वर्णदेवानुजन्मना मयूरेश्वरपंतेन ' असा उल्लेख आहे. ६ पंतांची स्त्री रमाबाई मोठी सुशील होती, तिनेच पंतांना काशीयात्रेस जाण्याला उद्युक्त केले.

मद्वंधूचे माझे तारावे श्वशुर मेहुणे साहू ।
धाडं चित्त तुजकडे गंगे ! नच मोह मज्जना नाहू ॥ ९ ॥
भ्रात्यांसि, मज अपस्ये, जेंवि दहांचीं तशींच आहेत ।
पुरवी विष्णुपदा ! रत व्हावी हरिगुणरसींच हा हेत ॥ ६ ॥

२ गुरु.

गुरु माझे श्रीराम श्रीमत्केशव गणेश हरि चवघे^२ ।
यांचा प्रसाद वदला ' गंगामृत पी यथेष्ट वरि चव घे ' ॥ ७ ॥
श्रीमदुपाध्यायोत्तम कविवर केशवगणेशपादरजा ।
धरुनि शिरीं हें सद्यश लिहितों पीताति साधु सादर जा ॥ ८ ॥
माझ्या सद्गुरुवंशीं झाले आहेत पुरुष होतील ।
विष्णुपदा ! म्हण ' यांच्या श्रीगुरु कर्णांत अमृत ओतील ' ॥ ९ ॥

महीसुरान्वामदेवप्रसुखानृत्विजः प्रभो ।

श्रीकेशवं श्रीगणेशं वंदे विद्यागुरुं हरिम् ॥ १० ॥

३ मित्र.

स्नेह करी, हृष्ट करी, तर्पी, रक्षी, सदैव संमानी, ।
पावे सुखें सुखहि तें मित्र असें म्हणति सर्वहि ज्ञानी ॥ ११ ॥
मम बाळमित्र सर्वहि गंगे ! तूं अच्युतप्रसुख तारी ।
वारी संसारभ्रम, सारीं प्राचीन पातकें सारीं ॥ १२ ॥
रघुनाथपंत कोशे संप्रति गेलें समीप सेवेला ।
प्रेमें सिंचित हाते या कवना ते सखे जसे वेला ॥ १३ ॥
श्रीनारायणभट्ट ज्ञाते श्रीपांडुरंगपदभक्त ।
शेजारी मीं त्यांच्या पुसतां कथितलित वृत्त तें व्यक्त ॥ १४ ॥
नित्य पुराणकथांचें यांस तुम्हांसहि असें समव्यसन ।
करितिल अनंतनारायण बाबा सर्व गुण समुद्रसन ॥ १५ ॥

१ पंतांस तीन पुत्र व तीन कन्या होत्या. आपलीं अपत्यें धनवान् किंवा विद्वान् होण्यापेक्षा
भक्तिमान् व्हावी असें पंतांस वाटत असे. २ पंतांनीं गुरुंत अग्रस्थान आपल्या पित्यास
दिलें आहे. केशव पाध्ये व गणेशपाध्ये यांजपार्शीं पन्हाळगडावर वारा वर्षे संस्कृत पढले.
हरि हे त्यांचे कुलोपाध्याय असावे. ३ पंतांना साठ वर्षांच्या वयांत सुद्धां आपल्या लंगोटी-
मित्रांचें स्मरण झालें यावरून त्यांचें मन किती प्रेमळ होतें हें दिसतें. ४ रघुनाथपंत कोशे,
नारायणभट्ट दाख्ये, अनंत नारायण बाबा हे वारामतीस रहात, पंतांच्या आर्या वाचून त्यांना
उत्साह देणाऱ्यांत हे प्रमुख होते. पुढील तीनही आर्या ' नामरसायनां ' तील आहेत.

श्रीविठ्ठल निजनिजजनसद्गुणकीर्तनसुखार्थ अवतरला ।

ज्याच्या सूक्तिश्रवणें जडही गोप्पद करुनि भव तरला ॥ १६ ॥

नेत्रांत मुखांत कृपा ज्याच्या हृदयांत सर्वदा बसली ।

शब्दांत मधुरता श्रीहरिच्या अंकीं जशी तशी बसली ॥ १७ ॥

प्रेमळ रसिकशिरोमणि दाता मृदुहृदय परमपटु शांत ।

कांतमुखश्री ज्याच्या उपदेशें बहुत जाहले दांत ॥ १८ ॥

संत विठोबा दादा लहानथोरांत सांगतां वाटे ।

टाकुनि खेळ मुलांनीं यावें पायां पडावया वाटे ॥ १९ ॥

गंगे ! देवि ! विठोबा दादा श्रीविष्णुभक्त शिवशील ।

एतद्गीतहरियशश्रवणें काशीसमेत निवशील ॥ २० ॥

याचा परमप्रेमळ नंदन मैराळ तो तथापि कसा ।

येतो ? जो पंढरपुरचूतवनीं करितसे कथा पिकसा ॥ २१ ॥

भयभय जायास्तव त्या नमितों मीं सर्व काळ *जीजीतें ।

बहुभूतदया हृदयीं रंकाची सर्व काळजी जीतें ॥ २२ ॥

श्री गीतेच्या एकादशसंख्याचा जसा उपाध्याय ।

केवळ भक्तिरसमय श्री मदनंताख्य जो उपाध्याय ॥ २३ ॥

तो होय शोभवुनि या कवनातें साधु विप्र भासविता ।

निजतेजें श्री देउनि पंकरुहा जेंवि विप्रभा सविता ॥ २४ ॥

विष्णुपदा ! दे दर्शन पुनरपि करुणा करुनि बाबातें ।

हा बा तेंवि करितसे प्रेम करी जे द्रवोनि आवा तें ॥ २५ ॥

वरशील, सहाध्यायी, साधु सदांशिव त्यासि तूं गंगे ! ।

दर्शन दे, द्रवशिल तरि, विघ्न न करितील सर्वथा दंगे ॥ २६ ॥

१ विठोबादादाचातुर्मासे हे आठ मास मोंगलाईत अनवे गांवीं रहात व चतुर्मास पंढरीस रहात. हे परम प्रेमळ भक्त व मोठे साक्षात्कारी असत. पंतांनीं यांना लिहिलेलीं पन्नास पत्रें सांपडलीं आहेत. हे फार सप्रेम कीर्तन करीत व कुणव्यामाळ्यांत मुलावाळांत प्रिय असत. चारकरी सांप्रदायांत यांना फार मान आहे. २ यांना पंतांच्या आर्यांचा फार नाद असे. यांचीं हातचीं पंतकाव्यें पंढरीस आहेत. ३ बाबापाध्ये यांचे वडील अनंत पाध्ये हे मोठे साधु होते. ४ धर्मसिंधुकार पंतव्याही बाबापाध्ये. ५ केशव पाध्यांचे चिरंजीव. हे कन्हाडास रहात. * ही विठोबादादांची वहीण.

४ यजमान बाबूजी नाईक बारामतीकर.

श्रीबाबुराय प्रभु माझा अत्यंत सद्य अन्नद हा ।
 अर्थिजना न म्हणो दे जैसा तमांस जेंवि सन्नद 'हा !' ॥ २७ ॥
 श्रीगायत्रीगंगागीतासिद्धेश्वरैकभक्तांत ।
 या विष्णुपदा मुक्ति न वरिल कशी गुरुपदाब्जसक्तांत ॥ २८ ॥
 श्रीमत्सदाशिवात्मज बाबूजी नायक प्रभु ज्ञानी ।
 धन्य म्हणावे ज्याला शुद्धगुणश्रवणतृप्त सुज्ञानीं ॥ २९ ॥
 दाता वक्ता योद्धा तेजस्वी मानधन असा मान्य ।
 अतुळें पितृप्रसादें मंडित देवव्रता असा मान्य ॥ ३० ॥
 या साधुसंगसुदिरें मुदित श्रीरामसुत मयूर कृती ।
 नरनारायणविजयग्रंथ करी व्हावया सुखी सुकृती ॥ ३१ ॥
 जो धीर वीरहीर श्रीसिद्धेश्वरमहादयापात्र ।
 श्रीमान् बाबुराय प्रभु ज्याचें शोभलें यशें गात्र ॥ ३२ ॥
 भीष्मद्रोणसम गुणें शांडिल्य सुगोत्र पद्मरवि दे हा ।
 आश्रय शंकर जैसा उपमन्युमना मयूरकविदेहा ॥ ३३ ॥
 शीलजितामरचंदन तन्नंदन पांडुरंगरायहि तें ।
 यश मिरवितो प्रजांचीं करि दशरथसा न राम काय हितें ? ॥ ३४ ॥
 ज्या बाबुरायाची तत्पुत्राचीहि साधली सेवा ।
 विष्णुपदा ! तारावे ते सर्वहि विनिव तूं असें देवा ॥ ३५ ॥

५ अहल्याबाई होळकरीण.

देवि ! अहल्याबाई ! झालीस जगत्रयांत तूं धन्या ।
 न न्यायधर्मनिरता अन्या कलिमाजि ऐकिली कन्या ॥ ३६ ॥

१ बाबूजी नाईक जोशी बारामतीकर हे पेशवाईत अति श्रीमान् सावकार होते. पहिले बाजीरावाचे हे धनको. बाजीरावाचे मृत्यूनंतर यांनीं पेशवाईची खटपट केली ती निष्फळ झाली. हे ताराबाई पक्षाचे होते व पुढे राघोबाचे पक्षाचे झाले. नाईक व पेशवे यांचें वैमनस्य इतिहासप्रसिद्ध आहे. हिंदुस्थानांतील बहुधा प्रत्येक सरदार व राजा यांचा ऋणको होता. राज्यकारभारांत यांनीं पुष्कळ ढवळाढवळ केली पण यांना यश मिळालें नाहीं. हे सृष्टिसौंदर्याचे मोठे भोक्ते, उदार व गुणज्ञ होते. पहिल्या बाजीरावाची बहीण यांच्या बंधूला व राघोबादादांची कन्या दुर्गाबाई यांच्या द्वितीय पुत्राला-पांडुरंगरायाला दिली होती. हे कांहीं लढायांत गाजले होते. पंतांच्या कुटुंबांस यांचा उदार आश्रय मिळाला होता. २ इ. स. १७९० सालीं पंत काशीयात्रेहून परत येत असतांना चोळीमहेश्वर येथें त्यांनीं जगविख्यात अहल्याबाईची गांठ घेतली. त्यांनीं अहल्याबाईचें यथार्थ गौरव केलें आहे.

धर्मार्थ गोत्रजन्या किंवा झालीस तूं धराजन्या ।
तुज देवि भेटली जी सत्कीर्ति कधींच हे न राजन्या ॥ ३७ ॥
श्रीविष्णुपदा ! स्तविली त्वद्भक्ता हे तुलाच मानावे ।
विश्व जिला वानितसें कां न मयूरेंहि तीस वानावें ?

६ पेशवे व त्यांचे सरदार.

त्रिभुवनराज्य प्रभुचें प्रतिनिधिनें त्वां स्वहस्तगत केलें ।
भोळ्या दिगंबराचें आक्रमिलें वतन जळ जैसें तैलें ॥ ३९ ॥
जां अमरसिंह जाधव या धवल प्राज्य यश असें मातें ।
तोकहि लोकहितावह दे जें शिवभक्तिच्या रसें मातें ॥ ४० ॥
गंगे ! संदर्शन दे श्रीविष्णुस्वामिभक्त नांनातें ।
जग तोक, माय तूं, हें पूर्ण करुं मनोरथासि या नातें ॥ ४१ ॥
यावे, प्रभुप्रतापा करुनि पुढें, तुज नमावया फडके ।
गंगे ! तव तेजें तों विघ्नांचें उर कठोरही तडके ॥ ४२ ॥
यावे, शुनदि ! खळांतें श्रीमाधवराय पेशवे दमुनी ।
व्हाबे श्रीरामजयें हृष्ट जसे सर्व देश वेद मुनी ॥ ४३ ॥

१ पार्वती किंवा सीता. २ पंतांचा पेशव्यांविषयीं ग्रह चांगला नव्हता. ही आर्या ' नामार्या ' प्रकरणांत आहे. शाहू राजा भोळा होता, त्याचें राज्य पेशव्यांनीं गिळंकृत केलें असा या आर्येचा आशय आहे. ३ हा प्रसिद्ध धनाजी जाधवाचा नातू याच्या बरोबर पंतांनीं महायात्रा केली. ४ नानाफडणीस. ५ हरिपंत फडके. ६ सवाई माधवराव. पंतांचा पेशव्यांविषयीं ग्रह इ. स. १७९० च्या सुमारास बहुतेक नाहीसा झाला होता. नानासाहेब पेशवे व बाबूजीनाईक आटपून बरींच वर्षे झालीं होती. आपल्या राष्ट्राच्या अधिपतीचें पंतांनीं या आर्येंत अभीष्ट चिंतिलें आहे.

७ वरप्रसाद.

आवें हेंचि विभो ! अभीष्टवरदा ! देवा ! तुझीं पावलें
चित्तीं नित्य असोत, सर्व म्हणजे या याचका पावलें ।
प्रेमें गाइन युष्मदद्भुतयशें, नाचेन युष्मज्जनीं
पावो निर्द्वैति याद यादवपते ! पाथोधिच्या मज्जनीं ॥ १ ॥
तुमच्या आशीर्वादे जन्मोजन्मीं घडो असी सेवा ।
हें वाङ्मनःशरीरें करितों विज्ञापना सदा देवा ॥ २ ॥
दयामृतघन श्रीमान् कृष्ण लक्ष्मीपती हरी ।
करी भक्तमयूरातें सुखी हृत्ताप संहरी ॥ ३ ॥

REFBK-0019546